

't Manco 'n gebreksaanwijzing

Legenda bij de vertaling van Georges Perecs La Disparition

door: Guido van de Wiel

Copyright © 2009 Wheel Productions, Guido van de Wiel

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.

www.arbeiderspers.nl

www.wheelproductions.nl

www.t-manco.nl

Voor het gebruik van de foto 'Neptunus' op de voorkant is toestemming verleend door beeldhouwer Maarten Robert.

Foto Neptunus: © Maarten Robert | www.robertycarvings.nl

't Manco 'n gebreksaanwijzing

Legenda bij de vertaling van Georges Perec La Disparition

Inleiding en aanleiding

Het boek *La Disparition* van Georges Perec is zo rijk van inhoud, zo rijk van symboliek dat ik tijdens de vertaling ervan meermalen uitriep dat ik over al die informatie en al die extra lagen een boek vol zou kunnen schrijven.

Waarom niet de daad bij het woord gevoegd? Zo ben ik mijn 'gevonden voorwerpen' gaan verzamelen en dit e-book (leuke woordspeling) is het resultaat. Op deze manier hoop ik de rijkdom uit het boek van Perec, waar ik zelf veel plezier aan heb mogen beleven over te dragen aan de lezer. Ik heb getracht om de belangrijkste vindplaatsen, literaire pastiches, symbolische verwijzingen, verdubbelingen in betekenis, hervertellingen, actualiteiten van toen, stijlfiguren, contraintes binnen contraintes en andere vormkwesities op een rij te zetten.

Dit werk is uiteraard nooit volledig – ook ik heb keuzes gemaakt en heb voor zeker lagen over het hoofd gezien; daarmee is dit boek ook nooit af of compleet. Dat was ook nooit de bedoeling. De bedoeling was om de diepte van het werk zichtbaar te maken. De teksten van Perec winnen aan kracht zodra de achterliggende methodiek of bedoeling en de juiste betekenissen zichtbaar zijn gemaakt. Pas dan kan er plotseling uit de soms duistere of grillige teksten een nieuwe verbazingwekkende schoonheid opdoemen.

Legenda

In deze publicatie heb ik de belangrijkste vindplaatsen onder het kopje 'gevonden voorwerpen' achter elkaar opgenomen, per hoofdstuk geordend en in volgorde zoals de lezer ze tegenkomt als hij van voor naar achteren 't *Manco* leest.

Per hoofdstuk is steeds links het paginanummer opgenomen dat overeenkomt met de paginanummering van 't *Manco*. Zodoende kan de lezer het desbetreffende fragment makkelijker terugvinden in de vertaling. Het cursieve citaat waar elk 'gevonden voorwerp' mee begint is uit 't *Manco* afkomstig, daarna volgt de analyse en interpretatie van dat stukje tekst.

Het staat u natuurlijk geheel en al vrij om op uw eigen wijze deze "gebreksaanwijzing" te gebruiken. Sommige lezers zullen het handig vinden om – na een hoofdstuk gelezen te hebben

uit 't Manco – vervolgens het parallelle hoofdstuk uit 't Manco, 'n gebreksaanwijzing te lezen. Anderen zoeken liever een specifieke kwestie op en gebruiken dit boek als naslagwerk. Een derde groep lezers vindt het mogelijk interessant om in 't Manco, 'n gebreksaanwijzing te grasduinen, alsof ze op een rommelmarkt danwel kunstmarkt rondscharrelen.

Gebruikte afkortingen

Een aantal afkortingen die ik gebruik in de tekst:

LD is de afkorting voor *La Disparition*, Edition Gallimard, de originele Franse versie van Perec.

AV verwijst naar *A Void*, de Engelse vertaling van Gilbert Adair.

AVF verwijst naar *Anton Voyls Fortgang*, de Duitse vertaling van Eugen Helmlé

VME, FR verwijst naar *La Vie Mode d'Emploi*, Franse editie.

VME, NL verwijst naar *La Vie Mode d'Emploi*, Nederlandse editie, dus naar *Het leven een gebruiksaanwijzing*, zoals bij De Arbeiderspers uitgegeven.

Ik citeer vrijelijk uit Wikipedia en uit de elektronische Prisma Encyclopedie.

Meer informatie of contact?

De bronteksten waar ik naar verwijs, zijn uiteraard 't Manco en het origineel *La Disparition*.

Belangrijke secundaire werken zijn *Lire la Disparition* van Marc Parayre en *Vanish'd* van John Lee.

Beiden zijn in het bezit van de ondergetekende. Ik ben zeer bereid zaken uit deze secundaire werken te delen met geïnteresseerden. Als u vindt dat dit e-book in gebreke blijft, nodig ik u van harte uit om uw vondsten en aanvullingen voor 't Manco, 'n gebreksaanwijzing met mij te delen.

Dit e-book is gratis te downloaden op www.t-manco.nl en is tegelijkertijd met de verschijning van de vertaling 't Manco verschenen. Naast dit e-book is er dat andere e-book 't Manco, 'n schatkist waarin 't Manco meer in zijn geheel wordt beschouwd en dit lipogram in Perecs overige oeuvre en thematiek geplaatst wordt. Tezamen vormen deze twee e-books, naast de vertaling zelf, een weerslag van mijn vertaalperiode, die liep van 2001 tot 2009.

Veel leesplezier!

Guido J.L. van de Wiel

info@wheelproductions.nl

GEVONDEN VOORWERPEN IN VOORWOORD

p 11 *'n Kardinaalstriumviraat* – ‘Trois cardinaux’ uit het origineel staat in het Frans voor kardinalen, maar tegelijkertijd ook voor ‘3 windrichtingen’. Een ‘point cardinal’ staat immers voor een van de vier windrichtingen. Perec haalt met deze twee woorden dus impliciet drie windrichtingen aan. Hij verwijst mogelijk naar **O**uest, **S**ud, **N**ord en vanwege het getal drie dus niet naar de vierde windrichting **E**st. Op die manier bekeken zijn de eerste twee woorden reeds een verkapte verwijzing naar het ontbreken van de e. Dit lijkt vergezocht, maar Perec heeft zelf aan zijn vriend en mede OuLiPo-lid Marcel Benabou aangegeven dat deze “cardinaux” een stuk minder naar de prelaten verwijzen dan naar een incomplete windroos. Reden te meer om aan te nemen dat trois cardinaux naar de ontbrekende letter E verwijst (zie ook: Parayre, 1992, p 87-88).

'n Kardinaalstriumviraat, 'n rabbijn (...) admiraal - De kleuren van de kleding van deze beroepsgroepen zijn achtereenvolgens: rood, zwart en wit (zie: Rosiensi-Pellerin, 1995, p. 71). Deze kleuren hangen samen met de eerste drie kleuren uit Rimbauds gedicht *Voyelles* (in *La Disparition* vertaald als *Vocalisations*, p. 125 / in *'t Manco* vertaald als *Vocaalklan*, p 121)
(Zie ook het kopje: Vorm is inhoud: kleurgebruik rood, zwart, uh...)

franc-maçon – Vrijmetselaar. Vergelijk hier het oorspronkelijke logo (links) en het horizontaal gespiegelde logo ernaast (rechts): de e doemt op (zie ook: Lee, 2001). Deze verwijzing lijkt ver gezocht, maar het is Perec zelf die verderop schrijft: *Vocalis* vindt dat 't op 'n g-kapitaal lijkt na draaiing, kruislings, om zijn as (zie p 18, *'t Manco*). Met andere woorden: het over een gespiegelde hoofdletter G heeft.

Franc-maçon wordt in het Frans gesymboliseerd door een driehoek. Aan de leden wordt veelal gerefereerd met de term “les frères trois-points”. Vergelijk deze term met de drie windrichtingen waarnaar verwezen wordt via de eerste twee woorden uit het origineel (zie: Parayre, 1992, p. 90-91) én de mogelijke verwijzing naar de hoofdletter E, i.e. een driepuntsletter.

'n vooraanstaand magistraatsduo plus nog twaalf paar in 'n klap ontthoofd – Verwijzing naar het getal 26, dus een verwijzing naar het aantal letters in het alfabet. Onthoofding verwijst naar decapitatie (net zoals in het Frans het woord guillotina naar het synoniem decapitalization verwijst.) In beide gevallen is er sprake van een verwijzing naar: het mes zetten in de “kapitale kapitaalletter”, te weten: de E.

Daarop volgt 'n pogrom op (...) 't joods volk. 'n Razzia vindt plaats in Drancy – Op de eerste pagina van Perecs roman vinden we in deze opmerking de eerste verwijzing naar zijn Joodse afkomst en zijn moeder's verdwijning, waar nog slechts de ‘Acte de Disparition’ (sic!) van in zijn bezit is. Zij is officieel verdwenen op 11 februari 1943 bij een razzia in... Drancy! Vanaf dit punt in de tijd en vanaf deze plaats is - autobiografisch gezien - Perecs *La Disparition* begonnen.

CRS-korpscommandant – CRS-commandant staat voor: commandant Compagnie Républicaine de Sécurité. Zie logo. De twee maretakken met daartussen de toorts onderaan op dit logo vormt een hoofdletter E op zijn kant.

p 12

's Nachts van maandag 5 april op dinsdag brandt 'n stuk stadswijk uit – Perec verwijst, naast de opstand in Parijs van 1968, hier op de ongeregeldheden die losbraken na de moord op Martin Luther King. King werd immers op 4 april 1968 vermoord. De dag erna braken er ongeregeldheden uit.

twintig plus nog 'ns vijf molotovcocktails – In de gehele roman komen veel verwijzingen voor naar de getallen 25 en 26. Dit heeft alles te maken met het aantal letters in het alfabet in de gewone werkelijkheid en in deze romanwerkelijkheid.

(...) 'n groots krijgsman, 'n blond Scandinavisch Vikingfiguur op 'n arm rijpaard aan, dat half mank loopt door 'n wond aan zijn borststuk, waarop bij zijn kruisboog richt (...) –

Verwijzing naar Flaubert, *L'Éducation sentimentale*, 2e deel, ch VI, te weten: *un garde (...) dont la figure (...) était ornée d'un collier de barbe blonde (...) tirait (...)*

p 13

Daar komt nog bij dat 't na april abnormaal zonnig is: 'n autobus brandt totaal uit; uitdroging put 't volk massaal uit – Perec verwijst hier naar mei 1968, de maand waarin de studentenopstand plaatsvond, maar waarin het ook extreem heet was.

Fantomas – Fantômas is een duister en illuster personage uit de Franse literatuur dat vooral bekend werd via de verfilmingen van regisseur Louis Feuillade. Fantomas is daarnaast een verhaspeling van het woord fantoom als verwijzing naar de verdwenen letter e.

Marat – Jean-Paul Marat (eig. Mara; 1743-1793). Frans revolutionair en journalist. Verheerlijkt als martelaar, nadat hij in zijn badkuip (!) was vermoord door Charlotte Corday d'Armont (1768-1793).

Charlot Corday – Verwijzing naar Charlotte Corday d'Armont (1768-1793). Aanhanger van de Girondijnen tijdens de Franse Revolutie. Vermoordde Marat in zijn bad uit wraak voor de slachting die deze had aangericht onder de Girondijnen.

p 14

Savooiaards – Jongens uit de Savoye die als schoorsteenveger en/ of liedjeszinger rondtrokken.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 1

p 17 *'n stuk proza in romanvorm, dat al 'ns ontstaan is* – Verwijzing in eerste instantie naar één van Perecs andere werken, te weten *Un homme qui dort*. Dat boek bevat op zijn beurt weer een herschrijving van het begin van Prousts *A la recherche du temps perdu*. Het begin van deze beide boeken bevindt zich dus in dit hoofdstuk in een lipogrammatistische herschrijving. Zodoende kan er gesproken worden van een verdriedubbeling. Deze stapeling van bron op bron (verwijzing naar verwijzing naar verwijzing) vinden we vaker bij Perec terug. Zie voor analyse *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

Zijn Jaz – Jaz is een horlogemerkt waar Perecs moeder gewerkt heeft in 1942 (zie: Lee, 2001).

Hij vindt 't warm. (...) 'n Carillon dat zo klaar klinkt als glas, zo zwaar luidt als 'n alarmklok, zo grondig galmt als 'n misthoorn, klinkt 'n aantal maal op rij. Op 't kanaal van Saint-Martin kondigt 'n golfslag mistroostig aan dat 'n vrachtschip bijna langskomt – Hervertelling van *Bouvard et Pécuchet* van Gustave Flaubert. Zie ook *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

Op 't raam kruipt 'n soort tor voorbij, waarvan 't indigo borststuk uitloopt in 'n saffraan lijf vol spuitgij, ofschoon 't noch 'n boktor is, noch 'n sprinkhaanlarf, lijkt 't toch wat op 'n honingbij als 't 'n stuk boomblad op zijn rug draagt – Hervertelling van *De Sfinx* van Poe, waarin Poe de doodshoofdsfinx vergelijkbaar beschrijft, inclusief spitstoelopende onderbuik en het teken des doods dat hij op zijn borst draagt. Daar waar het torachtige wezen bij Poe een doodshoofd op zijn rug heeft staan, verandert dat bij Perec in *'n stuk boomblad*, dat naar de hoofdletter E verwijst. Denk bijvoorbeeld aan de Canadese vlag die een blad laat zien, welke makkelijk is om te vormen tot een stuk blad in de vorm van een hoofdletter E.

Mogelijke verwijzing naar de hoofdletter E, dus.

Perec was een grote fan van Poe.

p 18 *vijf maal vijf man* – Verwijzing naar het gemankeerde alfabet (26 -/- de letter e = 25). Overal waar het getal vijf- of zesentwintig gebruikt wordt, is sprake van een verwijzing naar het alfabet.

'n ring ontstaat, bijna totaal rond, maar dan afbuigt tot in 'n dwars, horizontaal lijnstuk – Kernzin, waarmee Perec de kleine letter e omschrijft.

Vocalis vindt dat 't op 'n g-kapitaal lijkt na draaiing, kruislings, om zijn as – Verwijzing naar kleine letter e (zie ook voorwoord bij franc-maçon).

'n halfgod zijn vorklans – Een harpoen in de vorm van een drietand verwijst naar de hoofdletter E.

p 19 *'n Hand van 'n Sardonisch figuur dat vol boon naar 'm lacht, waar noch 'n pink, noch 'n duim aan vastzit* – Deze omschrijving van een hand met drie vingers verwijst naar de hoofdletter E.

'n sprookfiguur, 'n malloot, 'n schaakstuk van zwart naar wit,

'n rund, 'n gans, 'n zwaluw bij haar jong;

'n stap op 'n trap,

'n zucht,

of 't ruim sop

Perec verwijst in het Frans met zijn opsomming naar synoniemen die allemaal zeer pregnant de e in zich dragen; te weten:

un feu (of décadé), un guenx of un mec, un je (of me of Perec),

*un bœuf, un(e) crécerelle bête, un œuf,**

nœud,

un vœu (of je veux)

yeux/ le mauvais œuil (= iris malin = het boze oog)

* deze hele regel verwijst bovendien naar : des jeunes **bêtes**, des **bébés**-animaux, (zie: Parayre, 1992, p. 75-76; zie verder: Magné, 1989, p. 188; zie Kislow, 2006)

In de Nederlandse vertaling verwijst de tekst via zijn synoniemen naar:

'n fee, 'n gek (of 'n gesjeesde), 'n zet,

vee, 'n eend, 'n nest (of 'n ei);

'n tree (trede)

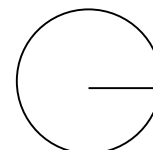
“eeh!” (of bè bè!)

de zee

p 20 *Hij gaat d'r van uit dat in 't holst van 't tapijt 'n figuur schuilgaat* – Verwijzing naar *L'image dans le tapis* oftewel *The Figure in the Carpet* van Henry James. Perec verwijst zelf expliciet(er) naar deze titel in hoofdstuk 3, doordat Anton Vocalis een 'imago dans mon tapis' ziet.

p 21 *Hij komt maar lastig in slaap. Hij ligt toch 'n aantal uur in 'n rusthouding* – Verwijzing naar Prousts incipit '*Longtemps, je me suis couché de bonne heure*'. Zie ook '*t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

p 23 *'Mijn naald slaat nu maximaal uit,' praat zijn kno-arts 'm bij, waarbij hij zacht op 't rond kompashuis tikt* – De naald en het ronde kompashuis verwijzen tezamen naar de kleine letter e. Zie hieronder:

'U licht mij op,' spitst Vocalis zijn oor – Woordspeling in de geest van Perec vertaald: verwarring tussen 'pan oplichten' en 'iemand oplichten'. De volgende uitspraak van Anton Vocalis ('Jij Charlatan!') volgt hier logisch uit voort.

p 24 *Rastignac* - Personage uit meerdere romans (o.a. *Le père Goriot*, *La peau de chagrin* en *Les illusions perdues*) van Honoré de Balzac (zie ook hoofdstuk 20).

Naam: Vocalis, Anton – Verwijzing naar de zin: Vocal is Anton, oftewel: Vokaal is Atonaal; oftewel: de E ontbreekt.

halsstarrig – Woordspeling met hals, letterlijk en figuurlijk op te vatten hier.

waarschijnlijk symptomatisch voor 'n fractuur aldaar, ofschoon lastig zichtbaar – Fractuur hier in dubbele betekenis gebruikt: fractuur betekent breuk, maar fractuur is ook

een gotische drukletter. In die betekenis is de lastig zichtbare drukletter uiteraard de letter e.

Poliklinisch plan: uitbanning van zijn sinus, als dat mislukt dooft zijn spraak, vlug of laat, uit

– Dit risico van uitdoving van de spraak bestaat natuurlijk als de e uit de taal verbannen wordt. Taal dooft immers uit als het alfabet verder gemankeerd raakt.

Largactyl (...) Procalmadiol (...) Atarax – Middelen zijn allen slaapmiddelen/ anti-depressiva/ anti-epileptica. Symbolisch staan deze geneesmiddelen voor het thema slaap. Slaap is: iets niet door hebben, je ogen ergens voor sluiten, alles wat buiten je waakzaamheid valt, alles wat buiten je bewustzijn valt.

p 25

Ganglioom, Parkinson – Iets eerder in het origineel heeft Perec het over Grand Patron. De Hoofdarts is als een soort God die rondloopt tussen zijn 26 bedden, dus de verschillende letters van het alfabet. Hij bepaalt of er iets met de letters aan de hand is, of ze het bed moeten houden, et cetera. De vormsymboliek bestaat uit de initialen “GP”. De GP (Georges Perec) blijkt de ziektes goed te kunnen koppelen aan de patiënten; saillant detail daarbij is dat “de GP” de ziektes zelf ook uitdeelt, omdat hij als schrijver tevens God is. Om deze verwijzing naar zijn initialen (GP van Georges Perec) in stand te houden heb ik ditzelfde paar initialen opgenomen bij de opsomming van ziekten. Op die manier is de verwijzing naar de almachtige GP behouden die willekeurig ziekte, dood en verderf kan zaaien.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 2

p 27 [3 reclameboodschappen onder elkaar] – De drie reclameboodschappen verwijzen naar de vorm van de hoofdletter E. Ze vormen de drie strepen die typisch zijn aan de hoofdletter E.

COMMY – In het Frans: Coco staat voor communist, maar tevens voor ei. In het Frans wordt *oeuf* uitgesproken als ‘uh’, zoals ook de letter e wordt uitgesproken.

AL WAT COMMY IS PARIJS UIT - De PCF

(*Parti Communiste Français* = Franse

Communistische Partij) wordt hier geweerd,

omdat het embleem van deze partij, de hamer en

sikkel (zie afbeelding) teveel lijkt op de (kleine)

letter e (zie ook: John Lee, *Vingt Trois Shan*, p. 317-347).

SCOTCH – Eén van de reclameboodschappen bestaat uit reclame voor doorzichtige tape, onzichtbaar materiaal dat de boel wel bij elkaar houdt, net zoals de onzichtbare ‘e’ dit hele boek bij elkaar houdt.

'n Dorpsidioot – Verwijzing naar *La Folle de Chaillot* (1945) van Giraudoux. Perec gebruikt als verwijzing de zinsnede ‘Idiot du Faubourg’ en het woord ‘caillou’. De zinsnede ‘Idiot du Faubourg; on rigolait’ uit het origineel (LD, p. 28) is een herschrijving van de zinsnede: ‘La Folle du Faubourg; on (rigolait)’. Fonetisch staat hier dus: ‘La Vol du Faux Bourgon’ (faux, want fout, want Bourgon i.p.v. Bourdon). Voor de belangwekkende betekenis van Vol du Bourdon zie *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009). Deze interpretatie is aannemelijk, gezien de ietwat gekunstelde zinsconstructie. Met dubbele punt en puntkomma heeft Perec het ‘Faubourg’ aan ‘on’ weten te plakken.

'n Straatjoch bindt 'n kip aan zijn jas vast, omdat hij dikwijls gilt, huult bijna: « 'n Miljard, twintig miljard wulpjong zijn dood. » – Verwijzing naar les *oeufs* (de eieren), dus naar de letter e.

Ironisch is dat Battus in zijn *Opperlandse taal- & letterkunde*, (1981) het op pagina 38, kopje 12 na “1939 (...) Ernest Vincent Wright, (...) 1969 (...) Perec (...) *La*

Disparition het over 1999 heeft, waarbij hij zich afvraagt, “*verschijnt er dan in Amsterdam een Nederlandse e-loze roman Vlucht van wulp?*”. Battus zat er met zijn ironische berekening tien jaar naast! Het opnemen van het specifieke woord wulpjong is bedoeld als een ode aan Battus en vormt een knipoog naar dit fragment van Battus.

p 28 *Kom nu, niks daarvan* – Verwijzing fonetisch naar het woord “communist”. Er is sprake van een calembour, oftewel klankrijm. Het gebruik van calembours – woord- of naamspelingen, berustende op de gelijke of bijna gelijke klank van verschillende woorden – is een techniek die de leden van OuLiPo vaker toepassen.

BARMAN (plots zwak): Zij zijn d'r uit... Zij zijn d'r uit... – Verwijzing dubbelzinnig naar: 1) de porto flips die vanwege het ontbrekende ingrediënt (ei) uit het assortiment zijn gehaald en naar 2) de e's die uit de taal zijn gehaald; naar 3) het feit dat mensen begrijpen wat er aan de hand is (ze zijn er uit, ze begrijpen het) en naar (4) dat sommige mensen dus uit het boek verdwijnen, dus er uit zijn.

Dus? Dus? Daar kluts jij 'n... – De commandant zegt bijna het woord ei. De barman voorkomt dit, maar moet dit bekopen met de dood; er is geen plaats meer voor hem in dit boek. Hij kwam in een lastige situatie, waarin hij een taboe moest afschermen. In de vertaling heb ik expliciet gemaakt dat het wel om een ei moest gaan door middel van het werkwoord klutsen. In het Frans is de calembour “pas d'oeufs” mooier, vanwege de mooie gelijkkluidende klank die het centrale motto “pas d'e” heeft (zie ook: Lee, 1988, p. 115).

p 28-29 *Laat, bijna 's nachts, krijgt hij 'n waandroom à la Kafka, waarin hij, onwrikbaar in 'n borstbarnas van brons, strak in 'n dwangbuis alsof hij aas is, als 'n tor op zijn rug ligt, waarbij hij hulp vraagt, maar nooit hulp krijgt* – Verwijzing naar Kafka's *Metamorfose*. Hoofdpersoon van dit boek is Gregor Samsa. Deze naam verwijst naar zijn eigen voornaam en komt ook terug in de vorm van Grigorss (paus Gregorius) in de hervertelling van *De uitgelezene (l'Élu)* van Thomas Mann.

*Laat, bijna 's nachts, krijgt hij 'n waandroom à la Kafka, waarin hij, onwrikbaar in 'n borstharnas van brons, vast in 'n dwangbuis alsof hij aas is, als 'n tor op zijn rug ligt, (...) Vocalis stikt bijna, hij hapt naar lucht. Zijn longinhoud brandt. (...) 'n Last drukt subito zwaar op zijn borst. Hij gaat bijna van zijn graat (...) altijd drukt d'r wat zwaars op zijn borst, alsof 't zijn ribpartij dichtknijpt, 'n vinnig soort pijn ontstaat in zijn rug, waarbij 't lijkt of 'n boa constrictor zich strak om zijn torso draait, alsof 'n slang zo lang als 'n python zich in 'n wurghouding rond zijn rug draait. (...) Daarna vat hij 't: hij gaat dood – Deze tekst bevindt zich in een paar alinea's afstand van elkaar. Het is ironisch en pijnlijk te constateren dat dit een tekst is die Perec in 1968 schrijft en die bijna een voorspelling vormen van het dodelijke lot dat Perec zelf staat te wachten in 1982. In Bellos' biografie kunnen we lezen over de terminale fase van Perecs longkanker, in februari 1982, voordat hij sterft: *his breathing was more difficult. His chest felt as if it were encased in a suit of armour (...) with the breathing-slit in his helmet shrinking every day* (Bellos, 1993, p. 712).*

p 29 *Zijn hand wordt 'n klanw – 'n duim, 'n pink, 'n duim* – Beschrijving van een klauw met drie vingers als verwijzing naar de hoofdletter E.

Zijn aanblik is pathologisch; zijn lip plooit zich onnatuurlijk, zijn voorhoofd frons zich raar, ook zijn balsplooi oogt abnormaal – Beschrijving van drie plooien in zijn hoofd. Deze drie strepen verwijzen naar de hoofdletter E.

Op zijn arm, links, toont zich 'n wond als bij miltvuur, waar soms plotsklaps catarraal pus uit omhoogspuit – Vooruitwijzing naar de plaats op de arm waarop de clanleden het taboesymbool 'e' hebben staan.

p 30 *Nu kijkt Vocalis omhoog, alwaar 'n aaskraai 't azuurblauw doorkruist* – Dit is reeds een verwijzing naar Lowry. Perec maakt deze verwijzing een paar regels verderop in een vergelijkbaar stuk tekst expliciet.

Vergelijk Lowry's tekst: *including those (...) who effortlessly, beautifully, in the blue sky above them, floated, the vultures-xopilotes, who wait only for the ratification of death.* - p. 253, *Under the Volcano*, Lowry.

'n hapklaar stuk aas voor 'n condor in glijvlucht op jacht (wat hij vast in 'n roman van Malcolm Lowry las) – Verwijzing naar Malcolm Lowry's *Under the Volcano*.

Vergelijk: *'n condor in glijvlucht op jacht'* (p. 30, 't Manco) met: *'Sleepy vultures, high overhead, deployed downwind'* (p. 7, Lowry) en met *'High up, an eagle drove downwind in one'* (p. 202, Lowry), met *'A single bird flew, high'* (p. 243, Lowry) en met *'Birds were sailing up there, ascending higher and higher. Infernal bird of Prometheus! They were vultures.'* (p. 317, Lowry). Daarnaast nog met *'High above them, at a vast height, a dreadfully vast height, bodiless black birds, more like skeletons of birds, were drifting.'* (p. 323, Lowry).

waarbij, als daar wat in valt, dat ding nooit 'n grondlaag raaket, maar in 'n blanco schacht onschatbaar lang in val blijft – Het woord val is hier dubbelzinnig op te vatten: a) vallende beweging en b) een valstrik.

p 31 *Honorio Bustos Domaicq* – Pseudoniem dat Jorge Luis Borges en Adolfo Bioy Casares kozen toen zij het boek *Zes raadsels voor Don Isidro Parodi* schreven. Hier is meteen verklaard waar de naam "Isidro Parodi" (alias Honorio Bustos Domaicq, aldus LD) vandaan komt.

p 31-37 **Algemeen** – Herververtelling van *Morels uitvinding* van Adolfo Bioy Casares (waarvan de initialen ABC vormen!). De naam Morel uit de titel verwijst gebroederlijk naar Moreau, een andere eilanduitvinder (p. 10 MU). Zie voor een uitgebreide vergelijking van teksten en symboliek ook *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

p 31 *Hij krijgt als naam Ismaël, hij ook* – Voorbeeld van een verhaal in een verhaal; de roman in een roman. Door de toevoeging 'hij ook' verwijst Perec naar de hervertelling van de eerste zin van Moby Dick, die luidt: Noem me Ismaël (vert: E. Giphart).

Als 't avond wordt, pakt hij wat puntigs, krast dan 'n kort lijnstuk in 'n stuk hout als datum van vandaag – Inclusief incipit van dit hoofdstuk vormt de tekst die vanaf hier volgt een verwijzing naar Daniel Defoe's *Robinson Crusoe*.

p 34 *kraagloos smokingpak van Cardin* – Verwijzing naar Pierre Cardin; hij ontwierp rond 1963 de kraagloze jasjes voor de Beatles.

Faustina – Verwijzing naar Faustine, personage uit *Morels uitvinding* van Adolfo Bioy Casarès. Casarès claimt de naam Faustine weer te hebben uit het werk *Contrerimes* (1921) van Paul-Jean Toulet. Een citaat daaruit:

Ô Faustine, et je vois se tendre/L'arc pur de ton sourcil

Deze tweede zin komt in vrijwel dezelfde woorden terug in hoofdstuk 16 van LD. (zie aldaar).

p 35 *Orlando van Virginia Woolf* – Letterlijke verwijzing naar het boek *Orlando* van Virginia Woolf, voor het eerst gepubliceerd in 1928 (vergelijk: dit is het jaar waarin er film met spraak kwam!). Thematisch gaat het steeds over het oplopen tegen de grens van wat je ziet versus waar je bij kunt. Het gaat over het opzoeken van de grens en het al dan niet overgaan naar de andere wereld die onaantastbaar is. Bij *Orlando* geldt bijvoorbeeld dat als man het bestaan als vrouw onaanraakbaar is en later vice versa. Net als in dit hoofdstuk en in het geval van *Morels uitvinding* (Adolfo Bioy Casarès) zit er een ondoordringbaar vlies tussen de werkelijke wereld en de opgenomen wereld (tussen de wereld ooit en de wereld nu), waardoor iermand vanuit zijn eigen werkelijkheid hooguit toeschouwer van een andere werkelijkheid kan zijn als in het kijken naar een film, maar nooit aan die andere werkelijkheid werkelijk deel kan nemen.

p 37 *Martial Cantaral (...) Vitalium* – Naam en een begrip uit het boek *Locus Solus*, van Raymond Roussel. *Martial Cantaral* en *Vitalium* verwijzen respectievelijk naar professor Martial Canterel en de stof Vitalium zoals deze voorkomen in Roussels boek.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 3

p 39- 49 **Algemeen: Motto hoofdstuk 3** – In dit hoofdstuk volgt Perec deels de tragedie ‘Oidipous Tyrannos’ (‘Oedipus Rex’) van de Griekse tragediedichter Sophocles. Voorts komt er een hervertelling van *De uitverkorene* (1951) van Thomas Mann in voor. Een boek waarin Mann zich op zijn beurt weer baseert op *l’Histoire du bon pécheur*, een heldenepos van de Duitse dichter Hartmann von Aue, die zich op zijn beurt weer bedient van de Franse (!) tekst *La Vie de saint-Grégoire*. In het Frans is de titel van Manns roman *l’Élu*, anders geformuleerd: l’e lu. Vertaald staat er dan: ‘de e gelezen’.

Thema’s

Zoektocht, rouw, het noodlot trachten te ontlopen (maar tegelijkertijd blijkt dat het noodlot niet te ontlopen is), boetedoening, schuldig zijn en verantwoordelijk worden gehouden door wat (voor)ouders gedaan hebben (vergelijk het uitroeien van de clan in Perecs boek met de Joodse holocaust tijdens de Tweede Wereldoorlog). Dit zijn thema’s die op allerlei manieren in Perecs leven en in Perecs boek terugkomen, maar die ook alleen een plaats hebben in de *Uitverkorene* van Mann.

Tevens het thema van niet weten waar je ouders uithangen/ het (schijnbaar) wees zijn (vergelijk de verdwijning van Perecs moeder die blijkbaar naar Auschwitz is gestuurd, maar waar nooit meer een spoor van is gevonden) is een parallel tussen dit bronboek van Mann, LD en Perecs leven.

p 39 *totaal van zijn stuk raakt* – Dubbelzinnig. Hij raakt figuurlijk van zijn stuk en trekt zich terug om zijn zonden te overdenken. Hij raakt letterlijk van zijn stuk, in de zin dat hij van zijn stuk rots raakt, oplost in het niets.

daarna, na 'n stuk wit – Verwijzing naar een wit stuk op het papier. Dit is een verwijzing naar hetgeen verdwenen is, dus de letter e. Letterlijk en figuurlijk op te vatten, want na deze zinsnede volgt een (halve) witregel.

D'r houdt zich 'n imago in mijn tapijt op – Verwijzing naar *The figure in the carpet* van Henry James, oftewel *L'image dans le tapis* (1896, in 'La leçon du maître'), herschreven door Perec als 'Imago dans mon tapis'.

Arcimboldo – Arcimboldo, Giuseppe (ca. 1530-1593). Italiaans schilder, hofschilder te Praag. Specialisme: het samenstellen van allegorische en menselijke figuren uit bloemen, vruchten, dieren, enz., waarmee hij als een verre voorloper van het surrealisme wordt beschouwd.

Dorian Gray – Verwijzing naar *The picture of Dorian Gray* van Oscar Wilde.

p 40

abnormaal, ambigu of angstig – 3 x A. ook in LD.

Ondanks dat zijn schoothond Azor vaak pal voor mijn buis op mijn mat 'n bolus draait – Verwijzing naar *Une maison du Marais* (1831) van Henry Monnier (1799-1877). Zie hieronder de volgende gelijkklinkende zinsneden:

'ainsi qu'Azor (le carlin aux tristes exhalaisons)' (Monnier);

'quoiqu' Azor, son carlin, ait fait caca sur mon paillason' (Perec).

'n advocaat als hij voor 'n jury dichtklapt bij 'n hoorzitting in 't raadbuis – Verwijzing naar blanco, in de zin van: hij gaat blanco; hij krijgt 'n blanco.

'n typograaf als hij, nadat hij door 't lint gaat, al zijn apparatuur sloopt – Dubbelzinnig: 1) hij wordt krankzinnig omdat zijn werk als typograaf nooit klopt, aangezien de e ontbreekt; 2) verwijzing bij typograaf naar het lint van een typemachine, waar hij doorheen probeert te kijken, alwaar hij nooit een e aantreft...

p 41

Wat op aard', als 't d'r al is/Is in aanvang rond, ofschoon nooit potdicht als 'n ring/ houdt op 't laatst strak als 'n plank op? – Dit gedicht verwijst naar de kleine letter e (gedicht is een beschrijving van de vorm) én naar elk mens (r.2: foetus; r.3 stijf lijk na de dood). Dat Aignan het antwoord weet ('Ik! Ik!' gilt Aignan; p 42) heeft er alles mee te maken dat Aignan een mens is (dus verwijst r2 en r3 naar hem) en dat hij de letter 'e' representeert (vergelijk maar de beginletters van zijn broers en zussen, zoals later zal blijken. De kinderen van Amaury Conson zijn respectievelijk: **A**dam, **A**ignan, **I**van, **O**dilon, **U**rbain, **Y**von (zie verderop, hoofdstuk 6 , p. 59).

De naam Aignan is te lezen als E néant, dus voor E niets. Daarmee lijkt Aignan de inverse te zijn van een Jodenster:

De Jodenster staat als teken voor de verdwijning van personen;

Haig staat als persoon voor de verdwijning van een teken.

In dit hoofdstuk krijgt Aignan een drieregelige raadsel voorgelegd, zoals de gevleugelde Sfinx ook een drieregelig raadsel aan Oedipus voorlegt. Zie Sfinxlegende in *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009). Zoals Aignan hier het antwoord weet, zo wist Oedipus het antwoord bij de vraag die de Sfinx aan hem voorlegde. Daarna heeft de Sfinx geen bestaansrecht meer.

p 43 *Dan wordt 't 'n wirwar voor 'm, want wat volgt lijkt, op z'n ontknoping na, woord voor woord, stap voor stap, op 'n amusant, maar ook moralistisch stuk proza, dat door zijn inhoud zo aangrijpt dat 't ooit stof was voor 'n chanson van 'n troubadour, in zijn tijd faamrijk als Hartmann, waarna dit fabliau voor Thomas Mann grondstof was voor 'n trits van zijn romans of short story's* – Expliciete verwijzing naar de hervertelling van *De uitverkorene*. Ook geeft Perec aan dat het einde anders zal zijn dan in de brontekst en geeft hij de geschiedenis van het verhaal weer door de naam Hartmann erbij te betrekken.

Hartmann – Middelhoogduitse dichter Hartmann von Aue, maker van het versepos Gregorius, die zijn 'geschiedenis van de goede zondaar' aan het Frans (Vie de Saint-Grégoire) ontleende. Mann baseerde zijn boek *De uitverkorene* op zijn beurt op deze bron (zie: Mann, *De uitverkorene*, p. 38).

p 43 – 49 **Algemeen P'Élu** – Hervertelling (zie ook artikel van Clemens Arts, 1997).
Thematiek: bij zowel Perec als bij Mann is er sprake van een noodlottig Oedipus-thema, waarbij er een incestdrama uitgespeeld wordt, doordat bij Mann de heilige Gregorius en bij Perec Aignan op zijn paard Sturmi een (vreemde) stad red en uiteindelijk met zijn moeder trouwt.
De incestueuze relatie, de verbanning, het Oedipus-verhaal dat volgt, waarbij zoonlief met moeder naar bed gaat maakt dat Aignan met zijn moeder, zijn tante, zijn geliefde slaapt.
Als hij na de boetedoening op de rots, het opvissen van de weggegooide sleutel via een goddelijke boodschap tot paus wordt gekroond, komt zijn moeder naar

hem toe, waarbij zij gelijktijdig oog in oog staat met haar zoon (fysiek), haar neef (want dit kind is het kind van haar broer), haar man (want een liefdesrelatie met hem onderhouden) én met haar vader (want als paus is hij een vader van het volk; woorden als papa, pope voor de paus versterken dit beeld van de paus als vaderlijk figuur).

Zoals Perec al in LD schrijft, eindigt het verhaal anders. Daar waar de zoektocht in Manns boek leidt tot de vindplaats van de nieuwe paus, daar leidt de zoektocht naar Aignan (= E néant = E niets) tot niets. De clou is in dit hele boek dat er iets verdwenen is, dus vormt dit ook de clou van de hervertelling van Perec.

p 43

Koning Willigis (in hun volksmond: Willo) had, waarbij Willo's zus Sibylla zijn mama was. Sibylla houdt zo van Willigis – De namen Willigis en Sibylla zijn rechtstreeks uit de roman *De uitverkorene* afkomstig.

Sibylla – Sibylla verwijst naar “sibille”: raadselachtige vrouw. Daarnaast is Sibylla ook nog een variant op het woord Syllabe, wat lettergreep betekent. De naam geeft dus weer: raadselachtige lettergreep en verwijst daarmee naar alle lettergrepen waar een e in voorkomt en die in een e-loze wereld dus als raadselachtig te boek staan.

Wat ver gezocht (maar wat is het leven waard zonder speculaties):

Sibylla – siBilliM = Sibil I.M. = het doodgaan van een lettergreep. Het IM is het In Memoriam = de herinnering.

Willigis – Willigis is een basnoda (oftewel verticaal palindroom/ 180° palindroom) voor SiBilliM. Kan als verwijzing naar Sibylla worden opgevat. In de naam Willigis is de naam Sibylla al aanwezig, zoals in Willigis ook al Sibylla aanwezig is, want zij zijn broer en zus. Deze basnoda zou een literaire verwijzing kunnen zijn dat deze twee mensen teveel van “hetzelfde” zijn (nl broer en zus).

(ondanks dat hun waakhond hoorbaar naast hun matras doodgaat) – Uit *De uitverkorene* van Mann weten we dat de stervende hond Hanegiff heet.

p 44

Sturmi, 'n paard van Brabants ras – De naam Sturmi is afkomstig uit roman Mann (zie: *De uitverkorene*, Mann, p. 176)

gonfalon – Aan een dwarsstok hangend kerkvaandel met twee of drie slippen. Franse spelling (ook in LD) is gonfanon. Typische vorm van een dergelijke vaandel zie afbeelding hiernaast. Duidelijke verwijzing naar de E.

splijtknots of bakzwaard, kruisboog of kloofbijl – Allen wapens om het afkappen, uitschakelen, afhakken, onderbreken, uitdoven van de letter e te symboliseren.

p 45 *'n Locus Solus, waar ik voor altijd in afwachting kan zijn van Gods straf voor mijn Misdaad waar ik schuld voor draag?* – Hier is Locus Solus met name letterlijk vertaald op te vatten, te weten “eenzame plaats”. Tegelijkertijd verwijst *Locus Solus* naar de gelijknamige roman van Raymond Roussel. Locus Solus is in dit boek het weidse buitenverblijf van de wetenschapper Martial Canterel.

p 46 *Gods Pardon* – Vertaling van Grand Pardon. Initialen van Georges Perec (G.P.) blijven intact. Perec is de enige die als een soort God zijn Pardon zou kunnen afkondigen, maar dit niet doet.

groot schisma – Verdeeldheid in verband met verschillende pauzen die de westerse kerk in de Middeleeuwen verdeeld heeft.

p 47 *'Aignan, daor wit ik niks van,' sprak hij plat in zijn volkstaal. 'Van 'n klip, daor wit ik ok niks van. Daor is hillamol gin klif.'* – Daar waar Perec de boer kortaf laat praten introduceer ik hier een soort platte volkstaal à la het Brabants. Dit is een truc om de ‘e’ te vermijden. Perec past deze truc verderop ook toe bij deze boer (“Fouchtra pour la Catarina!” (p. 50 LD), dus de keuze voor een stuk dialect is hier gegrond.

p 48 *'Hij is groot, kaal op zijn kruin, zijn haardracht loopt rossig langs zijn kaaklijn in 'n bakbeard door tot op zijn wang': animo voor dit figuur haalt hij bij zijn kno-arts vandaan, 'n karikaturaal figuur dat 'm opvrolijkt)* – Perec omschrijft zichzelf hier als vooruitwijzing naar het figuur Baardmans verderop in de tekst.

'Godmiljaar, in naam van Catarina, stik d'r toch in! Mijn God! Wij gaon naor un rots. 't Is daor fris, rol mar g'rust uw grasmat ut daar, God-non-dju!' – Uitspraak komt terug in hoofdstuk 21. “Stik d'r toch in” is naast een vloek of krachtterm tevens een verwijzing naar de letter e, die blijft steken in de keel.

In het origineel staat “Fouchtral!” Dit is een vloek typisch uit de streek de Auvergne.

In het origineel staat: *Fouchtra pour la Catarina*. Dit is een reprise van Perec van een tekst van Eugène Labiche, toneelstuk *L’Affaire de la rue de Lourcine* (1857), waarbij de exacte tekst van personage Mistingue luidt : ‘Fouchtra de la Catarina!’ (eindzin van scène VI).

Perec gebruikt de woorden *Boudiou* en *Jarnicoton*. Dit zijn achtereenvolgens een Provençaalse samentrekking van de woorden *Bon Dieu* (Goede God). *Jarnicoton* is een krachtterm in een volkstaaltje, waarin de term *Je renie Dieu* (ik zweer God af) nog te herkennen valt als grondtekst.

Zo, luidt zijn slotsom, ontloopt ons volk via wat voor discours dan ook nooit dat noodlottig protocol – Verwijzing naar Stéphane Mallarmé. Vergelijk de volgende twee zinnen:

Donc (...) nul discours jamais n’abolira l’hasard (Perec, LD);

Un coup de dés jamais n’abolira le hasard – (Mallarmé).

Letterlijke vertaling in het Nederlands: *De worp van een dobbelsteen zal het toeval nooit opheffen*.

De zin van Mallarmé is de titel van een gedicht in: *Œuvres Complètes*, Pléiade, p. 457-477. In dit gedicht zijn de witruimtes mogelijk belangrijker dan wat er wel staat. Vergelijk dat met LD... Daarnaast zochten zowel Mallarmé als Perec naar een manier om via taal de essentie der dingen, het absolute, onder woorden te brengen. Mallarmé onderzocht hoe de realiteit de taal binnenkwam, misschien via het bovennatuurlijke, misschien via het toeval. Het toeval, *le hasard*, speelt sowieso een belangrijke rol in het werk van zowel Perec als Mallarmé.

(Bron: Stéphane Mallarmé, *Un coup de dés jamais n’abolira le hasard*. In: *Cosmopolis*, mei 1897, p.17-28.)

p 49

aldus sprak Zarathustra – Verwijzing naar Friedrich Nietzsche.

Veelal gespeld als Zarathoestra. Doch, het Nederlandse Wikipedia heeft het ook over deze spelling: Zarathustra.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 4

p 50 – 54 **Algemeen:** Dit hoofdstuk is een hervertelling van *La lettre volée* van Edgar Allan Poe en bevat toespelingen op *Double assassinat dans la rue Morgue*, een ander werk van de hand van Edgar Allan Poe.

Ook Lacan, de psychoanalyticus waar Perec in LD naar verwijst, heeft een essay geschreven over Edgar Allan Poe's short story *La lettre volée* (in het Engels: *The Purloined Letter*). Strekking van dit essay is dat het symbolische altijd een substituut is voor wat mist. Het symbool, het woord, etc. draagt in zijn slipstream altijd het absent-zijn van een object of persoon met zich mee. Voor de uitwerkingen van Poe-aanwijzingen zie *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

p 50 *ondanks dat 'n 'Vlucht van 'n Bij' hoofdzaak wordt* – In het origineel staat er 'Vol du Bourdon'. Dit is een vrije vertaling van *La lettre volée*. Dit is op zijn beurt de titel van een verhaal van Edgar Allan Poe. Dit hele hoofdstuk is in feite een hervertelling van dit verhaal van Poe.

Het begrip 'Vol du Bourdon' is daarnaast ook een titel van de componist Rimski-Korsakov (zie incipit van dit hoofdstuk), die een muziekstuk geschreven heeft getiteld: De vlucht van een hommelt, of in het Engels: *The Flight of the Bumble Bee*.

Dit is een andere woordspeling met de verdwijning van de letter E, die leidt tot het misverstand dat deze zin in het origineel oproept. In de vertaling is er eveneens een dubbele interpretatie mogelijk.

- a. 'n Vlucht wordt van 'n bijzaak hoofdzaak (Vlucht = letter E wordt hoofdzaak)
- b. 'n 'Vlucht van 'n Bij' wordt hoofdzaak (het werk van Rimski-Korsakov wordt hoofdzaak)

Sint Bavomis – Heilige wiens feestdag in de kerk op 1 oktober valt.

'n maand na Sint Bavomis – Deze frase verwijst dus naar de datum 1 november. Dit is Allerheiligen (Toussaint in het origineel). Biografisch hier: Perec gaat exact op 1 november 1956, tijdens Allerheiligen, zijn vaders graf opzoeken. Dat gaf hem een

rare sensatie, alsof hij naar zichzelf keek als naar een rol in een toneelstuk (Bellos, 1993, p. 153; W, Nederlandse versie, p. 40). Ook: Magoudi, p. 75.

Perec laat op deze “gedenkwaardige” 1 november zijn belangrijkste hoofdpersoon dus sterven/ verdwijnen in LD.

waar hij 'n omslag stal, dat kapitaal was – Het woord kapitaal is hier dubbelzinnig gebruikt. 1. Het omslag was kapitaal, d.w.z. belangrijk. 2. Het omslag was kapitaal, namelijk: het omslag was een kapitaal, i.e. het omslag was een (hoofd)letter.

Romain Didot (...) Garamond – *Verwijzing naar lettertypes.*

als 't nu ging om 'n roof van 'n x of 'n y, dan zou 't als strop minimaal zijn. Maar nu gaat 't om 's lands grootkapitaal – Dubbelzinnig te lezen op de volgende twee manieren: 1. Als er nu iets onbelangrijks geroofd was zoals bijvoorbeeld x of y (als oningevulde voorbeelden). 2. Als nu de letters x of y ons waren ontroofd, maar het betreft de belangrijkste kapitaalletter van ons land, te weten de e.

p 51 *onomslachtig* – Dit is een woordspeling met de omslag die kwijt is.

'Ik maak d'r 'n Pot van, 'mort hij – Verwijzing naar Poe. Zie *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

Hier geldt – net als in hoofdstuk 3 – dat Perecs hervertelling een ander einde krijgt. Daar waar Dupin bij Poe iedereen te slim af is en het hele scenario door heeft en zo *La lettre volée* vindt, daar blijft hier “de gevluchte letter” verborgen; ook voor Dupin, aangezien Dupin in deze e-loze wereld ook niet door kan hebben dat de letter er staat, want hij kent hem niet, ziet hem nu niet, vanwege het wereldbeeld zonder e, waar hij nu deel van uitmaakt.

gorilla-aap – Zie Poe in *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

p 52 *Advocaat drinkt whiskymix of paft bij zoölogisch aquarium* – Dit is een pangram zonder ‘e’: alle letters van het alfabet – op de ‘e’ na – komen er minstens één keer in voor.

Origineel Perec:

Portons dix bons whiskys à l'avocat goujat qui fumait au zoo = pangram -/- e.

Perec baseert zich daarbij op dit beroemde pangram, te weten:

Portez ce vieux whisky au juge blond qui fume. (Anoniem)

Beroemd pangram versus Perec:

Juge versus advocat – Het beroemde origineel heeft het over een rechter. Perec neemt de andere rol in het rechtssysteem als basis, te weten de advocaat. Deze neemt ook de Nederlandse vertaling over.

Blond versus goujat – de rechter is blond. De advocaat schofterig/smeerlapperig. Bij mij is de advocaat sympathieker, of zijn karakter is in ieder geval minder bepaald.

Whisky versus dix bons whiskys – het oorspronkelijke pangram gaat uit van een oude whisky, Perec van tien goede whisky's, ik van een whiskymix.

De vertaling, vergeleken met Perecs origineel:

- beiden bevatten 50 letters
- inhoudelijk de lading dekkend (roken, whisky, zoo, advocaat)
- beiden omvatten het totale alfabet -/- e
- elk woord bevat minimaal een unieke letter om het pangram compleet te maken; elk woord is dus “per se” nodig, op het woordje “of” na, tegenover twee koppelwoorden bij Perec, te weten “à” en “au”.

Daar staat als paraaf, 'n lijn in triplo bij (waarvan 'n lijnstuk kort oogt), waar warrig 'n kras door staat – Dit is een verwijzing naar de hoofdletter E onderaan de e-loze pangramzin.

aqua toffana – Giftwater, in Italië, genoemd naar zijn uitvindster, Toffano.

p 53

Wat Anton Vocalis nog op 'n dwaalspoor bracht – De gehele pagina verwijst grafisch naar de hoofdletter e, in verband met de driedeling van de tekst. Daarnaast bevat de tekst een groot aantal oxymorons: verbindingen van tegenstrijdige begrippen, zoals *'n zacht soort krabschaar* of *'n strak lijnstuk dat rondloopt*. Dit versterkt het hallucinerende effect van iets zien en tegelijkertijd niet zien. Vorm en inhoud zijn

congruent. Het laatste woord is *Disparition* en op dat punt verdwijnen tegelijkertijd *Anton Vocalis*, hoofdstuk 5 en deel II. De lege bladzijde die volgt laat het gemis zien en voelen.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HET ONTBREKENDE (!) HOOFDSTUK 5

Verdwenen hoofdstuk

Hoofdstuk 5 is verdwenen. Hoe zit dat?

Verdwijning Anton Vocalis

Hoofdstuk 5 valt samen met de Romeinse II en valt samen met de verdwijning van Anton Vocalis. Waarom verdwijnt Anton juist hier? In het Frans luidt zijn naam: Anton Voyl, een verwijzing naar Atone Voyelle wat staat voor de toonloze klinker. In het Nederlands heet hij Anton Vocalis, en zou in een wereld met e waarschijnlijk Anton Vocalise heten. Anton Voyl verdwijnt, omdat de toonloze klinker ook verdwenen is. (zie ook: Ribière, 1990; Arts, 1997, p. 128). Vanwege het feit dat hoofdstuk 5 overeenkomt met de vijfde letter van het alfabet, draagt deze vormtechnische oplossing (letterlijk, want opgelost in het niets) bij aan het gemis van de letter e. het feit dat de Romeinse II ook in deze lacune wordt meegezogen, staat voor het feit dat de letter e de tweede klinker is in het alfabet. Zo zijn er ook niet voor niets in totaal 26 hoofdstukken en kent het boek in Romeinse cijfers zes delen (waarvan dus deel II ontbreekt). Het feit dat de Romeinse II daarnaast nog verwijst naar het getal 11, maakt dat de lezer gewezen wordt op die fatale verdwijningsdatum uit Perecs leven, namelijk 11 februari, de dag dat zijn moeder voor het laatst in leven is gezien en op transport werd gezet naar Auschwitz vanuit Drancy.

Lege pagina

Dit is ook de reden dat er in plaats van hoofdstuk 5 een extra pagina wit is ingevoegd.

Het gemis van hoofdstuk 5 toont zich door een lege pagina. Het ontbreken van de e kan nog het beste worden beschreven door het vijfde hoofdstuk onbeschreven te laten. Omschrijven via niet omschrijven. Een veelzeggende stilte. Dat is hoe het gemis, het verlies, de vermissing, de verdwijning het beste kan worden weergegeven.

Perec is niet de eerste die een pagina wit laat. In *Le Voyeur* van Robbe-Grillet uit 1955 valt een blanco pagina samen met een cruciale episode in het boek dat een ommekeer zal betekenen in het boek, te weten: de dood van Jacqueline Leduc. (zie: Lee, 2001). Bij een andere auteur wiens werk Perec ook aanhaalt (Laurence

Sterne, Tristram Shandy) staat de blanco pagina (Tristram Shandy, boek VI, hoofdstuk 38) voor het niet-kwade, het onschadelijke, het niet-kwalijke. (Zie: Lee, 2001). Hij laat een pagina leeg, waarna hij schrijft:

Thrice happy book! Thou wilt have one page, at least, within thy covers, which Malice will not blacken, and which Ignorance cannot misrepresent. – Sterne, Tristram Shandy, p. 331-332.

Indachtig dit citaat, kan ook het zo goed mogelijk trachten te ontlopen van de vloek aan de lege pagina van Perec worden toegeschreven, ofschoon er hier iets ironisch opdoemt: als de lege pagina een poging is de vloek te ontlopen (er is iets met de taal, weet je wat, ik schrijf niks meer, dan kan ik zo de vloek ontlopen), dan slaagt de lege pagina daar maar nauwelijks in, want natuurlijk past de lege pagina binnen de vloek. De pagina valt samen met hoofdstuk 5 en de vijfde letter is de e, dus zonder taal te gebruiken, valt zelfs de lege pagina/ de leegte samen met de vloek.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 6

p 57 **Algemeen** – De Duitse versie toont voor hoofdstuk 6 nog een “II”, terwijl deze in het origineel is weggefallen. Deze Romeinse II is niet voor niets weggefallen bij Perec; hij verwijst naar het gegeven dat de tweede klinker van het alfabet is weggefallen. Het boek bestaat uit 6 delen, verwijzend naar de 6 klinkers van het alfabet, waarvan de tweede klinker is weggefallen. Het boek bestaat uit 26 hoofdstukken, waarbij hoofdstuk 5 (de e is de vijfde letter van het alfabet) eveneens is weggefallen. Compositorisch heeft Perec deze II en het vijfde hoofdstuk bij elkaar gebracht, zodat de verdwijning van de e (tweede klinker en vijfde letter van het alfabet) in de structuur van de roman samenvalt met het verdwijnen van het vijfde hoofdstuk én het verdwijnen van deel II. Daarnaast staat het Romeinse cijfer II ook nog enigszins voor een 11, dus verwijst de verdwijning opnieuw – net als de titel via het aantal letters – naar de datum 11 februari. Zie ook analyse en interpretatie van het ontbrekende hoofdstuk 5.

'n Symposium van Stichting Martial Cantaral – Verwijzing naar de waanzinnige wetenschapper Martial Canterel, de hoofdpersoon uit de roman *Locus Solus* van Raymond Roussel.

in bijwoning van Lord Gadsby V. Wright – Verwijzing naar Ernest Vincent Wright, schrijver van het lipogrammatische boek *Gadsby. A story of Over 50,000 Words Without Using the Letter “E”*. De titel Lord is ongetwijfeld een eerbetoon aan deze oude meester. De E van Ernest vormt uiteraard een ‘belle absente’.

Hij had 'n half dozijn zoons [tot en met] hoognit 'n paar maal wat van 'm hoort – Hier doet Perec uit de doeken welke zonen Amaury Conson heeft gehad. Dit zijn achtereenvolgens: Aignan, Adam, Ivan, Odilon, Urbain en Yvon. De kinderen hebben allen hun eigen beginklinker (verwijzend naar alle klinkers van het alfabet, te weten: a, e, i, o, u, y).

Overzicht met symboliek – In dit stuk bepaalt de woordspeling (zie kolommen ‘letterlijk’) de speling van het lot en daarmee de inhoud van het verhaal. De woordspelingen bepalen de doodsoorzaak van de kinderen van Amaury Conson,

alsmede de omstandigheden waaronder respectievelijk Aignan, Adam, Ivan, Odilon, Urbain (en Yvon) omkomen. Dit stuk is een goed voorbeeld van hoe de e-loze taal (in dit geval uitgebreid naar een vloek die ook op andere letters van toepassing is) de motor vormt voor het verhaal.

NAAM	FRANS	LET'T:	NEDERLANDS	LET'T
Aignan	avait disparu	ai (e) disparu -> 'e' verdwenen	jaar lang spoorloos	a [is] 'r lang spoorloos
Adam	sanatorium inanition	sans a in-a	boulimiastoonis Afvalt Ontaardt	a stoornis a valt ont-a
Ivan	Zanzibar avalait Ivan	sans i avalait i lett : i inslikken	Onitsha Minihaai	on-i min i
Odilon	Milan Lucchino V os (bot)	i.p.v. Milano = Milan zonder o Sin o o(s) blijft steken in zijn strot	Yoko Ono Toast Stokt	on-o (geen o) de 'o': st! st o
Urbain	Honolulu d'hirudination lombric colossal lui suçait tout son sang transfusions	no l'u interdire u syn. voor sangsue (bloedzuiger) = sans u trans u (u toevoegen helpt niet)	Kuwait Minuut donut onnut plus-minus Units mislukt	U kwijt min u on u on u min u U niet/ u niets mis u

Yvon woont op zo'n afstand, dat hij jaarlijks hoognit 'n paar maal wat van 'm hoort – Deze omschrijving geeft aan dat de y weinig voorkomt!

p 58 'n *Opoponax* – Letterlijk verwijst opoponax (eigenlijk opopanax) naar een plant uit Azië die gebruik wordt bij de bereiding van balsems en parfums. Hier – en ook in

de gelijknamige roman van Monique Wittig – wordt de naam gebruikt in de betekenis van het ongrijpbare mysterie van het leven. (zie ook: Wittig, p. 1). Het woord opopanax (sic!) komt bij Perec eveneens voor, te weten: in hoofdstuk 20.

Blanc ou l'Oubli – Hier verwijst Perec naar het werk *Blanche ou l'oubli* (1967) van Louis Aragon.

p 58-59 Het Franse stuk heeft mede vorm gekregen door Christine Ferri, leerling van professor in de Franse talen, Marie Noël, die het onderwerp (mede) heeft aangedragen (Parayre, 1992, p. 404).

p 59 Het filosofische stuk op pagina 59 is waarschijnlijk afkomstig van Catherine David (Le Nouvel Observateur). Perec heeft haar bijdrage weer herschreven (zie: Bellos, p. 402).

'Dus,' praat hij door, 'volgt daar logisch uit voort dat Spinoza zijn omvorming voltooit door wijziging van zijn naam in 'n obscuur klankebord?' – Dit kan verwijzen naar het feit dat Spinoza zijn *Tractatus Theologico-Politicus* (1670) anoniem publiceerde en dat ook na zijn dood zijn geschriften gepubliceerd werden onder zijn initialen “B.d.S.”

Link jij "Natura" aan 'n Siv, doordat jij 't daaraan vastnaait (ook als jij d'r naast graait), opdat jij 't gat maar dicht, zodat jouw droom naar 'n ad infinitum uitkomt! – Spinoza sprak: Deus sive natura, i.e.: God is zelf de natuur (sive betekent: of). Siv en natura uit Perecs grondtekst zijn verwijzingen naar deze uitspraak van Spinoza.

p 59-60 Het wiskundige stuk is (mede) vormgegeven door Jacques Roubaud (zie Parayre, 1992, p. 404).

p 60 *Maar 't schijnt dat Galois in 't holst van 'n nacht, vlak voor zijn dood, in zijn schrijfmap 'n rij in zijn slotvorm opschrijft* – Verwijzing naar deze historische gebeurtenis: Galois stierf te Parijs na een duel met Perscheux d'Herbinville; aan de vooravond daarvan legde hij in een brief een groot deel van zijn wiskundige resultaten vast.

De avond voor het duel schreef Galois een lange brief aan Auguste Chevalier. Hierin vatte hij kort zijn wiskundige resultaten samen en sloot ze af met de woorden: vraag *Jacobi* en *Gauss* hun mening, niet over de waarheid, maar naar de waarde van deze stellingen. Deze brief is legendarisch geworden, mede door de woorden 'Dit voorbeeld is nog niet volledig. Ik heb echter geen tijd.' die aanleiding hebben gegeven tot de legende dat Galois het duel zou hebben verloren, omdat hij de gehele nacht ervoor bezig was geweest met het opschrijven van zijn wiskundige resultaten, waardoor hij tijdens het duel te moe was.

$a^5 a^{-5} = b^5 b^{-5} = c^5 c^{-5} = d^5 d^{-5} = f^5 f^{-5}$ – Formule in contrainte herschreven.

Bourbaki – Nicolas Bourbaki. Pseudoniem van een invloedrijke groep Franse wiskundigen. In de literatuur heeft Oulipo onmiskenbaar de “methode” Bourbaki gekopieerd in het gezamenlijk werken en het systematisch toepassen van nieuwe regels en het grondig aanbrengen van strenge structuren om tot nieuwe literaire creaties te komen. Leden die onder de naam Bourbaki publiceerden waren o.a.: H. Cartan, J. Dieudonné, A. Weil, J.P. Serre, J.L. Koszul.

Schwartz (...) *Koszul* (...) *Cartan* (...) – Wiskundigen. Schwartz, Koszul en Cartan ook lid van Bourbaki.

p 61 *In 't Brits* – Het Engelse stuk is afkomstig uit *Gadsby* van Ernest Vincent Wright, hoofdstuk 1, 4e paragraaf. Het betreft het middenstuk hieruit (zie Wright, 1939; zie: Bellos, 1993, p. 402).

op antropologisch vlak – Stuk over “primitieve” volkeren is afkomstig van de etnoloog Jean Pouillon (zie Bellos, 1993, p. 402; Parayre, 1992, p. 405).

Sokoro – Het volk Sokoro leeft in een bergachtige streek in het centrale deel van Tsjaad. De sultan is de baas van dit kanton, en woont in Gogmi [in plaats van Gogni, zoals in *La Disparition*] dat een inwonersaantal van rond de 850 heeft (schatting is uit 1991). Sokoro is het belangrijkste dorp.

p 61-62 *Zoölogisch* – Het dierenstuk is hoogstwaarschijnlijk afkomstig van Monique Wittig (zie Bellos, 1993, p. 402).

p 62-63 *Volksopstand* – Dit stuk is anoniem qua bron (zie Bellos, p. 402). Het stuk is in beginsel wel een bijdrage van iemand anders geweest. De oorspronkelijke bijdrage is door Perec flink gewijzigd (zie: Parayre, 1992, p. 405). In totaal hebben er in ieder geval zo'n 36 anderen grotere of kleinere stukken aangeleverd voor *La Disparition* (Zie: Parayre, 1992).

p 62 *April is 'n triduum voorbij* – In het Frans laat de contrainte toe dat er met naam en toenaam gesproken wordt over 3 mei. 3 mei 1968 is namelijk de datum van de eerste barricaden die opgeworpen werden. De tijd van de molotovcocktails en het zich keren tegen de CRS begon toen. Het studentengeweld/ de opstand was een feit. Via een omweg noem ik hier eveneens deze datum. Overigens wordt de nacht van 10 op 11 mei 1968 de 'nacht van de barricaden' genoemd.

bij wrikt op straat 'n klinkaard los – Dubbele betekenis: er wordt hier tegelijkertijd verwezen naar het loswrikken van een steen en naar het loswrikken van een letter uit de taal. Het woord klinkaard betekent enkel klinker in de zin van steen, maar klinkaard roept voldoende associatie op met de verdwenen letter e, waar het in deze dubbelzinnigheid om te doen is.

Grimaud – Maurice Grimaud, hoofd van politie te Parijs van 1966-1971.

p 62-63 *gaf Grimaud 't commando voor 'n razzia: 't militair corps ramt d'r op los (...) 'n militair slaat hardvochtig al 't volk op straat dat ook maar anarchistisch oogt halfdood of minimaal knock-out* – Een beeld van de precieze beschrijving van Perec hier is zichtbaar op bijgaande foto, die bij deze gebeurtenis waar Perec naar verwijst, genomen is.

Via: membres.lycos.fr/equipe56/mai68.htm

p 63

't volk zwaait massaal hun vlag, zwart satijn, karmozijn satijn – In een ooggetuigenverslag is te lezen hoe op “la nuit des marcheurs” bijna 20.000 studenten demonstreren, waarbij men onder andere met deze menigte bij de Arc de Triomphe met rode en zwarte vlaggen zwaait.

Saillant detail op onderstaande foto: het verkeersbord dat Perec elders beschrijft om de kleine letter e te omschrijven. Het lijkt hier bijna alsof de kleine letter e op een bord bij de demonstratie omhoog wordt gehouden, om te protesteren tegen de onderdrukking ervan! Perec kan deze foto gekend hebben.

Via: <http://membres.lycos.fr/equipe56/mai68.htm>

'Jouw tijd zit d'r op', 'Val van Charlot', 'Macht aan 't Volk' – Vertaling van een aantal leuzen (waaronder van het fameuze “Dix ans, ça suffit”) die in de mei-demonstraties van 1968 aan het adres van president De Gaulle was gericht. Hier verwijst Perec naar Charles de Gaulle in de tijd dat hij aan de macht was. Achteraf blijkt dat de val van Charles de Gaulle wordt ingeleid door de ongeregelde heden in mei 1968. Hij herbezint zich sinds die tijd op zijn rol als president en een jaar later legt hij zijn functie neer als hij geen steun krijgt voor een belangrijk voorstel. Charlot is eveneens een verwijzing naar Charlie Chaplin, een naam die gebruikt werd door Charles de Gaulle's opposanten (bron: Wikipedia).

Brandstof bij tankstations wordt schaars... – Er reden in mei '68 gedurende twee of drie weken geen treinen en er was gedurende deze periode geen brandstof te verkrijgen (zie ook: Bellos, 1993, p. 413).

Het Duitse stuk is afkomstig van Eugen Helmlé (zie Bellos, p. 402). In de Duitse vertaling die Helmlé later van *La Disparition* vervaardigd heeft, heeft Helmlé zich de vrijheid gepermitteerd om voor zijn vertaling ook weer een tweetal bijdragen te vragen van andere auteurs. Als vertaler kopieert hij daarmee niet zozeer de inhoud van Georges Perecs werk, maar kopieert hij het procédé dat Georges Perec gevolgd heeft om dit gedeelte van het boek vorm te geven. Helmlé gaat hierbij

voorbij aan het feit dat Georges Perec na inlevering van deze – door externen, vrienden, collega's – stukken een zware eindredactie op deze teksten heeft uitgevoerd, opdat de aangeleverde stukken goed in het thema pasten en voldoende "getrans-Perec-eerd" waren. Helmlé permitteert zich hier naar mijn mening een te grote mate van vrijheid die buiten het gebied van een vertaler ligt. Door Georges Perecs *principe* na te volgen (te vrij voor een vertaling) in plaats van Georges Perecs *neerslag van zijn principe* in de juiste geest te *vertalen* begeeft hij zich op het hellend vlak van vertaling richting bewerking (zie ook Helmlé, AVF, p. 356-7).

p 65 "*Advocaat drinkt whiskymix of paft bij zoölogisch aquarium*" – Herhaling van de pangram-zin. Zie hoofdstuk 4 en 't Manco, 'n *schatkist* (Van de Wiel, 2009).

p 66 *om twaalf uur bij Balzar* – Brasserie Balzar, gelegen in het Quartier Latin. Geopend in 1898. Rijk aan historie; ook Sartre kwam hier indertijd bijvoorbeeld geregeld.

bij Lipp – Dit is een wereldfameuze brasserie aan de Boulevard Saint-Germain des Prés in Parijs. Deze brasserie verwijst hier naar Ben Barka (zie hoofdstuk 7), aangezien hij juist daar werd opgepakt door twee politieagenten (zie ook verderop).

p 67 *lijkt 't jou waarschijnlijk [tot en met] 'Stil,' duidt Amaury aan, 'praat zacht* – Verwijzing naar Corneille's *Le Cid* (zie ook: Parayre, 1992, p. 637).

Vergelijk:

- *Connais-tu bien Don Diègue?*

- *Oui.*

- *Parlons bas, écoute. (Le Cid, II, 2, v. 398)*

Met:

- *Connaîtrais-tu par ici un avocat?*

- *Oui (...)*

- *Chut, fit Amaury, parlons bas, dis moi, connais-tu Anton Voyl? (LD, p. 69)*

p 69 *Lipp is niks voor ons, 't stikt daar van rijkswachtlui!* – Dit is een verwijzing naar Ben Barka die juist bij brasserie Lipp werd opgepakt (zie hoofdstuk 7) door twee politieagenten.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 7

p 70 *Ibn Barka* – Verwijzing naar Ben Barka, een verdwijningzaak uit 1965 die de gemoederen in Parijs bezig hield.

Hij gaat naar Harry's bar – Een legendarische plek in Parijs. Eén van de meest beroemde bars van de wereld. Hier is de Bloody Mary uitgevonden.

Papon houdt glasbard vol dat d'r niks van waar is – Maurice Papon. Perec voert hem hier waarschijnlijk op als hoofd van politie onder Charles de Gaulle, omdat dat de functie was die Papon in 1968 (het tijdsvak waarin *La Disparition* zich afspeelt) bekleedde.

Maar er is nog iets anders merkwaardigs aan de hand: het lijkt hier alsof de geschiedenis en Perec's fictie Papon heeft ingehaald in de jaren '80 (nadat *La Disparition* al lang uitgekomen was!). Want Perecs bewering hier is dat Papon zegt dat er niks van klopt wat er beweerd wordt, terwijl Papon later – daar wist Perec toentertijd nog niks van (!) – juist hij degene is geweest die vanuit zijn politieke functie als Secretaris Generaal van het Gouvernement van de Gironde het directe bevel heeft gegeven voor de deportatie van naar schatting 1.560 personen (mannen, vrouwen en kinderen) naar Drancy, waaronder mogelijk dus ook Perecs eigen moeder!

Perec voert Papon in de fictie van *La Disparition* op in een beschuldigende rol die hij van zich af probeert te wentelen, terwijl later blijkt dat hij mogelijk rechtstreeks de schuldige is geweest voor de deportatie van Perecs moeder door zijn autorisatie. Perec had de dader, waaruit zijn gevoel van gemis ontstaan is, al in zijn vingers. Hij heeft de (mede)veroorzaker van *La Disparition* onbedoeld een plek gegeven in *La Disparition*. Zie hieronder:

Gedurende de Nazibezetting, tekende Papon het bevel om honderden Joden te doden doordat hij het bevel gaf dat deze groep gedeporteerd moest worden naar concentratiekampen. Ruim 1.500 mannen, vrouwen en kinderen werden op direct bevel van Papon naar gevangenkampen in Drancy, buiten Bordeaux, gestuurd. Vandaar gingen de meesten door naar concentratiekampen zoals Auschwitz, waarbij – op een hand te tellen na – iedereen van deze groep omkwam. - In

vertaling overgenomen van:

<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/71192.stm>

Souchon slaat door; daarna volgt Voitot – Verwijzing naar Louis Souchon en Roger Voitot. Dit zijn de twee politieagenten in Parijs die Mehdi Ben Barka op 29 oktober 1965 op klaarlichte dag in Parijs aanhouden. Naar alle waarschijnlijkheid brachten zij hem naar de villa van Georges Boucheseiche, een notoir onderwereldfiguur, barbouze en tijdens de nazi-bezetting medewerker van de Gestapo. Sindsdien ontbrak elk spoor van Ben Barka.

waarin staat dat Figon 'n hoog magistraat schuldig acht – Figon, een filmproducent (in werkelijkheid een man uit het misdaadmilieu en 'agent secret'), heeft de ontmoeting geregeld tussen Mehdi Ben Barka en cineast Georges Franju en journalist Philippe Bernier in Parijs in Brasserie Lipp op de Boulevard Saint-Germain.

In feite wijzen Souchon en Voitot de hoge magistraat aan, te weten: Antoine Lopez, beambte van Air France én lid van de SDECE (de toenmalige Franse Geheime Dienst).

baart Matignon zorg – Hotel Matignon, officiële residentie van de minister-president.

Oufkir laat zich voorstaan op 'n koddig alibi – Verwijzing naar Mohammed Oufkir, Hoofd Binnenlandse Veiligheidsdienst van Marokko. Op 13 februari 1964 rapporteerde de Noorse jurist Erik Poulsson, die als waarnemer van de Internationale Commissie van Juristen het proces bijwoonde, dat de beklaagden onderworpen waren aan martelingen door de politie, met name in het Dar Al Mokri-paleis in Rabat, het beruchte detentiecentrum van de veiligheidsdienst van Mohammed Oufkir.

Via: www.thesis.net/marokko/marokko_deel_I_hfst_1_4.htm

Daarna doodt Figon zich, ondanks dat 'n vonnis – laat staan 'n doodvonnis – mist – Deze frase klopt volgens de officiële versie met de werkelijkheid. Figon pleegt zelfmoord (of het lijkt op zelfmoord).

p 71

dat Ibn Barka's kidnapping in 't licht zou staan van Argouds kidnapping van 'n half jaar daarvoor in Zürich – Verwijzing naar de ontvoering van OAS-kopstuk Antoine Argoud op 25 februari 1963 (!) in München (i.p.v. Zürich) uit een hotel door de Franse geheime dienst (i.e. 'Secret agents', oftewel de zogenaamde barbouzes). OAS staat voor Organisation de l'Armée Secrète (opgericht door Frans Algeria).

Met dit voorbeeld weeft Perec een net tussen de fictie en de werkelijkheid:

- Hij koppelt de echte ontvoering van Argoud aan een fictionele (namelijk aan die van Ibn Barka), die weer gebaseerd is op een echte (namelijk die van Ben Barka).
- Hij vervangt München (Munich) door Zurich (Zürich), terwijl hij het biermerk Munich juist laat verwijzen naar München in de paragraaf daarvóór.
- De ontvoering van Argoud verwijst naar 'le Barbu' (Baardmans – naar hemzelf dus). Hoe? Via het feit dat Argoud's ontvoerders, de Geheime franse dienst, als bijnaam 'Les barbouzes' hebben. Zie ook 'Les barbouzes' (1964) van Georges Lautner, waarin Francis Lagneau als tekst heeft:

Un barbu, c'est un barbu...Trois barbous, c'est des barbouzes!

Bourguiba – Habib Ben Ali Bourguiba (1903 – 2000) was een Tunesische politicus en was president van Tunesië van 1957 tot 1987. Hij wordt vaak vergeleken met de Turkse leider Kemal Atatürk, vanwege de pro-Westerse hervormingen die hij doorvoerde gedurende zijn ambtstermijn.

moord op 'n politicus (Bourguiba's opposant) in Frankfurt – De vertaler heeft twee hypothesen opgesteld waar deze verwijzing vandaan komt:

1^e hypothese: deze regel is een verwijzing naar Krim Belkacem, een opponent van Houari Boumedienne (= Algerijns politicus), want:

After the June 19th 1965 *coup d'Etat*, Krim goes back to the opposition. Accused to have organized an assassination attempt against Boumedienne, he is sentenced to death in absentia. He was found assassinated probably under the order of the Algerian State on 18th of October, 1970 in a hotel room in Frankfurt, Germany.

Zie: <http://iupjournals.org/israel/iss6-2.html>

Wat echter vreemd is, is dat deze moord in Frankfurt pas in 1970 plaatsvindt, terwijl het boek LD al in 1969 uitkomt. Een voorspelling (?) of ik zie een andere politieke moord uit die hoek over het hoofd die in Frankfurt zou hebben plaatsgevonden. Toeval of...?

2e hypothese: Perec refereert aan de moord op wapenhandelaar Puchert.

The arms dealer Georges Puchert exploded with his car bomb in Frankfort. Uit:
Boek "*The death was their mission*" (*Plon*) door: *Constantin Melnik* (voormalig lid van de SDECE)
Via: <http://www.vssndj.org/ANGLAIS/TEMOIG-G/T-G-003A.htm>

Frans Kapitaal – Verwijzing naar de hoofdletter e.

buurt Foccard voor zijn bataljon 'n aantal bodyguards in – Verwijzing naar Jacques Foccard, rechterhand van de Gaulle, bijnaam "Papa Foccard". Berucht om de machiavellistische wijze waarop hij coups in Afrika naar zijn hand zette met het nodige geweld en met de nodige intriges omspannen.

'n aantal Ustasa van Kroatisch komaf – 'Ustasa' is Servokroatisch voor 'De Opstand'. Benaming voor een in 1929 extreemrechtse, nationalistische en fascistische organisatie, ook wel Ustašabeweging genoemd. De Ustašabeweging ('*Opstand-Beweging*') was een organisatie gesticht door het Kroatische parlementslid dr. Ante Pavelić. Het was een nationalistische organisatie, op fascistische leest geschoeid. De Ustaša's bestreden fel het Servisch centralisme in Joegoslavië. De beweging kreeg financiële steun van het fascistische Italië van Benito Mussolini, waar zij ook haar basis had (Wikipedia).

ondanks al hun goud listig jukt om wat sufs voor cash, maar kwistig gokt om wat stuff of hasj – Calembour ook mee vertaald: in het Frans de twee begrippen *d'oustachis* en *d'or ou haschich*, vertaald in deze zin met de klankrijm: 'listig jukt om wat sufs voor cash, maar kwistig gokt om wat stuff of hasj'.

p 72

Komt Karamazov als naam jou familiair voor? – Verwijzing naar Dostojevski. Titel van Dostojevski's werk is: De Gebroeders Karamazov.

Dit kan een verwijzing zijn naar een ander werk van Perec, te weten: *Quel petit vélo à guidon chromé au fond de la cour?* waarin steeds naar een personage wordt verwezen

via de halve naam kara...: un certain Karachose (Karamachin, Karamanlis, Karaboudjan, Karalépipède...) au nom imprononçable, (...), par conséquent un certain Kara-comme-tu-dis (Karawasch, Karaboom, Karahoquet, Karabesque...) (...) Karastumpf (Karastein, Karajeane, Karamelle, Karakiri...) (...) (Karaquelquechose) (...) Karasteni (Karawann, Karaniette, Karawurtz, Karacalla.

Toch loopt Ottavio Ottaviani in 'n drafvaart, dat 't koud is gaat aan 'm voorbij – Letterlijk en figuurlijk gaat de kou aan hem voorbij.

Ik wil nagaan waarom Anton zijn Fiat van anti-inbraakapparatuur voorzag – Het antwoord op deze vraag is dat het in het Frans om een 'dispositif anti-vol' gaat, wat staat voor apparatuur om de 'vol du bourdon' (vlucht van de letter) tegen te gaan.

Port Bourdonnais – Verwijst eveneens naar de 'vol du bourdon' (zie hierboven).

p 73

'n citaat van Saint-Marc Girardin – Saint-Marc Girardin (1801-1873), ook wel Marc Girardin genoemd, is een Franse politicus uit de XIXe siècle. In 1844 kreeg hij een zetel bij l'Académie française. Hieronder is de opbouw van Perecs citaat verder ontleed:

Perec: il y a l'Aquilon sifflant qui mugit.

Girardin: Et répètent au loin et les longs **sifflements**,
Et la **tempête sombre** aux noirs **mugissements**,
(Uit: Poèmes, L'Amérique, r. 15-16)

Girardin: Gronder les **aquilons** et la **noire tempête**
(Uit: ÉPITRES; A le brun et au marquis de Brazais, r. 22)

sandwich – Deze bestelling is een verwijzing naar/ korte herschrijving uit James Joyce's *Ulysses* (I.251) en Borges' *Aleph* (p. 135).

Georges Perec en James Joyce verwerken in één scène: sandwich; kaassoorten, gorgonzola ; grog ; afrekenen met geld (zie ook : Lee, 2001). Zie hieronder voor een verdere analyse.

Georges Perec

'Wilt u 'n sandwich?' is Romualds hamvraag, (...) *livarot, cantal, port-salut, gorgonzola, 'n hotdog?*'

'Nou, laat maar, maakt u voor mij maar 'n grog. Ik blijf wat koortsig.'

(...) Ottaviani nipt aan zijn grog.

(...) 'Dat wordt dan vijf franc twintig in totaal.'

'Zo dan.'

'Dank u,' antwoordt Romuald braaf, hij buigt zijn hoofd.

James Joyce

Un sandwich au fromage. En avez-vous au gorgonzola? (...) Blair Flynn expédiait son grog à petits coups. (...) Sept pence, monsieur....

Merci monsieur. (Ulysses, I,251)

Georges Perec

maakt u voor mij maar 'n grog. Ik blijf wat **koortsig.**

'n Grog!' brult Romuald naar 'n hulpkok. (...)

'Komt d'r aan!' gilt hij.

Vlug daarna krijgt hij zijn drank. (...)

'Dat wordt dan **vijf franc twintig** in totaal.'

'Zo dan. (...)

'Ach, 't gaat. Ik krijg koorts, schat ik in.'

Borges' Aleph

Je demandai une orangeade; en me rendant la monnaie, on me donna le Zahir; je le contemplai un instant; je sortis dans la rue peut-être **avec un début de fièvre.** Je pensai qu'il n'y a point **de pièce de monnaie** (...). – L'Aleph, p. 135.

In Borges' stuk zitten ook nog verwijzingen die hier de moeite waard zijn te noemen. Zijn tekst gaat verder: *Je pensai (...) à l'once d'or que fit clouer Achab sur le mâ**; *au florin irréversible de Léopold Bloom***

Hier wordt achtereenvolgens verwezen naar:

* Scène uit *Moby Dick*; ook herverteld in LD;

** Hoofdpersoon uit James Joyce's *Ulysses*.

'n basilicumroomsaus vol rosmarijn – Het woord rosmarijn is goed Nederlands.

Vergelijk nog bron van andere Oulipiaan, te weten Italo Calvino met zijn werk *Romarine* (Fiabe italiane).

p 74

Rapport van Consul Alain Gu. Rin – Verwijzing naar degene die dit stuk als bijdrage heeft aangeleverd, dat is namelijk Alain Guérin geweest. Alain Guérin is auteur van politieromans en spionageboeken (Parayre, 1992, p. 406).

Aan 't Koninklijk G – P.R.C. – Deze losse letters verwijzen – uiteraard – naar Georges Perec.

SACLANT – Afkorting voor: Supreme Allied Commander Atlantic (SACLANT)
Het commando over het Atlantisch gebied was in handen van SACLANT. Deze werd in de nieuwe eeuw overigens omgedoopt tot *Supreme Allied Commander Transformation* (SACT) die nu het transformatieproces overziet en verdere interoperabiliteit tussen de troepen bevordert.

Cosmic – Begrip uit officiële NAVO-stukken. Naar gelang personen zijn gemachtigd tot kennisname of behandeling van NAVO-, COSMIC- en ATOMAL- gemerkte informatie (consequent doorgevoerd in alle NAVO-archieven) worden zij respectievelijk NAVO-, COSMIC- en ATOMAL-deelnemers genoemd.

AG - G/ PRC – Verwijzing naar Alain Guérin (schrijver van dit stuk) en Georges Perec zelf.

GCR – staat hoogstwaarschijnlijk voor Ground Controlled Radar.

SR – Afkorting van: 'service de renseignement' = inlichtingendienst.

(hnn BVD) – De Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) was een Nederlandse overheidsorganisatie voor binnenlandse veiligheid. De dienst zetelde in Den Haag, en werd in 1949 opgericht, als opvolger van het Bureau Nationale Veiligheid (BNV). Per 29 mei 2002 heet de dienst Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD).

SM inlichtingsunit – Afkorting kan staan voor: Service Militaire, Sécurité militaire, sous-marine.

HCI – Human Computer Interaction (gestationeerd in Arlington, zoals hier ook door Perec wordt beweerd).

ONI – Staat voor: Office of Naval Intelligence.

CIC – Staat hoogstwaarschijnlijk voor: Central Intelligence for Collection.

Alternatieven zijn: Combat Information Center, Combined Intelligence Center of Criminal Investigation Command

SOC – Staat voor Special Operations Command. Eigenlijk staat er in het Frans: G-3. Dit is een afkorting voor de Officier d'Etat-major (officier général) die verantwoordelijk is voor de operatie in het terrein.

BND – Bundesnachrichtendienstes (= Duitse AIVD = Duitse Federal Intelligence Service).

SID – Staat voor: Special Investigation Division.

Mi. 5 – Directoraat van Militaire Intelligentie, sectie 5 (UK) maar ook “mi” = derde toon vanuit de C-toonladder = E.

Hoofd HCI uit Arlington – Human Computer Interaction (inderdaad gestationeerd in Arlington)

SIS – Staat voor: Secret Intelligence Service

p 74-75 *'n Man uit Ankara (bijnaam: Baardmans)* – Hier wordt voor het eerst de term Barbu (Baardmans) geïntroduceerd. Met deze persoon Barbu introduceert Perec zijn eigen persoon als de grote wraaklustige, die doordat hij de e-loze contrainte hanteert zijn hoofdpersonages najaagt en ze vervolgt zodra ze inzicht krijgen in wat er aan de hand is. Perec/ Barbu in het Frans hebben beide de r in het midden staan en beide 5 letters (zie: Parayre, 1992, p. 195). Zie ook LD, hoofdstuk 21, p. 237 voor een uiterlijke beschrijving van Baardmans; dit blijkt een zelfportret van Perec te vormen.

p 75 *'n Albanisch SR-lid* – SR staat voor Service de Renseignement = Inlichtingendienst (Binnenlandse Veiligheidsdienst = inlichtingendienst).

't hoofd BiZa – Hoofd Binnenlandse Zaken

Aulnay-sous-Bois – Reeds genoemd in hoofdstuk 1 (p. 21 LD). Krijgt hier daarom meer aandacht. De plaatsnaam is een klinkerpangram, inclusief de y. Daarnaast een woord dat verwijst naar het alfabet door de nadruk op A en B.

Mohawk – Eigenlijk Iroquois in het Frans. De Iroquois of Irokezen vormen een confederatie van vijf en later zes (!) taalkundig en etnisch aan elkaar verwante volken in Noord-Amerika. Oorspronkelijk spreken we dan ook van "The Five Nations" (de vijf naties). De vijf 'nations' zijn van oost naar west: Mohawk (!), Oneida, Onondago, Cayuga en Seneca.

p 76 *Grand Prix* – Verwijzing naar initialen van Georges Perec.

Totaal Parijs – In het Frans is hier sprake van een dubbele verwijzing; naar "Totaal Parijs", maar ook naar het boekwerk "Tout Paris" waarin alle namen van beroemde families waren opgenomen.

Amanda Von Comodoro-Rivadavia – Comodoro Rivadavia is een stad in de provincie Chubut van Patagonië in Zuid-Argentinië. Verder komt de naam Rivadavia voor in het – eveneens door Perec in LD geciteerde – werk van H. Bustos Domecq, Zes raadsels voor Don Isidro Parodi (p. 58), in het verhaal *De stierengod*, waarin de naam Rivadavia in verband wordt gebracht met een cenotaaf, i.e. een leeg (!) grafmonument ter ere van doden wier lijk men niet heeft. Dit is gezien Amanda's rol en waar zij getuige van is een mogelijke verwijzing. (zie ook: Lee, 2001). Via het monosyllabische werk *What a Man!* van Georges Perec (1981; heruitgegeven met commentaar in 1996) komen we nog wat meer over deze ster te weten. Daar schrijft Perec '*charmant à Ankara la vamp Amanda (la star dans « T'was a man as tall as Caracalla »*' (zie Perec, 1996, p. 36; Perec, Atlas, 1981, p. 216).

p 77 *'n pantalon, wijd van snit, van rossig ottoman, 'n glad stuk roodkoraal om haar bals, 'n inkarnaat dun donsjack, daarop 'n jas in 't robijnrood, 'n colcotharmuts, 'n lichtlila foulard, 'n sjaal in 't polijstrood; daarnaast 'n handwant in 't karmozijnrood, gummi-zoolmoonboots in 't paarsrood* – Door de structurele opsomming van allerhande synoniemen voor het woord "rouge" wordt dit woord als zodanig vermeden, maar wordt door associatie wel opgeroepen – een manier om de letter e – die deel uitmaakt van het woord rouge – zo dicht mogelijk te benaderen. De opsomming als manier om de

e zo dicht mogelijk te benaderen. Hier is gekozen voor letterlijke vertaling in plaats van oranje als kleur met de letter e zoveel mogelijk uit te drukken bijvoorbeeld (zie o.a. Ribière, p. 189-190; Arts, p. 168).

'col Mao' kostuum – Kraagloos, maar juist met paar knoopjes.

kostuum van Ungaro – Emanuel Ungaro, modeontwerper die in de jaren '60 al populair was.

Paris-Turf – Een dunne krant die verkocht wordt in nieuwskraampjes net buiten de toegangspoorten en ook in kiosken in heel Parijs waarin de gelopen races vermeld staan. Paris Turf had lange tijd een monopoliepositie met betrekking tot de Franse paardenrace.

PMU's - Paris Mutuels Urbains. Weddenschappen kunnen worden afgesloten op de renbaan zelf of net buiten de renbaan bij een loket, genaamd PMU (pari-mutuel urbain).

in Chantilly 't grand-prix-tornooi – Bijnaam van Chantilly is “hoofdstad van de paarden” (Capitale du cheval). Ook letterlijk te nemen: een kapitaal in CHEVAL is de letter e.

Brillat-Savarin – Verwijzing naar Jean Anthelme Brillat-Savarin (1755 - 1826). Frans advocaat, politicus en gastronom. Ontvluchtte zijn land tijdens de Franse Revolutie. Zijn naam is verbonden met gerechten als “oeufs mollets”, “oeufs brouillés” en ontdekte “le welsh rarebit” (= dindon). Dit kunnen verwijzingen zijn naar thema's/ inhoud van LD.

Moulin – Beroemde windmolen in de bocht van de paardenrenbaan Longchamp.

Lupin – Verwijzing naar Arsène Lupin, een personage dat Maurice Leblanc (1864-1941) in het leven roept.

p 79 *'n Snik uit Olga's strot klinkt op als 'n uithaal van 'n viool in 't najaar, in 'n glissando omlaag*
– Verwijzing naar Paul Verlaine, zie: *Poèmes saturniens, Paysages tristes, V*
(*Chanson d'automne*):

Paul Verlaine: *Les sanglots longs/ Des violons/ De l'automne.*

Origineel Perec: *Un sanglot aussi long qu'un violon automnal.*

Verlaine NL: *De lange snikken op de violen van de herfst*

'Lo Juro!' laat Ottavio Ottaviani zich krijgsbaftig uit, waarbij hij Don Ottavio nabootst – De term *Lo Giuro* (*Lo Juro*) betekent: Ik zweer het. Dit is een rechtstreekse verwijzing naar Mozarts opera *Don Giovanni*, waarbij het personage Don Ottavio de term “*Lo giuro*” bezigt, namelijk:

Lo giuro agli occhi tuoi, Lo giuro al nostro amor (zie opera, Akte 1, einde scène 3).

De gehele - overigens e-loze – zin uit de opera betekent:

‘Ik zweer het op jouw ogen, ik zweer het op onze liefde.’

Dat Olga haar blik afwendt is te verklaren uit het vervolg dat zij kent, te weten: dat Ottavio Ottaviani wil zweren op haar ogen. Dit maakt dat zij haar blik van hem afwendt en zich snuivend van hem afdraait.

Algemeen: de opera *Don Giovanni* sluit goed aan op de thematiek. Het blanco komt terug in de Commandant, de witte man, de man van marmer, die gedood is en aan het bestaan van de rest van de spelers onttrokken. Daarnaast sluit het thema van wraak naadloos aan: zowel in de opera als in LD in het algemeen is wraak van de vader (bij Mozart van de vader van Donna Anna, te weten Il Commandatore; bij Perec wraak van de oervader, de creator van de personages vol wraakzucht naar zijn eigen kinderen) een leidend thema.

p 80 *Amaury wil 'n wbisky-soda, Ottaviani 'n armagnac* – Beginletters van de drankjes vormen de initialen van Arthur Wilburg Savorgnan (onderstreept en vet hier door de vertaler).

'n hoop glas gaat d'r finaal aan, dan volgt 'n doodsstrijd, conform 'n bruusk aanvalsplan – 'n **h**oop **g**las **g**aat d'r **f**inaal aan, **d**an volgt 'n **d**oodsstrijd, **c**onform 'n **b**ruusk **a**anvalsplan. Gaat H-G-F-D-C-B-A omlaag.

Vergelijk met het origineel LD: fracas d'un miroir, combat corps-à-corps, bruits assourdis = F-D-C-B-A omlaag.

Noch Amaury, noch Ottaviani snapt of doorgrondt 't vluchtplan van Hassans liquidator, maar hij is spoorloos... - Het vluchtplan is ondoorgrondelijk aangezien Perec de moordenaar is. Hij trekt zijn pen terug en is verdwenen uit de romanwerkelijkheid.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 8

- p 81 *Waar in kort aandacht is voor 'n grafzuil waar Trajanus' naam aan vastzit* - Er wordt verwezen naar Trajanus, aangezien hij een zuil van wit (!) marmer liet oprichten, 117 voet hoog, op het nieuwe forum in Rome. De beeltenis van de witte walvis doet daar in de verte aan denken. Trajanus wordt overigens door Nerva geadopteerd als zijn opvolger (wat samenhangt met het thema in *La Disparition* van adoptie).
- p 81-85 **Algemeen – gehele cursieve gedeelte** – Herververtelling van Herman Melville's *Moby Dick*. Hele stukken zijn vrij letterlijke herververtellingen. Grootste symboliek zit 'm in het najagen van het witte monster. Het witte monster is enerzijds de walvis, anderzijds is het blanco monster de letter e. Zie onder andere hoofdstuk 42 van *Moby Dick* 'De witheid van de walvis'. Het najagen, zoektocht levert niets op, is een uitputtingsslag met enkel verliezers.
Zie ook Ribière en 't Manco, 'n schatkist (Van de Wiel, 2009).
- p 81 *Ja, d'r zijn in dit drama ook 'n Ismaël, 'n Achab, 'n Moby Dick* – Herververtelling van eerste zin van *Moby Dick*, te weten: Noem me Ismaël. (vert: E. Giphart).
- Starbuck [tot en met] Pip* – Personages die ook daadwerkelijk in *Moby Dick* voorkomen. Starbuck is eerste stuurman (zie *Moby Dick*, p. 112), Daggoo is derde onder de harpoeniers (zie *Moby Dick*, p. 118), Flask is derde stuurman (zie *Moby Dick*, p. 116), Stubb is tweede stuurman, Cap Cod is de aangepaste bijnaam van Stubb. In *Moby Dick*, p. 115 staat: 'Hij was afkomstig uit Cape Cod, en werd daarom, naar plaatselijk gebruik, een Cape-Codman genoemd.' Pip staat voor Zwarte Kleine Pip (zie *Moby Dick*, p. 119).
- Starbuck, Daggoo, Flask, Stubb, uit Cap Cod, Doughboy op 't voorspant van 't schip. Pip slaat op 'n trom* – Er lijkt iets aan de hand met het aantal letters van de personages. Het aantal letters levert de gespiegelde reeks 8 – 6 – 5 – 5 – 6 – 8 op; Vervolgens blijft Pip (3 letters) over (zie ook: Ribière, 1990, p. 64).

Ob yo, wat 'n lol/ Nog 'n flacon vol alcohol – Verwijzing naar een citaat Robert Louis Stevensons Schateiland. *Yo bo bo / Et une bouteille de rhum* (hoofdstuk 1, deel I, Schateiland). *Yo bo bo / And a bottle of rum* – Engelse versie
Yo-bo-bo/ En een fles rum! – Nederlandse versie, uitgeverij Ridderhof, Rotterdam.
Ook kan deze uitspraak – alhoewel indirect – verwijzen naar Melville's Hum, hum, hum. We moeten helemaal geen gedonder; we moeten rum; geef ons liever een glas rum. Hum, hum, hum. (p. 478, *Moby Dick*) ('Um, um, um. We don't want thunder; we want rum; give us a glass of rum. Um, um, um!') (p. 622, Eng *Moby Dick*), waarbij het niet onwaarschijnlijk is dat Stevenson – toen hij *Schateiland* schreef – zich deze sferische woorden van Melville herinnerde. (zie ook: Lee, 1988, p. 123).

'n Matroos uit Washing Pond – Eigenlijk: uit Nantucket (in Massachusetts), maar deze plaatsnaam bevat een e. Origineel in het Frans is '*nantuckais*' als bijvoeglijk naamwoord. Nantucket is de naam van de belangrijkste stad van waaruit de walvisvaarders opereerden. Washing Pond is - naast Capaum Pond - één van de belangrijke delen waar Nantucket uit bestaat. Washing Pond past symbolisch ook goed, omdat het refereert aan het schoonwassen, wit(!)wassen van iets.

p 82 *walvis vol Walging* – Woordspeling walvis-walging als vertaling van de woordspeling "l'animal du Malin", waarbij het tweede woord automatisch uit het eerste woord lijkt te ontstaan. Vorm en strekking inhoud is in vertaling behouden.

Zijn groot, wit, spookachtig lichaam, waar 'n albatros in vlucht altijd nabij is – In *Moby Dick*, hoofdstuk 42 (De witheid van de walvis) wordt de albatros in vlucht 'wolk van geestesverwondering' en 'dat witte spook' (in het Frans: 'ce blanc fantôme') genoemd. Een grotere verdubbeling van symboliek richting de fantoomletter e is niet mogelijk.

Blanco ingang gaat op in 'n Styx, zo zwart als 'n koolmijn, lost imposant op in 'n draaikolk, in 'n Maalstroom! – Verwijzing naar Edgar Allan Poe's short story "A Descent into the Maelström" (1841) dat (eveneens) gaat over het overleven van een schipbreuk en een draaikolk.

jij hoopt (...) dat 't als 'n film doordraait, maar waar 't op uit draait is dat 't om jou draait! – Vertaald als een taalspel indachtig Perec met het werkwoord draaien, met betekenisbehoud.

dominus vobiscum of 'n A.V. Maria – Naast het dominus vobiscum is in vertaling het A.V. Maria opgenomen. Dit begrip ligt in de lijn van het verhaal. “A.V. Maria” moet natuurlijk eigenlijk “ave maria” zijn, maar A.V. “mag”, omdat het voldoende in de geest van Perec is: het zijn de initialen van Anton Vocalis en het betreft hier een tekst uit Anton Vocalis’ dagboek.

p 83 *Hoog in 'n mast van 't schip, als 'n punt op 'n i, glimt, omringd door 'n lichtgrijs halo, dat kostbaar maar diabolisch muntstuk van goud dat baadt in 'n schimmig clair-obscur* – Verwijzing naar Alfred de Musset, gedicht *Ballade à la Lune*, begin- en eindstrofe C’était, dans la nuit brune/ Sur le clocher jauni/ La lune,/ Comme un point sur un i.

muntstuk van goud – Origineel : doublon, dat in het Frans een dubbele betekenis heeft. Doublon betekent namelijk: 1) gouden muntstuk 2) typografische fout, die als element (woord, lijn, frase, alinea) consistent terugkomt in een manuscript.

p 84 *barkas* – Sloep die zich aan boord van een schip bevindt (Van Dale). In het woord ‘embarkeren’ zien we het woord bark/ barkas weer terug.

Achabs fluitschip – Fluitschip is een type driemaster (trois-mâts in het Frans). Een driemaster verwijst hier naar de (hoofd)letter E. Een fluitschip is eigenlijk een oorlogsschip dat veelal omgebouwd werd tot walvisjager. Dit klopt met de symboliek.

waarbij zo'n lichaam nog 'n minuut of wat stuurloos in 'n kring rondrijft naast 'n vishaak aan 'n stuk touw, 'n half stuk mast, 'n stuk diabolisch wrakbout – Vorm van de hoofdletter E. Lichaam is de lange zijde, drie korte stokken drijven er naast. Ook beschrijft dit rampscenario de vorm van de kleine letter e, doordat alles in zijn totaliteit rondrijft, waarbij het touw aan de vishaak natuurkundig gezien een cirkelvormige

lijn zal aannemen en de mast en/of het wrakhout met de punt naar het midden van de cirkel komt te liggen

p 85 *Ab, Moby Dick! Ah, Bic bij Moordt!* – Het origineel bij Perec luidt: ‘Ah Moby Dick! Ah Maudit Bic!’ Maudit Bic staat voor: ‘Vervloekte Bic-pen’. In deze vertaling blijft de klankomkering en betekenis bewaard. Zie ook Ribière, 1990, p. 66.

Antony - een voorstad van Parijs.

lord Gadsby V. Wright – Verwijzing naar Ernest Vincent Wright die het lipogrammatische werk *Gadsby* schreef.

Doctor Honoris Causa –Perec heeft het over d’Auctor Honoris Causa.

p 86 *Raymond Quinault* – Verwijzing naar Raymond Auguste Queneau (1903 – 1976), mede-oprichter van OuLiPo, tezamen met François Le Lionnais.

Ouvroir – Verwijzing naar Ouvroir de Littérature Potentielle, afgekort OuLiPo, waar Perec sinds 1967 lid van was.

Carcopino – Carcopino, Jérôme (1881 –1970). Frans historicus van de oudheid, werd vooral bekend door zijn studie over het klassieke Rome. (‘Passie en politiek in het Romeinse keizerrijk’ en ‘Het dagelijks leven in het oude Rome’). Perec spant een web tussen fictie en werkelijkheid: bij Perec krijgt Carcopino met name een plaats vanwege zijn expertise over Marokko. Hij heeft daadwerkelijk het werk ‘Le Maroc antique’ (1943) geschreven. Jérôme Carcopino was lid van de “Académie pontificale d’archéologie romaine” en **doctor honoris causa** (zie hierboven!) van **Oxford** University, lid van de “Académie des **Inscriptions** (zie hieronder! GW) et belles lettres”. Hij werd verkozen tot lid van de Académie française, waarvoor hij 24 stemmen kreeg tegen 5 stemmen voor Émile Moussat.

Quai Conti – Hier te lezen als l’Académie Française.

't Instituut Hassan Ibn Abbou (...) 'n baan als subhoofd, waarbij hij invulling gaf aan 't Patrimoniaal Corpus voor Inschrifttaal uit 't Marokkaans Hoog-Atlas – Verwijzing naar Marcel Bénabou's werk *Corpus d'inscriptions latines de l'Algérie*. Hierin heeft ook Hans-Georg Pflaum een rol gehad; naar hem wordt verderop verwezen. Twee titels van Pflaum waar ook naar verwezen kan worden:

- *Trois inscriptions mutilées de la région de Constantine* (1954/1955)
- *Inscriptions latines de l'Algérie* (1957).

'n groots, cultuurhistorisch antropoloog uit Zuid-Duitsland, als Jood was hij 't nazirijk voor hun *Anschluss al ontvlucht* – Verdubbeling van werkelijkheid en fictie:

- a) Mogelijke verwijzing naar andere fictie: dit *kan* een verwijzing zijn naar Marcel Appenzell die een fantoomvolk gaat onderzoeken, een verhaal uit een andere roman van Perec (zie VME, NL, p. 119-124). Zie hieronder uit VME:

Appenzell was vóór zijn vertrek wetenschappelijk medewerker etnografie in Graz (Stiermarken). Er was voor hem geen sprake van dat hij daar nog terug zou keren. Hij was jood en een paar maanden tevoren was de Anschluss afgekondigd, wat de toepassing van de numerus clausus op alle Oostenrijkse universiteiten met zich meebracht. Door bemiddeling van Malinowski, aan wie hij toen een brief schreef, ontmoette hij Marcel Mauss, die hem op het Etnologisch Instituut de verantwoordelijkheid voor een werkgroep over de levenswijzen van de Anadalams toevertrouwde.

- b) Mogelijke verwijzing naar werkelijkheid: dit kan een verwijzing zijn naar Hans-Georg Pflaum, die *L'Afrique Romaine, Etudes épigraphiques* geschreven heeft en *Das römische Kaiserreich* (Zie: Hans-Georg Pflaum. *Die römische Welt*, Frankfurt/Berlin, 1963.)

Trajanus (...) Hadrianus (Trajanus had 'm als zoon aanvaard) – Thema van adoptiezoon, van vloek van vader op zoon. Tevens autobiografisch herleidbaar tot Perec, die vanaf zijn vijfde opgroeide bij een pleeggezin, vanwege zijn status als wees.

Piganiol – André Piganiol, (1883 – 1968) was een Frans historicus, gespecialiseerd in Romaanse geschiedenis. Leerling en medewerker van Marcel Mauss. Hij is professor geweest op diverse universiteiten en was tevens lid van de Académie des Inscriptions (!) et Belles-Lettres. In ieder geval medio jaren dertig waren in Parijs

de Romeinse Oudheidhistorici Carcopino (zie eerder) en Piganiol werkzaam op de academie.

Wat hij inbracht was 'n kapitaal waard – Dubbelzinnig. 'n Kapitaal waard zijn, staat voor: 1) heel veel waard zijn; 2) het is de letter e waard, zo cruciaal in zijn input.

p 86-87 *Juist hij, Hassan Ibn Abbou, wist waarom dat ambigu rapport zinnig was (of kon zijn), hij bracht 't Romaans cultuurvak in kaart, maar ook 't barbaars cultuurvak* – Verwijzing naar Marcel Bénabou's dan nog ongepubliceerde werk *La résistance africaine à la romanisation*, Ed. Maspéro, 1976 en *Résistance et romanisation en Afrique romaine: problèmes généraux*, éd. Les Belles-Lettres, 1976.

p 87 CNRS – Afkorting voor Centre National de la Recherche Scientifique. Is in Nederland enigszins te vergelijken met het Nationaal Centrum voor Wetenschappelijk Onderzoek. Perec is zelf jarenlang archivaris geweest bij het CNRS (zie Bellos, p. 250).

't Is nu 'n half jaar sinds Hassan Ibn Abbous ad-hocraadsclub CNRS 'n rapport van 'm inzag, dat hij uit naam van zijn doctoraat uitbracht, 'n bondig maar hoogstaand rapport, dat vond ik althans, waarbij hij als basis 't jus latinum nam, dat is 't Latijns judicatuur, waar hij zo thuis in was – Verwijzing naar Marcel Bénabou's rol bij het CNRS in de bestudering van bepaalde punten in het historisch rechtssysteem van Rome.

p 88 *'t barbaars tijdsvak* – In het origineel staat 'barbarisation' (op p. 92 LD nog eens met hoofdletter). Barbarisation hangt samen met het begrip 'barbu'. De barbarisation waar Perec het over heeft is de wereld zonder e, de wereld waar de vloek, de ban op rust die door de Barbu er ooit over is uitgesproken. In vertaling valt een deel van deze woordvervloechting weg.

Cocopinar – Anagram van Carcopino. Verwijzing naar kokosnoot en ananasdrank. Taalspel met de kleuren rood (communistische connotatie) en wit (blanco, wit of lichtgeel alcoholisch drankje). In de naam Carcopino worden de begrippen alcohol en communisme verhaspeld. Verwijst naar anticommunistisch, want dit drankje is meer wit dan rood, want er zit geen rode wijn (meer) in (zie ook: Lee, 1997, p. 81).

'n *Paparaz*zijfotograaf schoot (*ra-ta-ta-ta-t...!*) 'n *fotorol vol*, *zodra Amanda Von Comodoro-Rivadavia volschoot*. (...) 't *Fotoapparaat richt zich op haar, juist als zij zich opricht* – Woordspelingen in de geest van Perec (volschieten 2x; oprichten 2x) in variatie op Perec's woordspel van *lacrymal* – l'acromion.

(*ra-ta-ta-ta-t...!*) – Toegevoegd om de metafoor van een mitrailleur te vangen. Past in de thema's 'oorlog' en het 'onontkoombare'. Het mitrailleurgeluid weergegeven, zodanig dat de vijfde klank niet afgemaakt wordt; is verwijzing naar de letter e.

'n *half dozijn borniols* – Het begrip 'borniols' verwijst naar lijkst dragers van het huis Borniol, een gerenommeerde uitvaartverzorger die zelfs de begrafenis van de Zonnekoning hebben verzorgd.

p 89 *katafalk* – baar en loze doods-kist, waarover een lijkkleed ligt uitgespreid, die de doods-kist soms vervangt bij rouwplechtigheden.

filiaal Roblot – Verwijzing naar uitvaartverzorger Roblot.

't *huis Borniol* – Verwijzing naar uitvaartverzorger Henri de Borniol.

't *Instituut* – Verwijzing naar l'Institut de France. L'Institut de France is opgericht op 25 oktober 1795. Er vallen vijf oudere academies onder:

L'Académie française, opgericht in 1635;

L'Académie des inscriptions et belles-lettres, opgericht in 1663;

L'Académie des Sciences, opgericht in 1666;

L'Académie des Beaux-Arts, opgericht in 1816 ;

L'Académie des Sciences morales et politiques, opgericht in 1795.

't *Anglo-Iraans fonds* – Eigenlijk bank in plaats van fonds maar vanwege lidwoord is **de** bank tot **het** fonds gedoopt.

Giscard – Valéry Giscard d'Estaing (geboren 1926). Frans politicus. In 1965 richtte hij de centrum-rechtse *Union pour la Démocratie Française* (Unie voor de Franse democratie) (UDF) op. In meerdere regeringen was hij minister van economische zaken en financiën. (Overigens was hij van 1974 tot 1981 president van de Franse Republiek).

Papon (...) *Foccard (...)* *Ibn Barka* – Voor uitleg bij deze namen zie hoofdstuk 7.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 9

p 93 *Waar in 'n bariton op 't podium doorbrak* – Het woord ‘doorbrak’ is dubbelzinnig. Slaat enerzijds op een carrièrestap en anderzijds op het gips dat hij om zich heen heeft en dat letterlijk doorbreekt.

wat voor jury d'r ook voor in hun plaats kwam, 't zou altijd arbitrair zijn – Arbitrair is hier expres een dubbelzinnig begrip. ‘Arbitrair’ verwijst naar het arbitraire karakter van zijn keuze voor juryleden (waar ook kritiek op mogelijk is) en het begrip verwijst tegelijkertijd naar de arbitrage-rol die de jury sowieso te wachten staat.

uithoorschandaal van Du Paty du Clam – Verwijzing naar Armand du Paty de Clam. Een man die beroemd is geworden om de zogenaamde “verhoren van Du Paty de Clam” in de zaak Dreyfus. In een reeks verhoren probeerde hij Alfred Dreyfus er toe te brengen zich als verrader kenbaar te maken. Du Paty de Clam zal uiteindelijk een van de meest volhardende antidreyfusards blijken te zijn.

De hier door Perec vernoemde anti-Dreyfusards en hun sympathisanten:

Paul de Cassagnac – Polemist, Bonapartist, katholiek (weigerde, ondanks de richtlijnen van Paus Leo XIII, de republiek te erkennen);

Édouard Drumont – Antisemitisch journalist;

Armand Mercier du Paty de Clam – Luitenant-kolonel; militair aanklager in het proces tegen Dreyfus; maar ook:

Mac-Mahon – Verwijzing naar Patrice de Mac-Mahon (1808 –1893). Hij was een Frans generaal en later president van de Derde Franse republiek. Legitimist, dus aanhanger van het Huis Bourbon. Voor het belang van het begrip Bourbon, zie 't *Manco*, 'n *schatkist* (Van de Wiel, 2009).

't “Chanson du Tourlourou” – ‘Tourlourou’ is de naam voor komieken die in (Parijse) café's en zalen hun liedjes en grappen gingen vertolken aan het begin van de twintigste eeuw.

Paulin – Verwijzing naar Pierre Paul Marsalès (1863 - 1927). Latere (artiesten)naam: Polin, bijgenaamd de eerste 'tourlourou' van Frankrijk (zie ook hierboven). Hij heeft tientallen chansons op zijn naam staan. Als typetje was hij een eenvoudige Jan Soldaat, gestoken in een uniform van vóór 1914.

Bach – Verwijzing naar Charles-Joseph Pasquier (1882 – 1953). Zijn bijnaam was Bach. Hij was een 'chanteur comique troupier', i.e. : zanger/ soldatenkomiek, acteur en overigens ook auteur. Het 'chanson de Bach' of 'chanson de Polin' *Quand Madelon* staat als legendarisch chanson te boek.

p 94

nachtclub Chat Noir – Le Chat Noir was een club in de kunstenaarswijk Montmartre waar aan het eind van de twintigste eeuw met name groepen cabaretiers, schilders en componisten hun vertier zochten.

l'Ambigu – Eeuwenoude theaterzaal in Parijs, gelegen aan de boulevard Saint-Martin.

Cyrano als musical, hun aanbidding ging vooral naar Sarah als l'Aiglon uit – Verwijzingen naar werken van Edmond Eugène Joseph Alexis Rostand (1868-1918). Frans toneelschrijver, laatste Franse auteur die zijn stukken in versregels schreef. Wereldberoemd geworden door het klassieke stuk over de strijdlustige musketier 'Cyrano de Bergerac' (1897), die een onbeantwoorde liefde koestert voor zijn nichtje Roxane. In 1900 volgde het treurspel *l'Aiglon*, jarenlang een der glansrollen van Sarah Bernhardt. Dit is de Sarah waar Perec naar verwijst.

'n Vin d'Anjou – Loire-wijn, tevens titel van een hoofdstuk uit Alexandre Dumas' *De drie Musketers*. Hier de Franse naam intact gelaten.

'n Latour-Marcillac – Voorbeeld van een al dan niet bewuste "typo". Latour-Marcillac in plaats van Latour-Martillac. Marcillac is een commune in de regio van Bordeaux, maar de wijnsoort die hier bedoeld wordt (uit Graves) is Martillac.

SNCF – Afkorting van Société Nationale des Chemins de Fer Français.

Vergelijkbaar met de NS in Nederland.

'Ja,' zucht Amaury, 'nu is 't SNCF monopolist op 't spoor, 't gaat vlug, maar d'r is niks charmants aan.' – Verwijzing naar Thomas de Quincey (een inspiratiebron voor Poe en Baudelaire) die in *The English Mail Coach* (1849) schrijft: "The modern modes of travelling cannot compare with the old mailcoach system in grandeur and power, p. 11. In dit stuk is eveneens te lezen: la malle-poste casse des oeufs (de postkar breekt de eieren), een mogelijke verstopte *easter egg* van Perec en verw"ei"zing naar de letter e, omdat oeufs in het Frans fonetisch gelijkstaan aan e's (zie ook: Lee, 1988, p. 123).

'n Brazza – Afkorting van een Braziliaanse sigaar. Verwijzing naar Pierre Savorgnan de Brazza (1852 - 1905), een ontdekkingsreiziger die met name Congo heeft geopend voor Franse kolonisatie (zie ook Parayre, 1992, p. 304).

*'t Naamloos figuur knikt. Daarna haalt hij 'n doos cigarillo's van formaat uit zijn tas.
'n Brazza?' vraagt hij.*

*'Zo'n aanbod sla ik nooit af,' antwoordt Amaury, 'maar, à propos, wat is jouw naam?'
'Mijn naam,' laat 't nog altijd naamloos individu los, 'is Arthur Wilburg Savorgnan.'* – Verdubbeling van wat er staat, doordat Arthur Wilburg Savorgnan naast het aanbieden van een sigaar lijkt te checken of Amaury Conson oorspronkelijk ook familie van hem is (te weten: 'n Savorgnan de Brazza), door hem de vraag te stellen: "(Ben jij eigenlijk van oorsprong ook) 'n (Savorgnan de) brazza?"

p 95

boukba – Soort brandy uit Noord-Afrika.

Hij gaf blijkbaar aan wat hij kon in zijn naschrift. In dit naschrift nam hij waarschijnlijk zo klinkklaar als hij maar kon zijn boodschap op... – Het pangram is in feite één van de duidelijkste vormen van taal om aan te tonen dat er een letter mist. Omdat alle letters bij elkaar staan, kan de e het beste opvallen als de absente letter. Alsof de legerleiding 's ochtends controleert welke letters op het appèl ontbreken. Het benoemen van alle letters om aan het licht te brengen dat er een letter weg is, is een zeer geschikt stijlmiddel voor Perec dat hij in zijn werk vaker gebruikt. Onder de noemer 'La belle absente' geeft hij de naam van zijn liefde prijs (of juist niet,

maar daardoor juist weer wel). Zie ook *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009), kopje *Intertekstueel thema: de E en het gemis (autobiografisch)* voor een gedicht waarin 'La belle absente' afwezig en toch ook juist aanwezig is.

p 96

'Niks is zo cryptisch als 'n manco,' staart Amaury voor zich uit – Verwijzing naar het centrale thema van het boek. Hoe kun je ooit achterhalen wat je vergeten bent? Hoe weet je zeker dat er geen hiaat is, als het typische van een verdwijning is dat je niet weet wat het is, omdat het verdwenen is... Vergelijk dit punt ook bijvoorbeeld met de jeugd van Perec (Bellos, p. 67) en met de dwang om niets te willen en durven vergeten, zoals duidelijk wordt in het werk *Poging tot inventarisatie van het vloeibare en vaste voedsel dat ik in de loop van het jaar 1974 door het keelgat heb gejaagd* (Perec, 1976), onder andere heropgenomen in de bundel *L'infraordinaire* (Perec, 1989) en in vertaling in *Ik ben geboren* (Perec, 2003).

Amaury pakt d'r 'n roman bij, 'n lijvig opus, waarin 'n slachtpartij plaatsvindt na 'n krach, 'n massaontslag dat volgt, waarop zaak na zaak in 't slop raakt, zodat 'n aantal lui plots op zwart zaad zit; 't ontgaat Amaury dat ook daar, in zijn roman, paginagroot, zwart op wit, zijn oplossing of minimaal 'n clou voor zijn vraagstuk 'm aanstaart, waar 't 'm om gaat, waar hij zo in opgaat... – Dit is een verwijzing naar het voorwoord uit ditzelfde boek. Amaury heeft hier als personage dus het boek in handen en leest het boek waar hij zelf als personage in voorkomt! De slang bijt zichzelf in de staart hier.

Het eerste stuk – tot en met 'zwart zaad' – verwijst inhoudelijk naar het voorwoord van de roman.

Het tweede stuk ('paginagroot' etc), verwijst vormtechnisch naar p. 27, p. 53 of bijvoorbeeld p. 110 uit *'t Manco*.

McCormick – Merknaam van een tractor. Het logo van McCormick/ International Harvester kan naar de hoofdletter E verwijzen.

Azincourt (...) ooit *Agincourt* – Azincourt is een Franse gemeente in het departement Nauw van Calais (= Pas-de-Calais; zie VME, NL, p. 528). In 1415 vond hier de Slag bij Azincourt (la bataille d'Azincourt, 1415) plaats. De plaats lijkt door deze Slag mogelijk een grote plaats, maar heeft anno 2005 maar 290 inwoners. Er is een bloederige slag geleverd die de Engelsen gewonnen hebben,

terwijl ze feitelijk drie keer zo weinig soldaten tot hun beschikking hadden.
Passend beeld van wat je bereiken met veel minder.

In 'n charmant dal dat zich van nabij ontluikt – Mogelijke verwijzing naar Balzacs *Le Lys dans la vallée* (zie ook: Parayre, 1992, p. 632).

myosotis – Naam voor vergeet-mij-nietje. Franse naam luidt – naast het Latijnse/Franse begrip *Myosotis des bois* – ‘ne m’oublie pas’. De Engelse naam is ‘forget-me-not’. De Duitse naam is ‘vergißmeinnicht’, de Spaanse naam is ‘no-me-olvides’, de Italiaanse naam is ‘nontiscordardime’. Ook in vele andere talen is de betekenis van de bloem letterlijk ‘vergeet-mij-nietje’. Denk aan bijvoorbeeld Polen, Denemarken. Deze term is symbolisch voor alle personages in *La Disparition* die als volk de letter e zijn vergeten.

p 97 *bouwkundig manschap uit Holland (...)* *François Tilman Suys* – Zijn naam in het werkelijke leven luidde voluit Tilman-François Suys (1783-1861). In plaats van uit Holland, komt hij oorspronkelijk uit Vlaanderen. O.a. La Bourse (= de beurs) in Brussel ontworpen en de Groenmarktkerk te Haarlem.

Maar Soufflot schoot 'n outfit van 'n hulpkok aan, 't kwam zo tot 'n ontsnapping, waarop hij d'r vandoor ging tot hij in Lyon was – Kokskleding is wit. Dit slaat op het thema van de kleur wit, op het blanco, op het manco, op de onzichtbare letter e.

Frankrijks slag bij Wagram – Slag bij Wagram op 5 en 6 juli 1809. Eén van de beroemdste veldslagen die een overwinning voor Napoleon werd.

p 97-98 *McDonald, Soult, Duroc, Victor, Caulaincourt, Savary, Junot, Oudinot* – Al deze heren zijn maarschalk of generaal geweest onder Napoleon. De symboliek is dat Napoleon de Bourbon Dynastie verstoorde. Met het afzetten van Napoleon in 1814 werd de Bourbon Dynastie hersteld als koningshuis van Frankrijk, in de persoon van Louis XVIII, broer van Louis XVI.
De Bourbon Dynastie verwijst naar het meervoudig uit te leggen woord ‘bourdon’ dat zo’n prominente plaats inneemt in het origineel. Voor uitleg van bourdon zie ‘t *Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

p 98

Augustus B. Clifford – ABC als initialen, verwijst naar het alfabet.

Ook al wordt in *La Disparition* nergens benoemd waar de letter B hij voor staat, toch weten wij dat de B van Augustus B. Clifford voor Brian staat (zie o.a. VME, Entretiens deel I). Deze middelste naam Brian wordt weliswaar niet in *La Disparition* genoemd, maar wel in *La Vie mode d'emploi*. Aardig is dat Georges Perec door deze naam Brian te noemen in een ander werk van hem, de contrainte om geen e te gebruiken behoudt, aangezien Brian geen e bevat. Overigens kan de B ook slaan op Bedlo/ Bedloe, een personage uit een verhaal van Poe, waar de letter e een doorslaggevende rol speelt. Zie ook: 't Manco, 'n schatkist, onder het kopje naamsverwijzingen (Van de Wiel, 2009).

Het dient hier vermeld dat OuLiPo-oprichter Raymond Queneau voluit Raymond Auguste Queneau heette. De naam Augustus is mogelijk een verwijzing naar Queneau's middelste naam (verdubbeling).

d'r kwam 'n gastank van 't formaat van 'n gangkast in huis in plaats van dat stookhok waar houtskool voor nodig was – Letterspel met a) gastank – gangkast en met b) stookhok – houtskool. Vergelijkbaar met wat Perec in LD doet: a) partout - mazout b) l'islandais – salissant.

Augustus B. Clifford had 'n zoon. Hij gaf 'm als naam Douglas Haig – Alfabetverwijzing als volgt: **A**ugustus **B**. Clifford had 'n zoon. Hij gaf 'm als naam **D**ouglas **H**aig (A, B, C, D, E). Ook in origineel aanwezig.

Als baby al charmant had Douglas Haig – Alfabetverwijzing als volgt: **A**ls **b**aby al charmant maakt **D**ouglas **H**aig (A, B, C, D, E). Ook in origineel aanwezig, maar dan B, C, D, E.

'n goudvis in zijn bassin – Hier wordt voor het eerst de goudvis geïntroduceerd. Deze goudvis in het bassin kan verwijzen naar Ernest, een rode vis die in het bassin van de fontein van *Cour aux Ernest* leeft, vernoemd naar de directeur Ernest Bersot (1871-1880). Deze Cour aux Ernest behoort bij de l'École normale supérieure te rue d'Ulm waar Perec in een andere context (als plaats en als bron van eigen jargon) ook naar verwijst. De verwijzing naar de naam Ernest verdubbelt zich hier, aangezien dit de naam is van die andere auteur die reeds een groot

lipogramatisch boek geschreven heeft, te weten : Ernest Vincent Wright, die *Gadsby* schreef.

p 99

't Huis van Augustus was 'n arcadisch, bucolisch concordia, 'n harmonisch, idyllisch totaal – Arcadisch, bucolisch concordia, de beginletters vormen een ABC als verwijzing naar het alfabet.

Dan was 't plots klinkklaar wat hij won: hij won bariton zijn – Het woord 'klinkklaar' is 1) een woordspeling op de woordspeling in het Frans (vocation) dat roeping is, maar verwijst 2) ook naar de stem die een bariton is en 3) 'klinkklaar' is een verwijzing naar het sleutelwoord klinker in de context van inzicht verkrijgen ('Dan is 't plots klinkklaar' is synoniem voor 'dan ziet hij het ineens').

Cantoraat – Kerkkoor, vereniging waar men meerstemmig leert zingen.

Fricsay – Ferenc Fricsay (1914 – 1963). Hongaars dirigent. In 1949 werd hij o.a. benoemd tot chef-dirigent van de stedelijke opera. Naast talrijke gastoptredens, aan de Scala van Milaan en bij het Amsterdamse Concertgebouworkest, was Fricsay ook leider van de muziekafdeling van de Deutsche Grammophon-Gesellschaft. Ferenc Fricsay, die slechts 48 jaar oud werd, wijdde zich vooral aan het werk van Mozart en zette zich in voor de verbreiding van moderne muziek.

Solti – Georg Solti (geb. 1912). Hongaars-Brits dirigent. Van 1930-39 verbonden aan de staatsopera te Boedapest. Won als pianist in 1942 de eerste prijs op het Concours International te Genève. Dirigeerde van 1946-52 de opera te München, van 1952-61 de opera te Frankfurt, daarna muzikaal leider van het Royal Opera House Covent Garden in Londen. Bleef hier tot 1971, maar werd reeds in 1969 chef-dirigent van het Chicago Symphony Orchestra en leidde bovendien van 1971-75 het Orchestre de Paris. Prominent dirigent, befaamd als vertolker van opera's van R. Strauss en Wagner en van symfonieën van Mahler en Bruckner.

Von Karajan – Karajan, Herbert von (1908-1989) Oostenrijks dirigent. Begon zijn carrière te Ulm (1927-34) en Aken (1934-41) en werd in 1954 benoemd tot dirigent voor het leven van de Berliner Philharmoniker. Leidde tevens de Weense

Staatsopera en de Salzburger Festspiele. Organiseert sinds 1967 rondom Pasen te Salzburg een eigen festival. Groot dirigent, die uiterste perfectie nastreeft, met weinig belangstelling voor eigentijdse muziek.

Krips – Krips, Josef (1902-1974). Oostenrijks dirigent. Dirigent der Wiener Volksoper (1921-26), werkte daarna tot 1933 te Karlsruhe. Van 1933-38 en 1945-51 dirigent aan Weense Staatsopera, dirigeerde aansluitend in Engeland en de VS. In 1970 eerste dirigent van Wiener Symphoniker. Genoot grote reputatie als Mozart-vertolker.

Sir Adrian Boult – Boult, Adrian Cedric (1889-1983). Mogelijke ABC-verwijzing. Engels dirigent. Begon in 1924 als koordirigent, leidde van 1930-50 het BBC Symphony Orchestra, van 1950-57 het Royal Philharmonic Orchestra en daarna het City of Birmingham Symphony Orchestra. Veelzijdig dirigent; zette zich vooral in voor werk van landgenoten als Holst, Elgar en Vaughn Williams.

in Turijn (...) schouwburg Carignano – Eén van de meest vooraanstaande theaters in Turijn. Het theater bevindt zich aan de piazza Carignano, waar zich ook het 17e-eeuwse *Palazzo Carignano* bevindt, het geboortehuis van Victor Emanuel II.

Zijn inzingsstuk aldaar is « Unto us a Child is born » – Stuk van Georg Friedrich Händel, uit de Messiah. Eigenlijke titel “For Unto Us A Child Is Born”.

't madrigaal van Ottavio Rinuccini – Ottavio Rinuccini (1562 – 1621) was een Italiaanse dichter en opera librettist aan het eind van de Renaissance en het begin van het Baroktijdperk. Tezamen met Jacopo Peri maakte hij de eerste opera, ‘Dafne’, in 1597, waardoor hij de eerste opera librettist ooit werd.

'n trits aria's uit Aïda – Opera van Giuseppe Verdi uit 1871.

Karl Böhm – Böhm, Carl August Leopold (Karl) (1894-1981). Oostenrijks dirigent van grote allure. Begon als operadirigent te Graz (1917) en was na enkele andere posten van 1934-43 dirigent der Dresdner Staatsoper en de Sächsische Staatskapelle. Na WO II verbonden aan de Wiener Staatsoper en aan de Wiener

Philharmoniker. B. was een eminent vertolker van de orkestwerken en opera's van Mozart en R. Strauss; daarnaast dirigeerde hij talloze malen premières van eigentijdse componisten.

Il dissoluto punito ossia Il Don Giovanni – komt overeen met de totale titel van het werk dat in de volksmond bekend is geworden onder de simpelere titel: Don Giovanni. Officieel: "Il dissoluto punito, ossia Don Giovanni", *Dramma giocoso*, KV 527 - Wolfgang Amadeus Mozart.

voorjaarsmusical voor Urbino – Urbino is stad in Italië. Edu Borger heeft het in zijn vertaling van VME over *Maggio Musicale in Urbino* (VME, p. 246).

p 100

Haig (...) als Commandant – Dubbelzinnig, want de historische figuur Douglas Haig was commandant: Haig, Douglas (1861-1928) Brits veldmaarschalk; opperbevelhebber Brits expeditieleger (1915-18). Zijn uitputtings- en vernietigingstactiek t.o.v. de Duitsers maakten hem tot een omstreden figuur. Zijn offensief van 1916 aan de Somme kostte meer dan 400.000 Britten het leven, zonder dat er een duidelijke strategische winst kon worden behaald.

Als jij Altra brama quaggiu mi guido zingt – Dit is een zin uit de opera Don Giovanni (Akte 2, scène 15; zie p. 208 operatekst). Inhoudelijk betekent deze zin: Andere wensen voerden me naar hier beneden.

Urbino's jachtslot – Perec gebruikt juist dit slot (Palais Ducal), omdat op alle ornamenten en blazoenen van het gebouw de initialen "F.D." staan. (Initialen voor Federico Dux). Hiermee wordt verwezen naar het ontbreken van de letter E, die alfabetisch tussen de F en de D vóórkomt. (Zie ook: Lee, 2001, p. 11; Guide Michelin "l'Italie", 13^e ed, p. 221.).

idool Caruso – Caruso, Enrico (1873 - 1921). Italiaans operazanger (tenor). Onomstreden een der grootste tenorzangers aller tijden.

coloratuursopraan – sopraan die vooral met coloratuur zingt. Coloratuur is de snelle, hoogliggende versiering van enkele noten door cadansen en loopjes bij solozang.

Olga Mavrokhordatos, Donna Anna op 't podium – De naam Mavrokhordatos lijkt een zinspeling op de echte naam van een andere operadiva, te weten: Maria Callas. Haar werkelijke achternaam luidde: Kalogeropoulos.

Hij was totaal van zijn stuk door haar - Dubbelzinnig. Het gaat hier immers om Haig. 1) Haig wordt op slag verliefd op haar 2) Als vooruitwijzing klopt hij ook, want Haig zal aan het eind van dit hoofdstuk 9 van zijn stuk zijn (hij is het stuk muzikaal kwijt/ hij valt van zijn voetstuk/ hij valt van zijn stuk/ hij valt voor haar/ hij valt voor haar ogen/ zijn stuc(laag) raakt stuk.

I virtuosi di Roma – Ensemble 'I Virtuosi di Roma'. Stond jarenlang onder leiding van oprichter Renato Fasano. Toen men besloot om zonder dirigent verder te gaan, was het tijd voor een naamsverandering. De huidige naam van dit gezelschap: I Solisti Italiani.

luscinia – Vertaling van het Franse 'rossignol' (lett: nachtegaal). Luscinia is de Latijnse benaming voor nachtegaal.

posthoorn – Voor posthoorn gekozen voor Posthoorn en niet voor waldhoorn i.v.m. de visuele verwijzing van de knoppen en de ventielen naar de hoofdletter E.

Wobisch – Helmut Wobisch (1912 – 1980). Eerste solotrompettist en leider van het Wiener Philharmoniker Orkest.

p 101

Uomo di Sasso, Uomo bianco in Mozarts Drama giocoso – Verwijzing naar Don Giovanni. Drama giocoso is de officiële ondertitel van deze opera.

Uomo di Sasso, Uomo bianco is de omschrijving van de Commandant en verwijst naar het witte (= symbolisch!) pleisterwerk, waaruit de Commandant is opgetrokken.

Voor zijn rol als Commandant, als Uomo di Sasso, Uomo bianco, in Mozarts Drama giocoso, bracht Karl Böhm rondom Haig 'n sculptuurvorm vol stucco lustro aan, 'n lijkwit, glansrijk, zwaar harnas, waar Haig onwrikbaar in vastzat, waarin hij hooguit 'n pas of vijf of

'n half dozijn kon gaan – Deze regel wordt herverteld in VME, FR, p. 300; VME, NL, p. 246. Zie voor een uitwerking *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

Commandant Padro – De Commandant krijgt hier een naam die bij Perec niet voorkomt, maar die wel de lading dekt. Dit is gedaan om het lidwoord bij Commandant te vermijden. De commandant ('Il Commandatore') uit Don Giovanni staat in de rolverdeling ook wel vermeld als Don Pedro/ de 'Commandant de Seville'. Hier dus Pedro als basis genomen. De naam hier is een mix van zijn echte naam (Pedro) en zijn plaats in het stuk (te weten: vader van Donna Anna, oftewel Padre).

Pedro + Padre = Padro

(Deze naam is dus tevens een verwijzing naar het feit dat de Commandant de vader (Padre) is van Donna Anna.)

p 102

'...Grido indiavolato...' brult Giovanni – Eigenlijk 'Che grido indiavolato! Leporello, che cos'è?' (Akte 2, scène 14, Don Giovanni). Inhoudelijk staat hier: 'Wat een diabolische schreeuw'. Dit klopt als voorbode voor de inhoud van het verhaal dat Perec ons vertelt.

'Ah signor... L'uom de Sasso... L'uomo bianco... Ah padron... Ta ta ta...' – Eigenlijk: 'Ah, Signor... per carità!.../Non andate fuor di qua!.../L'uom di sasso...l'uomo bianco.../Ah, padrone!... io gelo... io manco.../Se vedeste che figura!/Se sentiste come fa:/Ta ta ta ta!' (Akte 2, scène 14, Don Giovanni).

Don Giovanni... m'invitasti – Eerste tekst die de Commandant spreekt in de opera van Mozart. Eigenlijk: 'Don Giovanni, a cenar teco/M'invitasti, e son venuto' (Akte 2, begin scène 15, Don Giovanni).

Don Juans huishulp - In het Frans staat er: l'arbin, creatieve samentrekking van 'le larbin'.

'Ah Padron... Siam tutti morti...' – Dit klopt chronologisch nog helemaal met de originele teksten in de opera (We zitten inmiddels bij Akte 2, scène 15, Don

Giovanni). Deze citerende tekst klopt inhoudelijk ook. Er staat: 'Oh Meester... Dat betekent voor ons allen onze dood...'

Haig raakt van zijn stuk – Letterlijk en figuurlijk. Hij raakt van zijn stuk, in de zin dat hij van zijn à propos raakt. Hij raakt ook letterlijk van zijn stuk, in de zin dat hij verderop van zijn voetstuk valt, muzikaal van het stuk raakt, en letterlijk stuk raakt, in de zin dat zijn gips harnas kapotgaat.

als hij van zijn wijs raakt – Letterlijk en figuurlijk. Hij raakt van zijn wijs, in de zin dat hij van zijn à propos raakt. Hij raakt ook letterlijk van zijn wijs, omdat hij de melodie die hij moet uitbrengen ten behoeve van de opera loslaat.

't Lijkt of hij nu doordraait – Letterlijk en figuurlijk. Ook letterlijk want in de zin erop staat: *waarbij hij grillig in 't rond draait als 'n robot of zo inhumanaan oogt als 'n mutant van Mars afkomstig.*

Dan stoot hij krachtig 'n mi uit - Het woord mi kan slaan op de noot of op de klank. de 'mi' kan het mi zijn uit de zin *Altra brama quaggiu **mi** guido* die hij dan onder andere moet zeggen/ zingen. De mi kan hier echter nog een andere functie hebben: muzikaal gezien staat mi voor de derde noot. Do – re – mi mag op een piano vrij vertaald worden met de witte toetsen C, D... E! De Mi zou dan voor de E staan, doordat hij zelf die connectie legt, weet hij wat het taboe is en is dat de reden waarom hij juist op dat moment sterft. Hij belichaamt in gips, in woord en in klank het taboe en moet dus het veld ruimen.

John Lee heeft het in zijn vertaling over "F flat" oftewel F mol = ook E

Daarop knijpt plots zijn strot dicht, hij stoot zich aan 'n draagzuil, maakt 'n misstap, hij slaat om, waarna hij, zo stijf als 'n plank, omvalt – Symbolisch is hier sprake van de dood van de dood. De dood bestaat niet meer, alleen nog maar de verdwijning. (zie ook: Magoudi, p. 79).

Zijn val zorgt voor zo'n klap dat Haig's mal van kalklak, in navolging van Humpty-Dumpty's val van zijn muur, kapotgaat – Verwijzing naar Lewis Carrolls *Through the Looking Glass*. Humpty Dumpty lijkt op een ei, wordt in de Franse vertaling Le

Gros Coco genoemd. Het belang van het woord ei (oeuf = [uh] = E) maakt dat deze verwijzing bijdraagt aan het centrale thema van 't Manco.

p 103 *'n schicht van Jupijn, zoon van Saturnus* – Jupijn staat hier voor Jupiter.

Hispano-Suiza Grand Sport – Hispano Suiza is een design automerk.

of was 't 'n misvorming van 'n hand, 'n pink, 'n duim, dan nog 'n pink, dat was al – In het Duits vertaald als “fünfingrig Hand”, zie p. 118, AVF, Du. De drievingerige hand (origineel: main à trois doigts) verwijst echter juist vanwege de drie vingers naar de vorm van de hoofdletter E. De Duitse vertaling grijpt – ondanks en dankzij het grotere aantal vingers – toch mis.

of was 't 'n misvorming van 'n hand, 'n pink, 'n duim, dan nog 'n pink, dat was al), 'n symbool dat zó voor Satans inktzwart signatuur op 'n faustiaans contract door kon gaan –

Vergelijkbaar met VME, NL, p. 324. Vergelijk: ‘De Duivel overhandigde hem een (...) perkament waarop zo’n tien onbegrijpelijke tekens waren geschreven (...); met zijn linkerwijsvinger die kennelijk met vette, dikke roet bedekt was, [schreef de Duivel] snel zijn eigen handtekening die op een grote knuist met slechts drie vingers leek. Toen scheurde hij het blad in tweeën, stak de ene helft in zijn vestzak en overhandigde de andere aan de man, waarbij hij een diepe buiging maakte.’

p 104 Dus ook Olga gaat halfjaarlijks bijna zo’n twintig maal voor 'n dag of vijf of soms plakt zij d'r nog 'n dag aan vast, naar Azincourt – In origineel “trois fois par mois” = 3 x 12 = 36 keer per jaar. Dit komt overeen met halfjaarlijks zo’n twintig maal.

p 105 *'n landgraaf uit Rusland* – In het Franse origineel staat ‘Boyard’, wat zoveel betekent als ‘russische heer/ grootgrondbezitter op wiens terrein vele slaven, dwangarbeiders aan het werk zijn.’

'n divan van acajoubout (...) (*'n grandioos unicum, omdat dit zitvlak 'n gift was van 'n landgraaf uit Rusland waardoor hij blijk gaf van zijn hartstocht voor La Grisi* – Zie ook VME, NL, p. 243: ‘Russische edelman die La Grisi de mahonie-houten divan

geeft.’/ ‘Le boyard offrant à la Grisi un charmant vis-à-vis en acajou’ (VME, FR, p. 295).

Zie ook VME, NL, p. 115: ‘een S-vormige mahoniehouten, met bloemetjesstof beklede canapé die naar men zegt in 1892 door een Russische prins aan La Grisi geschonken zou zijn’ (VME, p. 115, NL); ‘un canapé d’acajou en forme de S, recouvert d’un tissu à fleurs qui, dit-on, aurait été offert en 1892 à La Grisi par un prince russe’ (VME, p. 140, FR).

Vergelijk met origineel LD: un charmant vis-à-vis (anobli par l’amour qu’y avait conçu un Boyard pour la Grisi).

La Grisi – Verwijzing naar Giulia Grisi (1811– 1869). Grisi was een Italiaanse operazangeres uit Milaan en dochter van één van Napoleon Bonapartes Italiaanse officiers. Grisi heeft zeer populaire tijden gekend. Zij is dertig jaar prima donna geweest in het operawezen. Haar stem was een dramatische sopraanstem vol brilliance. Ook wel ‘La Grisi’ genoemd (VME, NL, p. 243).

in Drouot bij opbod aankocht – Verwijzing naar Hotel Drouot waar veilingen gehouden worden

Olga borduurt 'n honingbij op 'n wit wandtapijt van fijn lijnwaad, waarbij Augustus, dicht bij haar, aanschijft aan zijn virginaal, waarvan 'n rijk patroon in puur ivoor 'n zijkant tooit, waarop 'n air van Albinoni, 'n stuk van Haydn of van Auric in hun salon opklinkt. Olga zingt soms wat van Schumann. Haar sopraanklank trilt nog na 't strijke licht van Azincourts avondnova – Eindscène van dit hoofdstuk 9 wordt herverteld in VME, NL, p. 429. Het fragment, zoals in VME is opgenomen vertelt ons meer over hetgeen in deze scene in LD plaatsvindt. In VME beschrijft Perec een schilderij waarop dit tafereel te zien is dat in LD daadwerkelijk plaatsvindt. Ik citeer: ‘de ene, die raadselachtig genoeg De ontvreemde brief heet, stelt een elegante salon voor – parket met een visgraatmotief en Jouy-wandbekleding – waar een jonge vrouw zittend voor een venster dat op een groot park uitkijkt, met de bourdonsteek iets op de hoek van een fijn wit linnen laken borduurt; niet ver bij haar vandaan speelt een reeds oude man met een uiterst Brits voorkomen op een virginaal.’ (zie eventueel ook VME, FR, 512).

De onderstreepte passages geven de nieuwe informatie over deze scène aan. Hier geeft Perec met terugwerkende kracht taal aan deze oorspronkelijk lipogrammatische setting: hij kan 'eindelijk' de titel *La lettre volée* aan deze setting meegeven, een titel die hij voor de lezers van VME presenteert als 'raadselachtig genoeg', maar voor wie LD kent, lost dit raadsel zichzelf op, want de titel *La lettre volée* is meer en meer te lezen als de verdwenen letter dan als de verdwenen brief, vanaf welk moment er dus twee interpretaties mogelijk zijn.

Daarnaast leren we dat Olga uiteraard met de bourdonsteek haar borduurwerk vormgeeft. Deze explicitering van het woord 'bourdon' kan hij in LD niet rechtstreeks vermelden, gezien het lipogrammatisch korset waar hij in vastzit. In VME kan hij de dubbele gelaagdheid expliciet maken en is hij niet langer afhankelijk van oplettende lezers die via associatie deze gelaagdheden en betekenissen er zelf uithalen. (Dan zijn er altijd ook nog vertalers die de lezers wat op spoor kunnen zetten).

Olga borduurt 'n boningbij op 'n wit wandtapijt – Blanco (bourdon = hommel en blanco) op blanco (wit wandtapijt). Onzichtbaar dus.

virginaal – Naast een soort van clavecimbel verwijst het woord naar maagdelijkheid, is verbonden met wit.

ivoor – Verwijzing naar wit

'n air van Albinoni – Tommaso Albinoni (1671 - 1750). Venetiaanse violist en barokcomponist.

'n stuk van Haydn – Oostenrijks componist.

Auric – Georges Auric. (1899 - 1983) was een Frans componist. Tijdens zijn studie aan het Parijse conservatorium kwam hij in contact met Erik Satie en met de leden van **Les Six (!; GW)**, waar hij er een van werd.

Schumann – Robert Alexander Schumann (1810 – 1856) was een Duitse romantische componist.

avondnova – Palindroom.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 10

p 106 *Pindarus* – Pindarus (518-445 v. C), Griekse dichter, bekend van De Pythische Oden. Hij had een verheven stijl, vol complexiteit; een aantal aspecten van Pindarus' poëtische techniek: manipulatie van verwachtingen en creatie van suspense, aanbrengen van meervoudigheid en intertekstualiteit. Verder komt Pindarus als personage voor in Shakespeare's Julius Caesar.

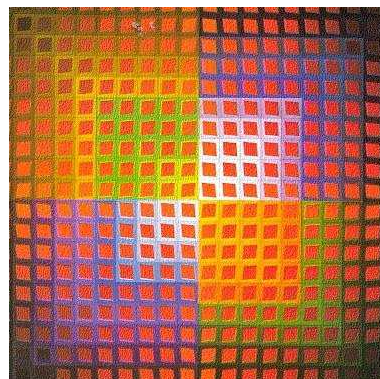
Similia similibus curantur – 'Het gelijkende zal door het gelijkende genezen worden', stelling van Duitse arts Samuel Hahnemann (1755-1843), grondlegger van de homeopathie.

Contraria contrariis curantur, lag Savorgnan, vol spot, dwars – 'Tegenovergestelden worden genezen door tegenovergestelden'. De huidige geneeskunde gaat er veelal van uit te kunnen genezen volgens de methode van de allopathie: de geneeswijze waarbij men geneesmiddelen toedient die de ziekteverschijnselen tegenwerken. Ze probeert dus door het tegendeel te genezen: '*contraria contrariis curantur*'.

Noguchi – Isamu Noguchi (1904 – 1988). Maker van sculpturen en interieurontwerper (o.a. meubels en lampen). Ontwikkelde een abstracte stijl in vrije vormen. Na de Tweede Wereldoorlog ging Noguchi naar Japan, waar hij in 1951 zijn eerste Akari lampen vervaardigde van papier en van bamboe. Noguchi bleef de rest van zijn carrière nieuwe Akari-lampen ontwerpen.

op art – Afkorting van Optical Art. Optical Art is een wiskundig georiënteerde vorm van Abstracte Kunst, waarin herhaling en repetitie van simpele vormen en kleuren zorgen voor vibrerende kleuren, moiré patronen (golvend en vlammend door interferentie van rasters) en vormen die lijken te bewegen.

Sartinuloc – Hier gepresenteerd als inspirator wiens signatuur aan een raamontwerp wordt gehangen. Het woord Sartinuloc is de lipogrammatistische vorm van de lettercombinatie “esartinuloc”: dit de 11 letters die in het Frans het vaakst (juist in deze volgorde: esartinuloc; dus de e komt het vaakst voor, dan de s, dan de a, etc). Met de e erbij vormen deze 11 letters voor Perec de basis voor een dichtvorm, waarbij elke regel steeds alle letters van esartinuloc bevatten, alvorens naar de volgende regel te gaan. Zie ook de bundel *Ulcérations* van Perec, 1974. (Het woord ‘Ulcérations’ is een anagram van het woord Esartinuloc).

p 106-107 *(in Holland had hij faam als Nat R. Dois)* – Volgens Battus (2003, zie pagina ‘fq’) is de frequentievolgorde in het Nederlands (E)NATRDOISLGH. Hieruit kan de naam ‘Nat R. Dois’ worden gedestilleerd.

‘Wilburg, my old chap, how do you do?’ vraagt hij ’m – Verwijzing naar het gedicht *Amnesia* van George Bernard Shaw (1856 – 1950). Thematisch klopt een verwijzing naar dit gedicht (zie titel) zeer goed. Het begin van *Amnesia* gaat als volgt:

Hallo old chap, how do you do,
What on earth’s the matter with you.
Strange you cannot recall my name,
We met last year, in the south of Spain.

waar ik op hoop althans, is dat jij, of jij, of jij ’n stuk van ’n oplossing bij jou draagt waar ’n ontkenping van dit sibillijns vraagstuk uit kan ontstaan – Het woord ‘oplossing’ als mooie woordspeling in de geest van Perec: de romanfiguren dragen hun eigen ‘oplossing’ bij zich. Wie het vraagstuk oplost, lost zelf op. De oplossing (inzicht) leidt tot de oplossing (verdwijning). De E ontbreekt, dat is de oplossing. De E is de oplossing (inzicht én verdwijning/ verdwenene). Het is opgelost (het inzicht is weg en de letter is weg). De ironie is: ze ondernemen een queeste naar een oplossing (inzicht), maar de kwestie blijkt al opgelost (verdwenen).

p 108 *Larvati ibant obscuri sola sub nocta, haalt Olga ’n oud citaat aan, ofschoon haar Latijn maar matig is* – Olga is maar matig in Latijn, omdat het laatste woord in goed Latijn

eigenlijk nocte (let wel: met een e !) zou moeten zijn. Symbolisch grapje van Perec.

Het eigenlijke citaat luidt:

'Tbant obscuri sola sub nocte per umbram

Perque domos Ditis vacuas et inania regna' (Uit: Aeneas: Book 6, Regel 268-269, Vergilius)

'Zij liepen, in duister gehuld, door het donker van een verlaten nacht, door het lege verblijf van Hades en zijn rijk van onmacht'.

Larvati – De bedrogenen, de vergissingen, degenen op het verkeerde been, de gissende mensen.

Isidro Parodi – Deze naam verwijst naar de titel *Zes raadsels voor Don Isidro Parodi*, geschreven door Honorio Bustos Domecq, het pseudoniem van Jorge Luis Borges en Adolfo Bioy Casares.

't fonds van La Croix du Sud – Collectie die Roger Caillois binnen Gallimard heeft opgericht, speciaal voor het uitgeven van Zuid-Amerikaanse literatuur in Franse vertalingen. Titels van Jorge Luis Borges (zoals *De Aleph*, 1967) zijn onder andere binnen deze collectie uitgekomen.

Maar Vocalis haalt ook 'n citaat aan uit Kafka's opus – Verwijzing naar hoofdstuk 2 van LD, waarin verwezen wordt naar Kafka's *Metamorfose*.

'n vlucht van 'n bijzaak – Verwijzing naar het begrip 'vol du Bourdon', i.e. 'vlucht van een hommelt' én verwijzing naar Poe's verhaal *La lettre volée*, hier te lezen als: 'de verdwenen letter'.

bij kaart 'n blanco Koning aan - De blanco koning verwijst – onder andere – naar het gedicht *Vocaalklank* van Arthur Rimbaud, zoals opgenomen aan het einde van dit hoofdstuk.

of laat hij Arthur Rimbaud aan 't woord – Vooruitwijzing (ook) naar het lipogramatisch herschreven gedicht *Vocaalklank* (*Vocalisations* bij Perec/ *Voyelles* van oorsprong bij Arthur Rimbaud).

p 108-109 'n Blanco plaats [tot en met] uit zijn kozijn knalt – In navolging van Amaury Conson, roept iedereen (Augustus B. Clifford, Olga, Arthur Wilburg Savorgnan, Squaw) vervolgens deze woorden uit. In alle gevallen gebeurt er iets met het wit of het doorzichtige in hun omgeving: kristal valt kapot, Aquavit valt op wit tapijt, het omstoten van een lampion (we weten uit het begin van het hoofdstuk dat de lampion nog subtieler is dan een Noguchi, het opzuigen van 'n kwart sigaret levert een witte askegel op, het glas-in-loodraam dat uit zijn kozijn knalt betreft zeker te weten wit glas, zeker in de context van deze opsomming.

p 110 'N GRAUWTINT VOORBIJ
(Homo wast door, ja door schoon...) – In de lay-out van deze pagina met deze dichterlijke tekst zit tweemaal een E verborgen.

A BAS L'OBSCUR
(Homo blanchit tout...)
TOUT paraîtra plus blanc, car il blanchit
TOUT : vos slips, vos bas, vos maillots, vos
jarrons, vos tricots, vos colons, vos bur-
nois.
TOUT : vos draps (par coton), vos pen-
talons pour marins (vrai basin uni),
mais aussi vos bois, vos bouains, vos
[raisons],
vos vins, vos maits, vos manes
vos lombrics, vos poignards
vos gros poissons, vos moins gros poissons
vos lifts, vos charbons
vos maits sans rouille, vos conjoints
[sans coit]
vos mignons cailloux pour bons jours, vos
[stations],
vos flots, vos loupes trop connues, vos lits
[sans tapis],
vos omissions, vos trous, vos bouillons
vos manuscrits
vos hats auxilés mis, vos saisons dans un
Grand Magasin, vos notations pour haut-
bois, vos abominations pour Turcs, vos
zincs à blanchir, à l'infini, du Blanc, du
[Blanc, du Blanc.]
A BAS L'OBSCUR

Deze dichterlijke tekst is een persiflage op de Omo-reclame, die in 1968 ook in Frankrijk reeds als zodanig bekend stond (zie: Magoudi, 1996, p. 15). Hier Homo (mens) in plaats van Omo (merknaam): het is in *La Disparition* immers mensenwerk (via personages/ via Perec), waardoor het blanco ontstaat.

De originele Frans reclame luidt zo ongeveer als:

C'est omo qui lave plus blanc que blanc'

De originele reclametekst in het Nederlands luidt:

*'Sokken en jassen en broeken en dassen
Omo wast door en door schoon. (...)
Lakens en doeken en truien en broeken,
Omo wast door en door schoon, (...)
En Omo is zeker niet duur.
Niet duur.'*

Het merk Omo zorgt al sinds 1952 voor een schone was.

Zie o.a.: <http://www.unilever.nl/onzemerken/huishoudelijkeverzorging/omo/default.asp>

De gehele tekst zit vol met verwijzingen, impliciet en expliciet naar de kleur wit en het blanco.

Franse verwijzingen naar:

Veel blanke en witte voorwerpen

Vin Blanc

vers blancs (= witte wormen)

arme blanche (= wit wapen)

Moby Dick

Poisson Blanc

Houille blanche (Ribiere, 2000)

un homme en blanc sur un tas de
charbon (*Omo*, 1967)

Nuits blanches

Mariages blancs

Pierre blanche

jambe Blanc

flots blanc

(connu comme) le loup blanc

lin blanc

croc Blanc = half wolf/ half hond

“de but en blanc”

mois du blanc

la saison du blanc

linge blanc

Johnny **Weissmuller** (1904 - 1984)

Zie ook: Magoudi, 1996, p. 14-15)

Nederlandse verwijzingen naar:

blank hout

Witte wijn

doorzichtige glimworm

ebonieten handvat

walvis/ Moby Dick

Blanke voorn

grijs/ wit haar

wit as, van houtskool (van zwart naar
wit)

wit schuim

Omo (witwassend en schoonwassend)

blanco krijgen

Wittebroodsweken

blanke guldens

blanke verzen (i.e. rijmloze vijfvoetige
jamben)

dun vlashaar

Een gat in iemands hand

blanke duinen

Blanco

iemand blank spreken (i.e. iemand
onschuldig verklaren)

Witheet

‘n blanco cheque

wit hout uit Engeland (dus ook
verwijzing naar without = zonder)

Johnny Weissmuller (Weiss = wit)

Na het spel Frankrijk – Nederland hierboven volgt hierna dan nog eens de uitleg bij alle lipogramatische begrippen. Bij de oorspronkelijk tekst is er in rood de verwijzing bij gezet:

'N GRAUWTINT VOORBIJ

(*Homo wast door, ja door schoon...*)

AL WAT DAAR IS lijkt wittig, want Hij wast 't door, ja door schoon

AL WAT DAAR IS: uw sok of uw jas, uw maillot of uw das, uw

trui, uw slip of uw kous. = HERVERTELLING/ PARODIE OP OMO-RECLAME

AL WAT DAAR IS: uw grand foulards (van puur boomwol), = wit uw ma-

troospak (puur bombazijn) = WIT, maar ook uw kaal schuurhout = BLANK HOUT, sojaworst = WIT of

└ *sauvignon = WIT*

uw wijn, WITTE WIJN uw hand, = GAT IN UW HAND uw uitbarsting, = WITHEET

uw glimworm = GLIMWORM = DOORZICHTIG of uw hoorndolk, = EBONIETEN HANDVAT

uw fors formaat vis, = WALVIS/ MOBY DICK uw minimaal formaat vis = BLANKVOORN

uw haardos, = GRIJS/ WIT uw as (afkomstig van houtskool), WIT/ HOUTSKOOL KOMT IN

BEELD VAN FRANSE OMO RECLAME VOOR/ VERKOOLT VAN ZWART NAAR

WIT

uw nacht, waarin u nooit knock-out gaat, = BLANCO KRIJGEN, uw vrouw naast u, kortstondig na 't

└ *ja-woord = WITTEBROODSWEKEN*

uw fors muntkapitaal = BLANKE GULDENS voor als u oud zult zijn, uw jambus rijmloos, = BLANKE

VERZEN (rijmloze vijfvoetige jamber)

uw duin = BLANKE DUINEN, uw vals inzicht dat u dan maar volgt, = BLANCO uw vlasbaar maar nooit dat

└ *van 'n wolf, = DUN/ IEL/ WIT*

uw hiaat, uw zwak punt, dat groot zwart gat = MANCO'S/ BLANCO'S

uw manuscript = E-LOOS

uitgaan van 's mans onschuld, = IEM BLANK SPREKEN = IEMN ONSCHULDIG

VERKLAREN, uw machtiging voor 'n hoop Inkoop, = BLANCO CHEQUE

uw hobo van Brits wit hout, = VERWIJZING NAAR 'WITHOUT' DUS NAAR 'ZONDER' (!), uw

rolopvatting van Tarzan als uw idool, = JOHNNY WEISSMULLER uw tapkast vol schuim, = WIT OF BLOND SCHUIM, al wat daar is wast hij door, ja door Schoon,

└ *Schoon, Schoon! = OMO-RECLAME*

'N GRAUWTINT VOORBIJ = WIT

Champollion - Champollion was een Franse Egyptoloog, die gezien wordt als de vader van de modern Egyptologie. Hij is met name beroemd door zijn ontcijfering van de hiërogliefen op de Rosetta Steen, die voor onontcijferbaar werd gehouden. Zijn werk heeft de basis gelegd voor de Egyptische archeologie. Hij beheerste onder andere de volgende talen: Hebreeuws, Arabisch, Syrisch, Chaldeeus, Chinees, Koptisch, Ethiopisch, Sanskriet, Pahlavi (Pehlevi) en Perzisch.

p 111

't Is Oost-Indisch, inktzwart gaolingskarton – Gaoling is een grondstof waar chinees porcelein mee gemaakt wordt. Gaoling, ook wel kaolin genoemd, is een kleisoort.

Jarjack – verwijst naar de beeldhouwer Jerjeck uit de roman *Locus Solus*, Raymond Roussel. (zie Roussel, zie Parayre, p. 658)

dat Oudry's aartsrivaal al ooit 'ns op 't canvas aanbracht - Perec hervertelt hier een anekdote uit *Locus Solus*.

Oudry – Oudry verwijst naar Jean-Baptiste Oudry (1686 – 1755). Dit is een Franse schilder en graveur.

Oudry's aartsrivaal – Verwijzing als begrip naar diens tijdgenoot Jean-Antoine Watteau (1684 – 1721). Roussel schrijft ook over deze Watteau. Watteau is net als Oudry eveneens schilder.

Van Watteau hangt het beroemde schilderij *Pierrot, dit autrefois Gilles* (Pierrot, voorheen Gilles) in het Musée du Louvre hangt.

Een witte gestalte die niet als bedekte metafoor in LD mag missen.

Overigens speelde Oudry (Jean-Baptiste Oudry) ooit zelf de rol van Pierrot.

mijn baas, Gadsby V. Wright, ging mij voor naar Oxford – Verwijzing naar Ernest Vincent Wright, auteur van *Gadsby* (lipogram in E van 50.000 woorden).

Parsifal Ogden – Verwijzing naar: Charles Kay Ogden (1889 – 1957) is Brits linguïst en essayist. Hij en Ivor Armstrong Richards zijn co-auteurs van het werk *Le sens du sens* (1923); vertaler van *Tractatus Logico-Philosophicus* van Ludwig Wittgenstein (1889 - 1951).

Kuraki yori / Kuraki michi ni zo / Usuzumi ni / Kaku tamazusa to / Kari miyura kana – Deze tanka is volgens Bellos van Lady **Murasaki Shikibu** (zie Bellos, 1993, p. 402), maar in feit is deze tanka een samengesteld tanka uit de volgende twee werken van respectievelijk Izumi Shikibu en van Tsumori Kunimoto (elfde eeuw), naar wie Perec iets verderop ook verwijst:

Van Izumi Shikibu:	vertalingen:
<i>Kuraki yori</i>	<i>From darkness</i>
<i>Kuraki michi ni zo</i>	<i>I will surely enter into</i>
<i>(Irinu beki</i>	<i>(The dark path</i>
<i>Baruka ni terase</i>	<i>Illuminate the way ahead</i>
<i>Yama no ba no tsuki)</i>	<i>Moon at the mountain's rim) - tr. William E. Deal</i>
	<i>Out of the dark</i>
	<i>Into a dark path</i>
	<i>(I must now enter;</i>
	<i>Shine on me from afar,</i>
	<i>Moon above the mountain-fringe!) - tr. Wang Ping.</i>

...en van Tsumori Kunimoto:

Usuzumini
Kakutamazusato
Miyurakana
(kasumeru sorani
kaeru karigane)

Verwijzing waarschijnlijk naar:

The wild geese returning

Through the misty sky-

A letter written

In faint ink (zie verderop)

tanka – Gedicht bestaande uit 31 lettergrepen die zijn verdeeld over vijf versregels en wel in de volgorde 5-7-5-7-7.

p. 115 *'t lijkt op 'n product van 'n gigant als Naribira* - Verwijzing naar Narahisa [sic!] uit *Die Maschine* (zie Bellos, 1993, p. 402). Vertaling van de *tanka* naar het Frans zoals in LD opgenomen is van Narahisa (zie Bellos, 1993, p. 402).

maar 't is óf van Izumi Shikibu ('t zou haar opus finalis zijn) – Izumi Shikibu was hofdame aan het keizerlijk hof aan het begin van de elfde eeuw en tijdgenote van de schrijfster van De vertelling van Genji (het belangrijkste klassieke Japanse epos).

óf van 't faamloos figuur Tsumori Kunimoto - Japanse poëet uit de elfde eeuw.

Auteur van *The Wild Geese Returning*.

The wild geese returning

Through the misty sky-

A letter written

In faint ink!

Onderstreept door vertaler: wild geese die in de vorm van de albatros meermalen terugkomt en *A letter written in faint ink*, die in plaats van naar een brief verwijst naar de letter e.

maar 't is óf van Izumi Shikibu ('t zou dan haar opus finalis was), óf van 't faamloos figuur Tsumori Kunimoto – Het is een grapje van Perec dat Savorgnan hier twijfelt van wie dit *tanka* afkomstig is, want Perec presenteert hier immers juist doelbewust een combinatie van het werk van *beide* Japanse poëten.

't Go shu i shu, 'n anthologisch opus – Behorende tot de Japanse poëzie uit het Yamato-tijdperk, Japan, 11^e eeuw (zie ook: Kislw, 2006).

loftuiting voor Mikado – Titel voor keizer (van Japan).

p 112

Uit 't zwart/ Op 'n zwart parcours/ 'n Dun potlood gutst/ 'n blanco symbool uit:/ Oh, kijk, 'n albatros vlucht – Deze tanka van Perec bevat 26 (!) lettergrepen in plaats van de gewoonlijke 31 lettergrepen. Gewoonlijk bestaat een tanka immers uit 5/7/5/7/7 lettergrepen is 31 lettergrepen verdeeld over vijf regels. Nu is – zowel bij Perec als in vertaling – een tanka 26 (!) lettergrepen lang, verdeeld over vijf regels, volgens het schema 3/5/5/6/7 (= aantal lettergrepen per regel).

De kunstvorm tanka is door Perec aangepast aan het leven in de e-loze wereld, waar het getal 26 iets magisch heeft. De tanka is qua vorm ook passend. Een tanka heeft vaak 6, zeven of acht verschillende betekenissen en interpretaties. Omdat de betekenis van een tanka nooit te pakken is, lijkt deze kunstvorm enigszins op het leven zonder e. Alleen via omwegen krijgen we een beeld van de kern. Alleen via omschrijvingen kunnen we de richting duiden, maar nooit één-op-één.

zichtbaar, zwart op wit - Verwijzing naar Borges' begrippen clair, positif (i.e. betekenissen van het woord Zahir in de Islam). Daar gebruikt Perec dezelfde twee begrippen voor. Ook elders in het boek komen deze twee begrippen terug.

ontvank... - In LD staat 'admis...'. Dit is een verwijzing naar het woord 'admissible' (= aannemelijk/ toelaatbaar). In de vertaling gebruik ik ditzelfde stijlfiguur (te weten: de apocoptische reticentie) in de vorm van het geapocopeerde woord 'ontvank...' voor het woord 'ontvankelijk'. Een geslepen manier om een woord waar een e in zit, maximaal het manuscript in te lokken.

'Ach,' Olga schudt haar hoofd, 'jij snapt d'r nog niks van' – Dit is een manier om het woord 'nee' als vertaling van 'Mais non' te omzeilen.

p 113

Arago (...) "*n Avontuurtocht door Frankrijk*" – Verwijzing naar Jacques Arago, schrijver van *Voyage autour du monde sans la lettre A*, ook wel bekend onder de titel

Curieux voyage autour du monde (zie: Magné, internetartikel, p. 15; zie Parayre, 1992, p. 329).

'n madrigaal of wat – Hier: kort gedicht van zachte en innige stemming.

Michard – Michard is hier een antonomase. Het betreft een verwijzing naar 'Lagarde et Michard'. Verwijzing naar de beroemde collectie 'Lagarde et Michard' (i.e. André Lagarde en Laurent Michard), waarin Franse, literaire teksten gebundeld en becommentarieerd zijn. Er is in ieder geval een 'Lagarde et Michard' die 'Brise Marine' van Mallarmé, 'Voyelles' van Rimbaud en Baudelaire's 'Correspondances' en 'Recueillement' bevat.

Pompidou – Verwijzing naar *Anthologie de la poésie française* van Georges Pompidou, Le Livre de Poche (bevat in ieder geval 'Brise Marine' van Mallarmé en 'Voyelles' van Rimbaud).

Dubois – Verwijzing naar Pierre H. Dubois (1917 – 1999). Hij schreef het naslagwerk: *Hedendaagse nederlandse kunst, letterkunde* (1956) en een aantal bloemlezingen, waaronder *Facetten der Nederlandse poëzie* (van Elsschot tot Nijhoff) met K. Jonckheere en L. v.d. Waals) (1954).

De persoon van Dubois is door de vertaler toegevoegd, om ook het aanwezig zijn van een aantal Nederlandse gedichten te rechtvaardigen via deze plausibele bron voor Nederlandse poëzie.

p 113

commandant Aupicks bastaardzoon - CAB aan beginletters; verwijst naar ABC. Gedicht *Mijn kat* is vertaald op basis van Perecs origineel, maar ook op basis van het origineel *Les chats* van Charles Baudelaire. De onderzin waarin gesproken wordt over een bastaardzoon van commandant Aupick, verwijst naar Jacques Aupick (1789-1857), Franse generaal, stiefvader van de dichter Baudelaire. Baudelaire, Charles (1821 – 1867). Frans dichter en kunstcriticus, wiens werk de overgang is van romantiek naar symbolisme en latere dichters zeer beïnvloed heeft. Voornaamste werk is de bundel *Les fleurs du mal* (1857), die tot een proces leidde, daar een aantal gedichten als zedenkwetsend werd opgevat. Zij toont de menselijke lijdensweg, waaraan geen ontkomen mogelijk is. Alle pogingen

(vrouwen, drank, narcotica, die in Baudelaire's leven een grote rol speelden)
bieden slechts schijnontvluchtingen, slechts de dood brengt uitkomst.

p 114-121 **Algemeen** – Perec heeft hier een selectie van bekende Franse gedichten opgenomen, die bij zijn lezersgroep van toen (Franstalig, deze gedichten als verplichte kost) als bekend voorondersteld kan worden. In de vertaling is een aantal van deze Franse gedichten opgenomen, aangevuld met een aantal beroemde Nederlandse gedichten, om het *feest der herkenning* (bekende gedichten e-loos herschreven) ook voor de nieuwe schare lezers (Nederlandstalige lezers, beperkter repertoire Franse poëzie) overeind te houden.

Een overzicht:

Perec (tussen haakjes de echte titels, namen)	Vertaling (idem)
Bris Marin (Brise Marine), Mallarmus (Mallarmé)	Voorbij, C.S. Adama van S. (= Scheltema).
Booz assoupi (Booz endormi), Hugo Victor/ Victor Hugo.	Droom van Holland (Herinnering aan Holland), H. Marsman.
Sois soumis, mon chagrin (Recueillement), fils adoptif du Commandant Aupick (Charles Baudelaire)	't Uur U (Het Uur U), Martinus Nijhoff.
Accords (Correspondances), Charles Baudelaire	Voor mama is mijn naam onvindbaar (Mijn moeder is mijn naam vergeten), N. Maria Min.
Nos Chats (Les chats), Charles Baudelaire	Mijn kat, Charles Baudelaire
Vocalisations (Voyelles), Arthur Rimbaud	Vocaalklank, Arthur Rimbaud

De Nederlandse gedichten zijn geen anachronismen, want ze zijn allen uitgegeven vóór 1968.

In Perecs origineel is het gedicht *Accords* opgenomen. Dit gedicht is een lipogrammatistische herschrijving van *Correspondances* van Charles Baudelaire (1821 - 1867). Perec verwerkt in de vierde regel van zijn versie *Accords* ook nog de eerste regel (en tevens laatste regel) van het gedicht *Le Cor* van Alfred de Vigny (1797 – 1863):

Eerste regel de Vigny: J'aime le son du Cor, le soir, au fond des bois

Laatste regel de Vigny: Dieu! Que le son du Cor est triste au fond des bois!

Perecs vierde regel: Qui voyait dans un bois un son au fond du cor

Een aantal gedichten uit Perecs origineel zijn achtereenvolgens vervangen door *Voorbij*, *Droom van Holland*, *Voor mama is mijn naam onvindbaar* en *'t Uur U*.

- p 114 *Voorbij* – Dit is een herschrijving van het gelijknamige gedicht van de dichter C.S. Adama van S. oftewel Carel Steven Adama van Scheltema. Het gedicht kan in zijn geheel gelezen worden als de beschrijving van de wereld waarin de e verdwenen is en tevergeefs gezocht wordt.
- p 116 *Droom van Holland* – Dit is een lipogrammatistische herschrijving van het gedicht *Herinnering aan Holland* van Hendrik Marsman. Termen als 'ijl', 'damp waar 't smooit' en met name de laatste strofe ('Dus alom waar 'n wind waait/ Klinkt 'n wanklank van wraaklust/ Door 'n rampzalig voorval /Spitst 't volk bang zijn oor') verwijzen naar de verdwenen letter e en de wraak van Baardmans.
- p 117 *'t Uur U* – Herschrijving van een deel van het gelijknamige werk van Martinus Nijhoff. De gehele tekst ademt uit wat een minimum aan geluid er zal zijn als taal ons ontroofd zou worden. (Maar wat ook raar is, daarnaast, Naast dat in 'n straat haast/ Niks van vok is, dat komt toch voor, Is dat 't stil is, dat ik niks hoor). Daarnaast geeft de tekst aan hoe lastig het is om de verandering op te merken als je zelf rond zou lopen in een e-loze wereld en zelf eigenlijk ook niet beter weet: 't Is 'n afwijking van vandaag/ D'r mist wat, maar wat blijft vaag.' Dit doet erg denken aan Anton Vocalis' zoektocht uit hoofdstuk 1 en zijn niet goed te duiden gevoel dat er iets niet klopt. Verder komen er inhoudelijke begrippen in terug die haken aan het verhaal, zoals een advocaat, 'n trio dat afwijkt van hun gang (vergelijk hoofdstuk 7, p 78) een vogel in valvlucht.
- p 119 *Voor mama is mijn naam onvindbaar* – Dit is een herschrijving van *Mijn moeder is mijn naam vergeten* van Neeltje Maria Min. Termen die kloppen voor *'t Manco*: 'onvindbaar', 'taalt niks naar taal', 'ga ik schuil daar', 'Maak mijn naam zo rond als mijn collar' (= verwijzing naar ronde kleine letter e), 'uit mijn naam maar' in de dubbele betekenis van uiten (zeggen) en uit als in 'exit'. Min als achternaam is mooi symbolisch.

p 121 *Vocaalklank* – Gedicht *Vocaalklank* vertaald op basis van Perecs *Vocalisations*, maar ook op basis van het origineel waar Percec zich weer op baseert: *Voyelles* van Arthur Rimbaud (1854 – 1891). Blanco Koning blijft een wezenlijk begrip in dit gedicht.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 11

p 122 *Algonkins God* – Algonkin is zowel de naam van een indianenstam als een naam van een taal. Algonkins God is dus: God van een indianenvolk én God van een taal! Op een vergelijkbare manier is Perec God over de personages en God over de taal door de e weg te laten).

Chomsky – Verwijzing naar Noam Chomsky, Amerikaans taalkundige. Groot vernieuwer van de moderne taalwetenschap.

Roman Jakobson, omdat hij als taalanalyticus “Mijn kat” ooit structuralistisch tot op 't bot uitploos – De Russische linguïst Roman Jakobson (1896 – 1982) publiceerde samen met antropoloog Claude Lévi-Strauss in 1962 een provocerende analyse van het sonnet *Les Chats* van Charles Baudelaire (uit: *Les Fleurs du Mal*). Verschenen in: *L'Homme*, Volume II, no1, 1962, Edition Mouton & Co, pp 5-21.

Door hun structuralistisch/ linguïstische benadering en hun antropologische benadering van dit gedicht doen zij een hoop stof opwaaien. In reactie op hun publicatie komt er alras een ware vloedgolf van wetenschappelijke werken los, zowel over het beroemde kattengedicht als over de ongewone benadering van het gedicht door Roman Jakobson en Claude Lévi-Strauss.

Bourbaki – Frans collectief wiskundigen dat in de jaren zestig en zeventig onder deze naam schuilging en dat een grote invloed had op het abstractieniveau van de wiskunde. Oulipo nam de “axiomatische methode” uit de wiskunde over voor de taal: uit volstrekt willekeurige basisprincipes, axioma's geheten, worden op zeer consequente wijze theorema's afgeleid, waarbij ander dan formele, uiterlijke aspecten geheel buiten beschouwing blijven. De contrainte is dan het axioma waaruit de rest van de tekst (theorema) automatisch voortvloeit. (Arts, 1999, p. 211). Zie ook hoofdstuk 6.

Oulipo – Hier verwijst Perec naar de club waar hij zelf in 1967 lid van is geworden.

Dat "A zwart (Uh... Wit)" van Arthur Rimbaud – Directe verwijzing naar het gedicht *Voyelles*, dat in LD is opgenomen onder de titel *Vocalisations* en in vertaling *Vocaalklank* heet.

p 123

a contrario – (Lett: *vanuit het tegenovergestelde*) is een argumentatievorm waarbij een stelling wordt verdedigd door de stelling om te keren (er de negatie van te poneren) en dan te argumenteren dat deze negatie zeker niet juist is. voorbeeld: "Jan houdt van Els. Als dat niet zo was, dan was hij zeker nooit met haar getrouwd."

't blanco symbool toont 't non-blanco – De dubbele ontkenning als manier om de e zo dicht mogelijk te benaderen.

Non-Colorado – Verwijzing naar Blanco (uit: Prisma-encyclopedie). In Uruguay begon in 1810 de onafhankelijkheidsstrijd, die leidde tot het uitroepen van de onafhankelijke republiek op 25-08-1825. Er ontstonden twee partijen: Blanco en Colorado, die tot op de dag van vandaag een belangrijke rol spelen.

waar 'n los woord 'n loos woord wordt (...) spraak spaak loopt (...) idioom, idioot (...) 'n groot, gortdroog, wrang navrant Lacans kanaal, 'n fataal fatalistisch ravijn, 'n kaal laakbaar vacuüm – Veel rijmwoorden, verwante woorden en associaties opgenomen in Augustus B. Cliffords monoloog wiens 'vuur nu plots in 'm oplaait' (zie p 122).

p 125

"If you walk through a storm, lift your chin up high and walk. Walk on, walk on, with faith in your soul", *zong François Danican Philidor ooit (of was 't Judy Garland?)* – Herschrijving van *You'll never walk alone* uit 1945. Citaat opgenomen om de herkenbaarheid van een bestaande brontekst te vergroten. De naam Philidor en de tekst van *You'll never walk alone* zijn verbonden via het begrip *carroussel*.

want zoals Malcolm Lowry ooit sprak: " 't Individu dat altijd vol daadkracht vooropgaat, maakt zich vrij." – Citaat is afkomstig van Goethe, geciteerd door Malcolm Lowry in *Onder de vulkaan* (*Au dessous du volcan*, p. 34/ *Under the Volcano*, p. 2). (zie: Parayre, 1992, p. 391-392/ p. 640).

Goethe DU: Wer immer strebend sich bemüht, der können wir erlösen.

Goethe ENG: Whosoever unceasingly strives upward.... Him can we save.

Lowry FR: Qui toujours s'efforce de se dépasser, celui-là, nous pouvons le sauver.

Perec FR: Qui toujours sans faiblir voudrait courir plus loin, çui-là nous pouvons l'affranchir.

y'a bon banania – Uitspraak afkomstig uit een reclame voor cacao poeder eind jaren zestig. 'Miam miam, y'a bon banania' was een gevleugelde uitspraak. Vandaar dat Amaury de Miam miam van Savorgnan uit de regel daarvoor afmaakt met deze leus.

dirkt zich op, dost zich uit, waarna dit gastvolke zich in galaoutfit toont – Vertaling van het origineel: 'mis sur son vingt-huit plus trois'. Deze zinsnede is in het Frans een verwijzing naar de zegswijze: 'Se mettre sur son trente et un' oftewel 'Être sur son trente et un', wat zoveel wil zeggen als : zich uit te dossen in de mooiste kleren.

parafarnalia – Woordspeling met het eigenlijke parafernalia.

My tailor is rich – Dubbele verwijzing. Het citaat komt voor in het stripalbum "Astérix chez les Bretons", gepubliceerd in *Pilote* issues 307-334 in 1965 (en gepubliceerd in albumformaat in 1966) (*Asterix in Britain* in het engels). Dit is een Frans stripboek, de achtste in de Asterix "comic book series". Veel humor uit de originele Franse uitgave bestaat uit veelvoorkomende fouten, die Engelsen kunnen maken als zij Frans proberen te spreken (letterlijk vertaalde Engelse woorden, gebruik van Engelse grammatica en zinsbouw gecombineerd met Franse woorden. In het Frans maakt Obelix een opmerking over het tweed zoals dat gedragen wordt door Asterix' Britse neef, waarbij hij zijn neef vraagt: "Is it expensive?"; de Brit antwoordt: "My tailor is rich". Hier komt de tweede verwijzing om de hoek kijken: dit is van de makers van Obelix en Asterix een verwijzing naar de cursus "basic lessons in English", die indertijd in veel Europese landen beschikbaar was. Het schijnt dat "My tailor is rich" het eerste zinnetje was dat voorkwam op de cursus-LP van Assimil, getiteld "English without Pain" (Anglais sans Peine), een zelfstudie voor Franstalige mensen om de Engelse taal te leren beheersen. Deze cursus-LP is uitgegeven rond 1960.

Tippoo Sabib – (ook wel: Tipu Sahib). Heerser van India, sultan van Mysore (1782-1799). Hij werd in 1792 verslagen door een strijdmacht, waaronder troepen uit Haiderabad.

Als fictie-figuur is Tippoo Sahib de oom van Jules Verne's Captain Nemo, een werk waar Perec ook naar verwijst, onder meer via het begrip Commandant Nobody (zie hoofdstuk 14, p 155, 't Manco).

Philips V-stijl – Eigenlijk Louis X (= Lodewijk de Tiende), mag niet vanwege contrainte. Philips V is een goede vervanging, is namelijk de opvolger van Lodewijk X. Lodewijk X leefde van 1289 tot 1316. Philips V van 1291 tot 1322.

Hugo Sambins naam in inkt staat – Verwijzing naar Sambin, Hugues (1520 - 1601). Franse kunstenaar in houtsnijwerk, ontwerper, architect, ingenieur en schrijnwerker uit Dijon (zie ook: VME, p. 572, p. 458).

Ruhlmanns signatuur – Émile-Jacques Ruhlmann (1879–1933). Genius in Art Deco, wilde echte nadruk leggen op de glamour van de French Art Deco style van de jaren '20.

Grinling Gibbons zijn naam (alook zijn prijs) – Grinling Gibbons was een kunstenaar in houtsnijwerken (1648 – 1721). Grinling Gibbons werd geboren in Rotterdam als zoon van Engelse ouders.

p 127

Warburg and Courtauld – Verwijzing naar *The Journal of the Warburg and Courtauld Institute* (zie ook VME, NL, p. 183). Dit blad publiceert nieuw onderzoek in het culturele en intellectuele veld. Onderwerpen lopen uiteen van kunst en architectuur, religie, wetenschap en literatuur, maar ook intellectuele, politieke en sociale onderwerpen worden niet gemedan. De nadruk ligt vaak op de relatie met de civilisatie en de oudheid. *The Journal* bestaat sinds 1937.

Gombrich – Verwijzing naar Ernst H. Gombrich.

Irvin Panofsky – Eigenlijk Erwin Panofsky.

zijn manuscript Art and Illusion – Standaardwerk van Gombrich.

un chaud-froid van ortolaan à la Souvaroff – Souvaroff is een kok. Verwijzing vanuit VME naar deze tekst is in 't Manco, 'n *schatkist* (Van de Wiel, 2009) opgenomen. (zie ook VME, p. 306).

witlof, champignons, kool, (...) haricots blancs, radijs – Allen witte groenten. Witlof staat ook nog fonetisch voor “with l’oeuf”. (Franglais oftewel Engels/Frans voor “Met de e”).

trou normand – Tijdens een maaltijd serveren de Normandiërs dikwijls tussen de hoofdschotels een *trou normand*. Dit is een ander woord voor Calvados als eetlustopwekkende tussengang. Trou (gat) slaat natuurlijk ook op het gat in de taal.

Sigalas-Rabaud – Château Sigalas-Rabaud maakte oorspronkelijke deel uit van Château Rabaud totdat deze laatste werd gesplitst in 1903 in Sigalas-Rabaud and Rabaud-Promis. De twee landgoeden werden herenigd in 1929 en wederom gesplitst in 1952. Sigalas-Rabaud is gesitueerd in de commune van Bommès.

Curnonsky – Pseudoniem van Maurice Edmond Sailland (1872-1956)
Hij is in Angers geboren; opgevoed door zijn grootmoeder. Op achttienjarige leeftijd ging hij naar Parijs, alwaar hij al gauw werd aangetrokken door de journalistiek. Curnonsky werd befaamd om zijn smaak en zijn omvang (1m85 en 120 kg). Hij richtte zich op het schrijven over de gastronomie in Frankrijk, richtte een aantal tijdschriften op en werd op gastronomisch gebied toonaangevend.

p 128

'n Nacht gaat voorbij. Op wat afstand kraait 'n haan 'n aantal maal in 't vaal licht – Verdubbeling in verwijzingen:

a) Daudets *Les Lettres de mon moulin*, hoofdstuk *La chèvre de monsieur Seguin*: Une lueur pâle parut dans l’horizon (...) Le chant d’un coq enrôlé monta d’une métairie.

b) Bijbelse verwijzing, te weten: Avant que le coq chante deux fois, tu auras dit trois fois (...), Marcus, 14, 72. (Zie ook: Parayre, 1992, p. 638).

Het bijbelse verhaal is dat voordat de haan drie keer kraait Judas Jezus zal verraden via een kus (de Judaskus). Bij Perec staat het kraaien van de haan ook voor verraad via een kus, namelijk de kussen die Amaury en Olga elkaar ongetwijfeld uitdelen. Zonder het te weten legt Amaury het hier namelijk aan met zijn nichtje.

clanicus, klankkeoor, klinkklaar, klinkaard? – Augustus B. Clifford zoekt hier naar het woord “klinker”, waar hij niet opkomt, niet op kan komen, omdat de e verbannen is.

p 130 *‘It is a long, long story.’ Squaw start doodop voor zich uit* – Citaat uit *Les Aventures d’Alice au pays des merveilles (De avonturen van Alice in Wonderland)*, hoofdstuk ‘A caucus-race and a long tale’, te weten: ‘C’est que mon histoire est longue et triste! dit la Souris en se tournant vers Alice et en exhalant un soupir.’ (zie ook: Parayre, 1992, p. 636).

p 131 *‘Gvd!’ stoot Ottaviani uit* – Vertaling van het Franse N.d.D. (Nom de Dieu). Door de afkorting valt de e weg, zowel in het Frans als in vertaling.

Iroquois – ook wel Irokezen, vormen een confederatie van vijf en later zes (!) taalkundig en etnisch aan elkaar verwante volken in Noord-Amerika. Oorspronkelijk dus ook wel “The Five Nations” (de vijf naties) genoemd. De vijf “nations” zijn van oost naar west: Mohawk, Oneida, Onondago, Cayuga en Seneca. Een zesde stam, de Tuscarora, sloot zich aan nadat de oorspronkelijke “five nations” gevormd waren.

gri-gri – Amulet. Men stelt voor een gri-gri (amulet) voor ons te maken die ons moet beschermen tegen geweld, negatieve invloeden van buitenaf en dat er een open communicatie tussen de gevende en ontvangende partij blijft bestaan.

Grand Satchmo – Satchmo kan afkorting zijn van Satch Mouth. Satch Mouth is indiaan, behorende bij de indianenstam de Grooves (zie VME, p. 463). Ook is Grand Satchmo de bijnaam van Louis Armstrong.

nu al bijna acht maal acht maal twaalf jaar – Vertaling binnen contrainte gehouden.

Anders verwoord dan het origineel dat spreekt over vingt-huit fois vingt-huit ans (28 x 28 jaar = 784 Perec; vergelijk: 8 x 8 x 12 = 768 jaar GW). Toch heb ik een zodanig getal gecreëerd dat het in vertaling om net zo'n onregelmatig getal (geen heel getal) gaat dat maar 16 jaar afwijkt van het origineel.

p 132

gij zijt als 'n havik, maar ook als 'n tapir, als 'n gaviaal, alsook 'n uil, gij zijt als 'n fossakat of als 'n valk, als 'n dikhoornschaap of als 'n wapiti, gij zijt als 'n caracal, maar ook als 'n xiphidion, gij zijt krachtig als 'n bizon, of als 'n yak, als 'n agami in zijn landingsvlucht, of als 'n zorilla als zijn huid 'n uur in zijn wind stinkt – Er zijn twee reeksen van beginletters te onderscheiden bij de dieren die oplopen van v tot en met z en en teruglopen h tot en met a. Een alfabetisch en contra-alfabetisch acrostichon, dus. Zie ook 't *Manco*, 'n *schatkist* (Van de Wiel, 2009).

Perec met betekenis

Van de Wiel:

Hibou = uil	→	uil
Tatou = gordelmol/ gordelmuis	→	tapir
Gavial = gaviaal (= snavelkrokodil)	→	gaviaal
Urubu = gier/ aasgier	→	uil
Faucon = valk	→	fossakat = fretkat
Vison = nerts	→	valk
Daim = damhert		dikhoornschaap
Wapiti = soort edelhert		wapiti
Chacal = jakhals (hondachtige)		caracal = woestijnlynx/ katachtige
Xiphidion		xiphidion
Bison = bison		bizon
Yack = buffelachtige		yak (eigenlijk jak; voor 1995 gespeld als <i>yak</i> , dus daarom toegelaten)
Agami = trompettervogel		agami
Zorilla = bunzing/ stink		zorilla

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 12

p 133 [*Algemeen start van dit hoofdstuk*] – Hier is Squaw nog altijd aan het woord.

Algemeen: hervertelling van Jorge Luis Borges (1899 – 1986). Argentijns dichter en schrijver, die wereldnaam verwierf met zijn bundels korte verhalen. Zijn werk wordt gekenmerkt door grote verbeeldingskracht en een zeker intellectualisme, dat tot uiting komt in talloze verwijzingen naar de groten uit de wereldliteratuur. Een kunstwerk moet volgens Borges losstaan van de werkelijkheid en dientengevolge ontbreekt in zijn proza en poëzie iedere vorm van engagement en sociale bewogenheid.

Borges noemt expliciet dat *Zahir* in het Arabisch ‘notorious’, ‘visible’, (vertaald als: **zichtbaar, zwart op wit**) betekent. *Aleph* is het mathematische teken voor oneindigheid, een liggende acht, waar Perec ook direct naar verwijst, gezien de drie ponsgaten in de Zahir. Zie ook verderop.

In *De Zahir* gaat het over een object dat alle aandacht naar zich toetrekt en kan worden gezien als een verhaal dat gaat over de mysterieuze macht die uit kan gaan van symbolen. Bij Perec blijkt dit symbool de letter e te zijn.

Belangrijkste wijzigingen die Perec in Borges' tekst aanbrengt:

Borges	Perec
Gujerat/ Guzerat	Masulipatam
Tigre	jaguar
Persia	Shiraz (zit later in Borges' tekst)
Nadir Shah	Ibnadir Shah
Rudolf Carl von Slatin	Oswald Carl von Slatim*
Córdoba	Alhambra in Granada*
Marmar op een van 1200 pilaren	kalkalbast in 'n pilaar (fronton bij Perec)
Zotenberg	Zotanburg
Juderia (= getto?) in Tetuán	Hammam-Lif's Kashba
Buenos Aires	Bahia Bianca

Jorge Luis Borges	Borgias
“Urkunden zur Geschichte der Zahirsage (Breslau, 1899)”	Alleen verwijzing naar Julius Barlach clair, positif
Notorio, visible	
Naam : Lutf Ali Azur	Naam komt niet voor*
Philip Meadows Taylor	Arthur Philip Taylor
Haidarabad, Confessions of a Thug, Bhuj	Haidarabad, Bhuj, -
99 namen voor God	26 namen voor God
Jorasán (~ Iran)	Irraouaddi / irrawaddy*

* Opvallend dat Perec deze begrippen/ namen veranderd heeft in de hervertelling, want in het origineel waren deze begrippen reeds e-loos (zie ook: Parayre, 1992, p. 678-680.)

Naast een hervertelling van Borges' *De Zahir* en *De Aleph* moeten we bij deze hervertelling ook dieper zoeken. Bij het nagaan waar Borges zijn inspiratie voor deze verhalen heeft opgedaan, blijkt dat Borges zich op zijn beurt heeft laten inspireren door H.G. Wells' verhaal *The Crystal egg*. In het Frans luidt de titel van dit boek *L'oeuf de cristal* (verhaal uit 1897). Perec kan deze bron achter de bron gekend hebben en daarmee indirect naar de verdwijning van de e verwijzen. Het woord 'oeuf' spreek je in het Frans uit als 'e' (uh in het Frans) en het kristal dat doorzichtig is (waar is de e?) en magisch (hoe kan dat? Het ei van kristal is te vergelijken met de glazen bol bij waarzegsters) is, is ook een prachtige verwijzing naar de verdwenen letter e.

In Wells' verhaal gaat het om een 'kristallen ei' waarin een andere wereld (namelijk Mars) zichtbaar wordt en waarschijnlijk kunnen Marsmannetjes via het ei de wereld observeren. Net als in de hervertelling van *Morels uitvinding* is er een dunne scheidslijn tussen twee werelden, die fascinerend is, maar uiteindelijk toch ondoordringbaar blijkt. De wereld zonder e ligt dicht tegen de wereld met e aan, lijkt er verdacht veel op, maar toch is er een scheidslijn, te weten: de letter e die niet mag voorkomen in de e-loze wereld. In Wells' verhaal ontwikkelt Mr. Cave, antiquair, een obsessie voor het ei (het wordt het meest echte ding in zijn bestaan) en sterft uiteindelijk met een lach op zijn gezicht, terwijl hij het ei vasthoudt. Na

zijn dood blijkt het ei (oeuf = “uh” = e) op mysterieuze wijze verdwenen te zijn.
Vele kruisverbanden tussen Perec, Borges en Wells dus!

bijou in 'n buiknaaf (...) bastaard 'n Brit – Alliteratie in de geest van Perec.

In Masulipatam is Zabir 'n jaguar [tot en met] waarop, zo schijnt, Borgias staat
– Dit is een geschiedenis over het begrip Zahir, en daarmee een letterlijke
hervertelling van stukken uit Jorge Luis Borges' verhalen *El Zahir* en *El Aleph*,
(Jorge Luis Borges, **Obras Completas**, V.I., Emecé, Buenos Aires). In het
Nederlands vertaald als *De Zabir* en *De Aleph*. Zie 't Manco, 'n schatkist, onder het
kopje hervertellingen (Van de Wiel, 2009).

Ibnadir – Verwijzing naar Nadir Shah, hij valt India binnen en plundert Delhi.

Oswald Carl van Slatim – Bij Borges heet deze persoon Rudolph in plaats van
Oswald. Mogelijk heeft Perec Oswald verkozen, vanwege de initialen van Arthur
Wilburg Savorgnan die in deze naam terugkomen. Zie 't Manco, 'n schatkist, onder
het kopje hervertellingen (Van de Wiel, 2009) en zie Parayre (1992, p 267).

Alhambra – Heilige plaats in Granada, Spanje.

Babia Bianca – Verwijzing naar blanco, vanwege de letterlijke betekenis ‘witte baai’.

Borgias – Beruchte Italiaanse familie, wrede vorsten en paus geleverd.

“Zabir” op z'n Arabisch, staat voor “zichtbaar”, “zwart op wit” – In het Frans: clair,
positif.

p 134

*'n Zabir lijkt bij aanvang dus normaal (...) 't kan gaan om 'n individu dat 'n mal figuur is, 'n
dukaat, 'n bromtoon* – Synoniem voor een mal figuur is een typo, synoniem voor
dukaat is doublon, synoniem voor bromtoon is bourdon. Typo, doublon en
bourdon zijn weer woorden uit de typografische wereld, die staan voor een
weggevalen stuk woord in een manuscript.

fontafstand – [fr *castratin*] Spatiëring van letters, verwijst dus naar de witte stukken in een woord.

fakir uit Ispahan – Zijn naam is Lutf Ali Azur (zie origineel Borges). Deze naam heeft John Lee ook opgenomen in zijn vertaling.

talisman Yaûq – Een idool dat werd aanbeden door de mensen in de dagen van Noah (Nuh). In Mohammeds tijd werd hij nog altijd aanbeden in de zuidelijke regio's van Arabië. Yauk had de vorm van een paard.

'n *Paragnost uit Irrawaddy* – Rivier in Birma, nabij Pagan.

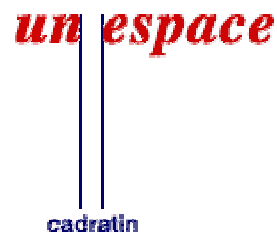
mantilla – Zwartkanten sluier die van het hoofd op de schouders neerhangt.

Astaroths Hand – Astaroth is een Groothertog uit de hel met een aantal demonen die hem assisteren. In de kunst wordt Astaroth afgebeeld als een naakte man met draakachtige vleugels, handen en voeten, een tweede paar vleugels op de handen, een kroon dragend, terwijl hij een slang in de ene hand houdt en een wolf of een hond bestuurt met zijn andere. Volgens Sebastian Michaelis is hij een demon van de Eerste Hiërarchie. Volgens sommigen kan hij mathematische wetenschappen overbrengen, kan hij mensen onzichtbaar maken en ze naar verborgen schatten leiden.

't *ponsgat dat 't hoogst zat had 'n vorm van Astaroths hand, 'n hand waar 'n duim, maar ook 'n pink aan ontbrak* – Omschrijving van de hoofdletter E.

in 't hart stond 'n acht, maar dan lag 't horizontaal op zijn kant, 't absoluut symbool voor 't ad infinitum – Teken van Oneindigheid (Infini volgens Perec in deze zelfde zin) en ook wel Aleph genoemd (zie hierboven); daarnaast heeft dit symbool nog een betekenis die Perec expliciet uitlegt in VME en die hier des te meer van toepassing is. Ik citeer:

‘een ring met in de ovale kas een opaalkorund, waarin bij wijze van intaglio een liggende 8 gegraveerd was. ‘In de oudheid,’ zo zei hij tegen haar, ‘was deze steen

het symbool van het geheugen en een legende wil dat degene die deze ring eenmaal aanschouwd heeft nooit meer iets kan vergeten.' VME, NL, p. 387.

Met andere woorden: de ring kan uitgelegd worden als een herdenkingssteen aan de e en de E en de drager ervan krijgt de gave om zich de vergeten e/E te herinneren. Dit betekent dat de ring kwijtraken een vloek is en de ring aanschouwen in feite dat ook, als je tot je doordringt dat het om de letter e gaat.

't ponsgat dat 't laagst zat was 'n ring, 'n bijna totaal rond figuur, dat afboog tot in 'n dwars, bijna horizontaal lijnstuk – Kernzin met daarin de omschrijving van een kleine letter e.

De opaalring van Perec bevat – net als de Zahir van Borges – drie tekens, maar in tegenstelling tot de letter- en cijfercombinatie NT2 zoals we die bij Borges aantreffen, is de drieëenheid bij Perec: de hoofdletter E bovenaan, het oneindigheidsteken in het midden en de kleine letter e onderaan. Als volgt:

E
∞
e

p 135 *Ik ging 't woonhuis in* – In het origineel heeft Perec het hier over *l'ivingroom*.

Tryphiodorus – Verderop in het verhaal blijkt Tryphiodorus het alias te zijn van Arthur Wilburg Savorgnan. De naam is een verwijzing naar *Tryphiodore de Sicile* welke zijn Odyssee op vergelijkbare wijze heeft opgezet als Nestor van Laranda uit Asia Minor die de Ilias heeft herschreven, te weten: steeds een volgende letter van het alfabet weglatend (GP, Histoire, p. 79 ; Magoudi, 1996, p. 34).

p 136 *vrucht van 'n vluchtig soort vrijpartij op 'n nacht in Saint-Agil* – Verwijzing met deze plaatsnaam naar het werk *Les Disparus de Saint-Agil* van Pierre Véry, waarvan de titel ondubbelzinnig maar enigszins verstopt hergebruikt wordt door Perec.

p 137 *"I will kill him, I will kill him!"* – Verwijzing (waarschijnlijk) naar de roman *Therese Raquin* van Emile Zola, einde hoofdstuk 9, waarin exact dezelfde frase voorkomt.

Douglas Haig (...) mijn Commandant – Augustus vernoemt zijn zoon hier naar de legercommandant Douglas Haig waarmee Augustus zij aan zij gestreden zou hebben. In werkelijkheid is er een sir Douglas Haig geweest, die legercommandant is geweest. Hij had als bijnaam de slachter. Vanwege zijn optreden bij de slag om Verdun. Zie hoofdstuk 9.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 13

- p 139 *stipt* – Dubbelzinnig gebruik van dit woord: 1) nauwkeurig te bekijken; 2) verwijzing letterlijk naar de stippen.
- obia* – Voorwerp met magische kracht. Ook fonetisch mooi in de combinatie “als obia op 'n biljart” tweemaal de klankcombinatie “o-bi-a”
- p 139-148 *Als Augustus bijna twintig jaar is, krijgt hij 'n inzinking [tot en met] waarbij Augustus na kan gaan of 't vak van koopvaardijmatroos niks voor 'm is.*
(...) *Als Douglas Haig bijna twintig is haalt hij zijn diploma, ook al staat d'r 'n aantal maal 'n vijf op zijn lijst, waarna zijn plan rijpt. Op 'n dag licht hij Augustus in:*
“Dit wil ik, mijn loopbaan gaat richting La Scala. Bariton, daar klink ik op!” – In dit hoofdstuk lezen we hoe respectievelijk Augustus en Douglas Haig opgroeien. Beiden twifelen wat ze moeten doen, bij beiden speelt er een oom als surrogaatvader of een echte vader die er nooit was een rol en in beide situaties slaan de jongvolwassenen de adviezen van de opvoedende partij in de wind. Deze punten lijken enige parallellen te hebben met Perecs eigen leven: nadat het met zijn oom David tot een conflict was gekomen door zijn puberale leeftijd, werd Georges naar een Internaat in Noord-Frankrijk gestuurd. Daar leerde hij een leraar kennen (David Landes), die hem versterkte in wat hij wou: schrijver te worden (zijn adoptieouders zagen eerder een toekomst in de parelhandel voor zich voor hem). Op de vraag hoe hij zijn toekomst voorstelde, antwoordde Perec op zijn achttiende: “Ik zal schrijver zijn.” (zie ook Bellos, 1993 , p. 128; De Clerck, 2000, p. 505). Hier klinkt dezelfde gedrevenheid in door als bij de muzikale ambitie van Douglas Haig.
- p 139 *zijn omvaring* – Dubbelzinnig gebruik van dit woord. Betekenissen: 1) de omvaring als het letterlijke rondvaren 2) de omvaring in de betekenis van zoektocht.
- p 140 *Çruti* – Lipogrammatische naam voor Cerutti.
- waarbij d'r 'n hoofdrol is voor aanbidding, inwijding, ontwaking, waarna 'n unio mystica zijn ritus afsluit* – De woorden **aanbidding**, **inwijding**, **ontwaking**, (...) **unio mystica** vormen een alfabetische opsomming van de klinkers, optioneel aan te vullen met

de y uit mystica. Unio mystica staat voor de mystieke vereniging van de ziel met God.

Hij stapt in 'n kuurbad, dat zich vult door dauwvocht dat zich 's nachts ophoopt in ruim twintig bassins, zij staan als in 'n labyrinthisch laboratorium rondom 'm in 't park, waarna dat vocht via 'n pompinrichting door 'n kanaal tot in 'n bad loopt dat afkomstig is uit 'n blok antico rosato, 'n kwartskristal dat zo hard is, dat 'n slijptol plus 'n diamantboor nodig is voordat daar ook maar 'n polijstlaag op kan ontstaan – Dit stuk is een verwijzing naar de schrijfstijl van Roussel in *Locus Solus*. Zie bijvoorbeeld, Roussel, *Locus Solus*, p. 74; p. 81, waarin gesproken wordt over aqua-micans met speciale eigenschappen doordat het speciale behandeling doorlopen heeft (oxygénation spéciale). Zie ook Parayre, 1992, p. 658).

Uit voorzorg voor 'n surplus aan dauwdrup, wat fysiologisch ondraaglijk zou zijn, gaat dat dauwvocht voordat 't in Augustus' bad komt automatisch door 'n afsluitbaar circuit dat op basis van drukafwijking of stuwkracht 'n hydrostatisch horizontaal drukvlak laat ontstaan [tot en met] van transistors zorgt via 'n pull-push-balansinrichting – Ook dit stuk is een verwijzing naar de schrijfstijl van Roussel in *Locus Solus*. Zie bijvoorbeeld, Roussel, *Locus Solus*, p. 269-270. (Zie ook: Parayre, 1992, p. 443-444).

p 141 *'n equilibrium* – Woordspeling met equilibrium (evenwicht) en aqua (water).

klinkklaar kuurbad - Klinkklaar betekent: volkomen zuiver/ louter. Verwijst ook naar het woord klinker.

Twintig plus 'n half dozijn karaat – Dit komt overeen met een half gram.

glansrijke - Dubbele betekenis.

p 142 *'t walhalla zit 'm in dat wat ons Ontgaat, 't draagt wat Absoluuts in zich, 't is daar, in Infinitum* - Hoofdletterspel net als Perec met O, A, I (Illumination, Oubli, Absolu).

Augustus vindt, in navolging van zijn drijfband waardoor zijn luchtpijp vrij blijft, 'n inrichting ui [tot en met] dat zijn stutinrichting voorbij zijn toppunt uit 't lood gaat – Ook dit stuk is een verwijzing naar de schrijfstijl van Roussel in *Locus Solus*.

schalk – Eenvoudig hijstoestel bestaande uit een paal, ongeveer verticaal opgericht, door drie of vier tuitouwen in de vereiste stand gehouden met een blok eraan.

p 145 *'s nachts licht hij voor 't laatst op* – Woordspeling hier: het is de laatste keer dat hij als oplichter oplicht als hij in vlammen opgaat.

p 146 *ik was onvaardig, onaardig, voorbarig, losbandig, onvolwaardig als papa* – Woordspel, vergelijkbaar met dat van Perec: *tout sali, tout tari, tout trahi, tout banni, tout moisi* (p. 152, LD).

p 147 *want zijn zoon is nog zo blanco als 'n tabula rasa* – Haig is nog blanco, dat is logisch, want Haig staat meer dan wie dan ook voor de letter e, gezien de manier waarop zijn naam klinkt. De e is het blanco.

hij slikt vaak 'n uitgang van 'n woord in – Deze zin is een verwijzing naar het feit dat Haig de 'e' wegmaakt in zijn taal, dat hij de e inslikt en zo voorkomt dat hij ooit wordt uitgesproken. Zoals Perec Fransen uit de Savoye introduceert, zou hier de uitspraak en de tongval van iemand uit het oosten van dit land geïntroduceerd kunnen worden: Een Twentenaar die spreekt over “lop'n”, “pakk'n”, “kop'n”, “lust'n” of “typ'n”.

twaalf min 'n half dozijn gaat 'm nog prima af, maar wat uitkomst van “twaalf plus twaalf” is schat hij altijd fout, dat 'n kwart van twintig vijf is, dat snapt hij, maar 't ontgaat 'm wat voor uitkomst bij “acht maal acht” hoort – De begrippen *la soustraction, l'addition, la division, la multiplication* zijn onvertaalbaar, maar hier dus wel met voorbeelden het optellen, aftrekken en vermenigvuldigen in een spel met de contrainte weergegeven.

Hier is de e-loze taal verantwoordelijk voor het niet kunnen beantwoorden van sommige sommen. Er lijkt sprake te zijn van het syndroom van Ganser, een zeldzame psychische aandoening die wordt gekenmerkt door het geven van ‘bijna-juiste’ antwoorden op vragen of het geven van een verdraaide of cryptische uitleg. Het laatste woord van deze zin is dubbelzinnig.

als hij hoort dat Louis V's bijnaam “niksnut” is – “Lodewijk V” had als bijnaam ‘de Nietsdoener’ (966-987; reg. 986-87), opvolger van Lotharius. Laatste

Karolingische koning van Frankrijk. Opgevolgd door Hugo Capet (via Prisma Encyclopedie).

't groot Gaffiot - Latijn-Frans woordenboek « Le grand Gaffiot » van lexicograaf Félix Gaffiot.

Animula vagula blandula is excerpt uit:

Animula vagula blandula,	Mijn lief dolend zieltje,
Hospes comesque corporis,	Logé en makkertje van mijn lichaam,
Quae nunc abibis in loca	Je gaat nu naar een plek, waar je
Pallidula rigida nudula,	Bleekjes, stijf en weerloos zult worden
Nec ut soles dabis iocos!	En nooit meer grapjes zult maken,
	Zoals je altijd doet.

(Publius Aelius Hadrianus, Romeins keizer, AD 117-138)

Aquila non capit muscas – Komt ook voor als “Aquila non captat muscas” en “Vultur non capit muscum” betekent zoveel als: Een adelaar vangt geen vliegen.

Sic transit gloria mundi – Zo vergaat 's werelds roem of: Zo vergaat de heerlijkheid (grootheid) der wereld. Deze uitdrukking wordt gebruikt bij de kroningsceremoniën van de paus; terwijl hij namelijk uit de *St. Gregoriuskapel* (!) naar het altaar van St.-Pieter wordt geleid, verbrandt men driemaal een vlok stof (hennep) onder de uitroep ‘Sancte Pater, sic transit gloria mundi’.

O fortunatos nimium sua si bona norint agricolas – ‘O, die gelukkige landarbeiders, zouden zij hun geluk maar herkennen.’ Piraat nadat het schip van een Romeinse vloot op zijn weg naar Groot-Britannië tot zinken werd gebracht. Het citaat stamt van Vergilius, *Georgica*, Boek 2, Vers 458-59, 473-74.

Met het citeren uit *Georgica* verwijst Georges Perec tevens naar zijn eigen naam. (Géorgos is boer, landarbeider in het Grieks). (zie ook: Lee, 2001).

p 148

cursist van Iturbi – Jose Iturbi (1895 - 1980) was een Spaanse dirigent en pianist. Hij maakte zijn opwachting in verscheidene Hollywood films van de '40. Hij raakte zelf betrokken bij een complex familiedrama in de jaren '40, dat zijn dramatisch

hoogtepunt had doordat zijn voormalige schoonzoon twee kleindochters van Iturbi kidnapte.

'n grand piano ('n Graf) – Verwijzing naar Conrad Graf (1782 – 1851; Wenen), pianobouwer. Zijn piano's en klavieren werden onder andere door beroemdheden als Clara Schumann, Ludwig van Beethoven en Frédéric Chopin bespeeld. De vleugel die in Beethovens bezit was is vandaag de dag in het Beethoven-Haus te Bonn te bezichtigen.

impromptu opus 20 - Eigenlijk opus 28 volgens Perec. Opus 28 bestaat in de werkelijkheid uit vier duetten ; opus 20 bestaat in werkelijkheid uit drie duetten. Symbolisch passen drie duetten (verwijzing naar 3 en naar 6) prima. Het getal 20 past in tegenstelling tot 28 ook binnen de contraïnte.

klankbord – Dubbelzinnig gebruik van dit begrip.

“Dit wil ik, mijn loopbaan gaat richting La Scala. Bariton, daar klink ik op!” – Laatste stuk van de zin is letterlijk en figuurlijk op te vatten. Daar klink ik op: a) daar proost ik op; b) daar wil ik weerklinken.

p 149

Labor omnia vincit improbus – ‘Arbeid overwint alles’ of ‘noest werk overwint alles’. Afkomstig van Romeinse poëet Vergilius, *Georgica* boek I, vers 145 (ongeveer 29 B.C., gedurende de tijd van Augustus Caesar (de opvolger van Julius Caesar).

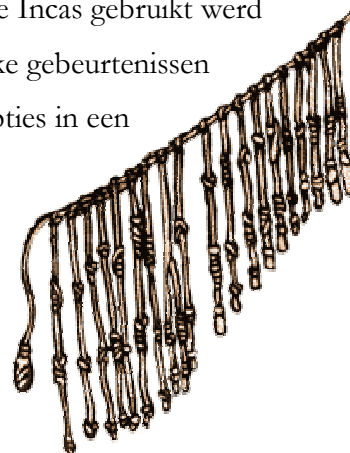
Wat 'n air klinkt daaruit op – Dubbelzinnig te lezen. Wat voor air... a) air als arrogantie die uit zo'n uitspraak opklinkt b) air als zijnde melodie die uit zijn keel zal opklinken. Bedoeld al in de dialoog als grapje/ woordspeling van Augustus aan het adres van Haig. Uit het vervolg van de dialoog blijkt dat Haig de woordgrap niet begrepen heeft.

bij houdt zich half in balans aan 'n rand van 'n oud biljartblad, waarvan 't vilt sinds aanschafdatum al 'n laag stof draagt – Vergelijk met Roussels eerste en vrijwel identieke laatste zin uit *Parmi les Noirs* ‘Les lettres du blanc sur les bandes du vieux billard’. Zie 't Manco, *'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

pica - Maat in de typografie. Een pica is zo'n twaalf didot hoog.

p 150

quipos ('n knoopkoord) – Koord vol knopen, dat door de Incas gebruikt werd om bepaalde berekeningen uit te voeren en belangrijke gebeurtenissen vast te leggen. Quipos is daarmee één van de transcripties in een Spaans taalgebied, waarbij de inca's dit knopenkoord gebruikten om bepaalde gegevens vast te leggen of over te dragen. Quipos valt te bezien als een proto-alfabet.

Doorzichtig snot grunt, 't moordt maar door 't rood raam, 't droomt, 't wurgt ons –
Palindroom met – net als in het Frans – één letter in het midden in plaats van twee dezelfde letters als middelpunt van het palindroom. Verder goed Nederlands en verwijzing naar “un as noir = Rimbaud”, maar dan met een andere kleur (rood). Dat iets ons wurgt is een verwijzing naar de “verstikkende” e die ontbreekt. De zin verwijst in het origineel van LD ook naar de titel *Parmi les Noirs*, die bekend staat om zijn notoire begin- en eindzin over witte letters op een biljart; een context waar dit palindroom mee omgeven is.

Par Un as noir (...) omis (LD, p. 156) is een verwijzing naar het begrip *Parmi les Noirs* (Roussel).

Het eerste woord “Par” in het Frans, “Doorzichtig” in het Nederlands, doen niet mee met de palindroom. Toch verwijst doorzichtig wel naar het niet-zichtbare karakter van de verdwenen letter e.

Blanco gijf op 'n Billboard? – Hier hoort Augustus niet goed wat Haig zegt. Dit is niet voor niets, want het gaat hier ook om een verwijzing naar begin- en eindzin uit Roussels werk, waarbij twee woorden pillard en billard ook twee totaal verschillende betekenissen hebben, ondanks dat ze vrijwel hetzelfde klinken. Via ‘gijf’ versus ‘schrift’ (in het origineel ‘Blanc sur un Bord du Billard’ versus ‘Blanc sur un Corbillard’) verwijst Perec naar deze polysemie.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 14

p 153 *[Muzieknoten]* - Muzikale notatie; op zijn kant bekeken verschijnt er plots een hoofdletter E. Verwijzing naar hoofdletter E (kwart slag gedraaid).

Tevens lijkt deze notatie een verwijzing naar Raymond Roussels *Locus Solus*, in welke roman op pagina 235, Franse versie, ook plaats is voor een vergelijkbare muzieknootatie tussen de gewone regels door, te weten:

Hij vangt bot – Woordspeling. Letterlijke betekenis klopt; verwijzing met 'bot' naar viswereld. In het Frans staat er 'vau l'iau' als variant op de eigenlijke uitdrukking 'aller à vau l'eau'.

p 154 *Maroni* – Verwijzing naar strafkolonie Saint-Laurent-du-Maroni in Frans Guyana (bijnaam Duivelseiland), die als gevangenis diende voor meer dan 80.000 politieke gevangenen, dieven en zware moordenaars. Slechts weinigen overleefden deze 'droge guillotine'. Berucht om de slechte omstandigheden waaronder de gevangenen leefden.

Biribi – Militair strafkamp; strafbataljons in Algeria. Elke jongeman die in de gevangenis heeft gezeten voordat hij aan zijn militaire dienstitijd begint, wordt naar zo'n strafbataljon gestuurd. De manier waarop er met deze ex-gevangenen werd omgegaan is zo verschrikkelijk dat de Engelsen het niet wilden geloven (zie ook: Georges Darien "Biribi", Paris, 1890, Savine publisher).

Boul'Mich – Afkorting voor Boulevard St. Michel in het Parijse Quartier Latin, een wereldberoemde wijk die direct aan de Notre Dame grenst, waar de jeugd van de wereld bij elkaar komt. Bekend om al zijn cafés, allerhande restaurants en kunstenaarskroegen.

Quai Conti – Hier bedoeld als l'Académie Française (aan Quai Conti grenzen twee paleizen: Le Palais Conti en l'Institut de France; in deze laatste is de Académie gevestigd).

Balzar – Brasserie in 5e arrondissement van Parijs.

Pont Sully – Brug in centrum Parijs; bekend om bedrijvigheid.

Bar du Pont-Royal – Verwijzing naar Hotel Pont Royal. Historische plek, naam gekregen doordat er vele beroemde en literaire figuren kwamen.

Lacan – Bedoeld wordt de Franse psychoanalyticus Jacques Lacan. Publiceerde onder andere over de structuren die ten grondslag liggen aan de taalvormen van het onderbewuste o.a. *Écrits* (1966).

Balibar – Verwijzing naar Etienne Balibar (1942). Franse marxistische denker/filosoof. Publiceerde onder andere ook over Marxisme en Linguïstiek.

McLuhhan Marshall – Verwijzing naar McLuhan, Herbert Marshall (1911-1980). Canadees socioloog en mediafilosoof, in de jaren zestig uitzonderlijk populair door zijn - vaak warrige - theorieën over media en cultuur. Stelde onder meer in *The Gutenberg galaxy* (1962) en in *Understanding media; the medium is the message* (1967) dat de aard van de media doorslaggevend is voor het karakter van de cultuur; de boodschap doet niet terzake.

Ook voor LD gaat overigens deze stelling 'the medium is the message' op: Perec werkt de vraag uit hoe er een wereld zonder e uit zou zien. Deze werkelijkheid geeft hij in zijn roman (the medium) vorm door geen e te gebruiken. Het boek LD (the medium) bevat zelf al de boodschap (the message), namelijk dat er geen e gebruikt mag worden. Dit kun je al aflezen aan het medium, zonder de inhoud erbij te betrekken.

Ninipotcb – Fictieve hedendaagse denken in een onvoltooide roman van Georges Perec, welke hij schreef rond zijn twintigste levensjaar.

Tutti of Quanti – Taalspel met de uitdrukking “tutti quanti” wat “al dergelijke” of “al die personen” betekent. Zoals het in het Frans geschreven staat ‘Tutti ou Quanti’ in de opsomming (die of die, dat of dat, hij of zij) is dit taalspelletje te lezen als “Et en Cetera”.

Communications – Verwijzing naar ‘La Revue Communications’. Dit blad wordt gepubliceerd door Le Centre d'Etudes Transdisciplinaires Sociologie, Anthropologie, Histoire (EHESS), een onderzoeksgroep welke banden heeft met CNRS.

Atoll – Revue, vergelijkbaar bijvoorbeeld met revue Archipel (zie: Kislow, 2006) Atoll is een tijdschrift van de uitgever ‘Jeunesse et Vacances’. Het blad kende 121 nummers van maart 1967 tot november 1981.

Scilicet – Verwijzing naar revue Scilicet. Jacques Lacan publiceerde onder andere in het eerste nummer in 1968.

Trois Continants – Verwijzing naar ‘Revue Trois Continents’. Ondertitel van dit blad was: Revue d'Actualité Du Tiers Monde, Paris. Eerste nummer kwam uit in februari/ maart 1967.

Godard – Verwijzing naar Franse filmregisseur Godard, Jean-Luc (geb. 1930).

Studio Logos – Bioscoopzaal uit de jaren ‘60 die in de huidige tijd deel uitmaakt van ‘Le Reflet Médicis’.

Cournot – Verwijzing naar Michel Cournot (1922 – 2007). Schrijver, journalist, filmrecensent en regisseur.

afschaffing van Kapitaal – Figuurlijk, maar ook letterlijk!

Hoxha – Enver Hoxha (1908 - 1985) politieke dictatoriale leider van Albanië. Albaanse begrippen hier (Hoxha, stad Shkodra) verwijzen naar de witte kleur van de verdwenen letter e.

't PCF-machtsblok – (Machts)blok dat bestaat uit de 'Parti Communiste français', i.e. Franse Communistische Partij.

p 155 *Albinoni* – Albinoni, Tommaso (1671-1750). Italiaans componist, hoogbarok.

waardoor plots klinkklaar voor 'm is – Voor meerdere uitleg vatbaar. Klinkklaar is: 1 duidelijk; 2 klank van het chanson klinkt hierin door; 3 verwijzing naar het woord klinker.

Commandant Nobody – Naam verwijzend naar Kapitein Némó (Latijn voor: niemand) uit Jules Verne's novellen *Vingt mille lieues sous les mers* (1870); (Ned. vertaling: *Twintigduizend mijlen onder zee* – 1870 en 1985) en *L'Île mystérieuse* (1874); (Ned. vertaling: *Het geheimzinnige eiland* – 1877).

p 156 *Longchamp* omschrijft 'm als "bariton op zijn vooravond van 'n plaats op 't toppodium" – Verwijzing naar Jacques Longchamp, criticus op muziekgebied voor de krant *Le Monde*. Schreef in ieder geval al in 1964 voor *Le Monde*.

Gavoty – Bernard Gavoty, alias Clarendon, die in de jaren zestig als muziekcriticus voor *Le Figaro* schreef.

als "opvolging van Tito Gobbi" – Gobbi, Tito (1913-1984). Italiaanse bariton.

Rostand – Claude Rostand. Franse criticus en musicoloog.

Gigli – Beniamino Gigli (1890-1957). Italiaans operazanger (lyrisch tenor).

Kim Borgs toonklank – Kim Borg (1919 – 2000). Finse bas-bariton.

Ruffo's hartstocht – Titta Ruffo (1877-1953). Zeer krachtige bariton.

'n timing van Souza – Gérard Souza (1918 – 2004). Franse bas-bariton.

zijn oog bijna doorzichtig schijnt, kortstondig oogt hij als 'n albino – Verwijzing naar de verdwijning, het witte, het doorzichtige, het niet meer aanwezige.

Ahiyohu – Panvocalisme; woord waar alle klinkers in voorkomen (bijna ook alfabetisch, op de y na).

p 158 *Sauvignon Blanc plus wat cassissiroop* – Spel met kleuren doorzichtig wit en rood. Vergelijk eerste commentaar uit voorwoord voor betekenis van kleuren.

Maillots Jardin d'Acclimatation – Soort hortus botanicus.

'n Blaag, hij had 'n zwart shirt aan, kon zo voor mama's zoon doorgaan; d'r hing wat zwaars rond dit sip joch, mistroostig, 't was of hij 'n goudvis zocht – Hervertelling van Alfred de Mussets gedicht *Decembernacht (La nuit de décembre)*. Deels ook op Mussets en Perecs rijm en metrick vertaald.

Rijm bij Perec: 'un garçon à l'air chagrin (...) qui paraissait mon frangin (...) vint s'alanguir non loin, au bord du bassin aux cyprins.'

Bij Musset: 'Un malheureux vêtu de noir, Qui me ressemblait comme un frère'.

Botanisch Aquarium – Verwijzing via beginletters naar het alfabet.

p 160 *Uomo di Sasso staat, als hij Don Juan straft, doordat hij, nadat Don Juan 'm zijn dood in jaagt, opduikt als Don Juan 'm arrogant voor zijn lunch uitnodigt* – Samenvatting van (Mozarts opera) Don Giovanni. Het witgepleisterde gevaarte dat toch dood is, maar zelfs na zijn dood zijn invloed en wraak laat gelden, staat voor de letter e.

Humpty Dumpty – Kinderrijmpje dat hier naar de val van het ei (i.e. het wegvallen van de e) verwijst. Via het personage Humpty Dumpty een verwijzing naar Lewis Carrolls *Through the Looking Glass*. Tevens een knipoog naar Don Giovanni vanwege het breken van Uomo di Sasso alsof het een eierschaal is.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 15

p 163 *Abyssus abyssum invocat* – [Letterlijk: de ene afgrond roept tot de andere afgrond. (Ps. 42:8)]. Kwaad leidt tot erger.

Tijd slijt mijn pijn, tijd slijt dijn pijn, schijnt – Monovocalisme met de klinker/lettercombinatie 'ij'

Thanatogramma – Verwijzing naar Thanatos en naar Gramma. Thanatos: God van de dood. Gramma: letter. Letterlijk: Dode letter (ook 'letter-lijk')

Ailippopolis – Verwijzing naar:

1. OuLiPo-polis. Letterlijk: OuLiPo-stad.
2. Ai-lipo-polis = E lipo-polis = stad waar de e lipo (dus weg) is.

Marmara – Verwijzing naar: Marmaros, dus naar rotsblok en naar marmer. Vergelijk de inscriptie in de rots en verwijzing naar het thema van blanco (witte kleur).

p 164 *Mahmud V* – Mahmud V in plaats van Mahmoud III uit het origineel. Dit in verband met de constrainte (drie vs vijf).

divan – Hoog regeringsorgaan in een aantal Islamitische staten.

p 164-165 *'Albanisch volk,' sprak hij op 'n dag statig, 'n dag van triomf komt nabij! Maak u los van uw tiran, zwaai uw vlag vol rood wondvocht! Voorwaarts, mars! Voorwaarts, mars! Zorg dat dat vijandig crapuul massaal in 't stof bijt!*

Door zo'n wilskracht kwam d'r wat los in Durazzo. D'r ontstond 'n slachtpartij, waarbij 'n lijfwacht of vijf omkwam – Dit stuk is een vrije herschrijving van *La Marseillaise*. Voor een korte analyse zie 't Manco, 'n schatkist (Van de Wiel, 2009).

p 165 *Arthur Gordon* – Verwijzing naar Arthur Gordon Pym, een werk van Poe.

Cavour – Verwijzing naar: Graaf Camillo Benso di Cavour (1810 –1861). Italiaans staatsman die zorgde voor de éénmaking van Italië. Hij was de architect van de grondwet en de eerste premier van het nieuwe koninkrijk Italië. Hij organiseert ook in werkelijkheid een ontmoeting in Londen met koningin Victoria.

lord Vanish – Symbolische naam; niet raar dat dit personage met zo'n naam de titel van lord krijgt, niet raar dat hij - in de wereld van 't Manco - deel uitmaakt van de adel, het verhevene, zo hoog op de ladder komt, als belangrijk wordt gezien, want dit is het Leitmotiv van het hele boek.

Richard Vassal-Fox lord Holland V - Lord Holland V in plaats van III in verband met de contrainte. Henry Richard Vassal-Fox, alias Lord Holland III, publiceerde in *Keepsake* van 1836 een tekst van 3 pagina's, getiteld *Eve's Legend*, een monosyllabisch werk waarin de enige toegestane klinker juist de 'e' was. Een deel uit dit werk wordt ook door Perec geciteerd in de *Metagrafen* aan het einde van LD.

Abyssinia – Met Abyssinia wordt gewoonlijk het land Ethiopië bedoeld. Verwijzing ook naar het woord Abyssum, dus afgrond, dus manco, dus e weg.

't imaginair Rital - De terme **rital** (meervoudsvorm: *les ritals*) is een term uit het bargoens, waarmee een Italiaans persoon wordt aangeduid, of iemand die afkomstig is uit Italië. Deze term is negatief geladen en wordt met name beledigend gebezigd.

p 166 *twaalf paar plus nog 'n duo* – Verwijzing naar het getal 26. Alfabetverwijzing.

p 167 *patriottisch* – Albin als naam verwijst naar Albanië, vandaar dat Albin als patriottisch wordt gezien. Thematisch klopt dit, want Alba betekent wit.

Mathias Sandorf – Gelijknamige titel van een boek van Jules Verne, waarin wraakthema duidelijk een plek heeft. Mathias Sandorf ontsnapt uit een gevangenis, wordt rijk en wreekt zich dan op de verschillende personen waarvan hij eerder het slachtoffer is geworden.

Poort van Pillard – Origineel “Bordj du Pillard” is een verwijzing naar bord du billard (sleutelbegrip waar rondom Raymond Roussels vroege verhaal “*Parmi les noirs*”, voor het eerst gepubliceerd in 1935 in zijn boek *Comment j’ai écrit certain de mes livres* heeft geschreven, waarbij de eerste en de laatste zin maar 1 letter verschillen, maar in termen van betekenis een wereld van verschil zijn, waarna de roman een vlechtwerk is om logisch van de eerste naar de laatste zin te werken. Zie ook ‘t Manco, ‘n schatkist (Van de Wiel, 2009).

Fra Diavolo – (Letterlijk *Brother Devil*; 1771 –1806). Populaire bijnaam van Michele Pezza, een beruchte Italiaanse bendeleider die zich verzette tegen de Franse bezetting van Napels en welke herdacht wordt in volkslegendes en de nouvelles van de Franse schrijver Alexandre Dumas als een populaire guerilla leader à la Robin Hood. Zijn bijgeloof leverde hem het karakter op van zowel een monnik als van een denom, vandaar zijn bijnaam (letterlijk: Broeder Duivel).

Overeenkomsten met LD:

- Pezza heeft huisgehouden in Albano.
- Pezza werd hoofd van een bende van 200 criminelen.
- Hij moest zich verstoppen in de bossen (van Lenola).
- Ging vermomd op pad naar een naastgelegen dorp.

camorrist – Lid van de camorra; op de maffia lijkende misdadigersorganisatie in Napels en omgeving; ontstond tijdens het Spaanse bewind in Napels

doornrood – Palindroomwoord.

'n ultrafijn wit ringvormig stigma op zijn huid – Stigma is het synoniem voor brandmerk; vorm verwijst naar kleine letter e.

p 167-168

hoog op zijn arm, (...) 'n (...) stigma (...) zo grondig dat 't voor altijd zichtbaar zou zijn, 'n symbool waar wat aparts aan is, want ook 'n Albanisch militair vond (...) dit symbool – Verwijzing naar Jodenkruis op kleding (hoog op de arm, een stigma, altijd zichtbaar, symbool waar wat aparts aan is, militaire context).

p 168 't Is, sprak hij, 'n rond ding waar 'n dwars lijnstuk in afbuigt, 't lijkt op zo'n rond straatbord, dat d'r symbool voor staat dat 'n auto zo'n straat nooit in mag – Verwijzing naar kleine letter e.

vergelijk met

Zoals bij 't op 't oog onzinkbaar schip Titanic dat noch zonk doordat 't in botsing kwam, noch zonk doordat 't 'n schok van 'n ijsschots opving, maar, dat stond vast, zonk door 'n daad van dat boosaardig manschap, want in aanloop naar 'n totstandkoming van 'n bouwcontract voor 'n gigantisch soort staalwals was d'r 'n totaalfvaardiging van 'n Anglo-Albanisch consortium aan boord dat via Barclays aan zijn startkapitaal kwam – Hier wekt Perec de indruk dat de Titanic gezonken is door toedoen van Albins bende. Het Anglo-Albanisch consortium verwijst hier naar de White Star Line, de maatschappij die ook de Titanic in beheer/ bezit had. White verwijst naar blanco dat synoniem voor de verdwenen e staat.

'n Botsing van 'n railwagon op 'n autobus in Quintinshill – Historisch heeft het Quintinshill treinongeluk (*the Quintinshill rail crash*) daadwerkelijk plaatsgehad. Op 22 mei 1915 zijn 5 treinen bij Quintinshill betrokken geweest bij de grootste treinramp ooit in de Britse geschiedenis, waarbij 227 mensen in totaal zijn omgekomen.

5 augustus '20 – In plaats van “nacht van 5 op 6 augustus 1918” (origineel: dans la nuit du cinq au six aout dix-huit) in verband met de contrainte!

Scotland Yard – *Scotland Yard* of ook wel *The Yard*, is het hoofdkwartier van de Londense politie (Metropolitan Police Service). De hoofdingang lag bij stichting in 1829 aan Whitehall (sic!).

p 169 *Kotor* – Kustplaats in Montenegro

Dubrovnik – Kustplaats in Servië

'n lid van *cosa nostra* – Cosa nostra is de naam van de overkoepelende organisatie die de verschillende Siciliaanse maffiafamilies herbergt.

Lucky Luciano – Italiaans-Amerikaans gangster.

Jack 'Dancing Kid' Diamond – Verwijzing naar het werkelijke maffiafiguur Jack 'Legs' Diamond (alias: Gentleman Jack).

Big Italy – Buurt waar veel Italiaanse immigranten woonden. Gerund door maffia gedurende dit tijdperk.

'n *'Chicago-Loop Corporation'* – The Loop/ The Chicago Loop is wat lokalen het historische centrum van downtown Chicago noemen.

Bunny 'Gunfight' Salvatori – Salvatori verwijst naar Salvatore, de eigenlijke naam van Lucky Luciano (namelijk Salvatore Lucania).

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 16

p 171 *pasja* – Titel voor de hoogste Turkse burgerlijke en militaire ambtenaren (Van Dale).

Anastasia – Naam verwijst *enerzijds* naar het gelijknamige personage in het ruim geciteerde boek *De uitverkorene* van Thomas Mann (zie hoofdstuk 3 en hoofdstuk 19), te weten de heilige Anastasia aan de voet van de Palatijnse heuvel (p. 249).

Verwijzingen die kloppen: heuvelandschap, de verkorene.

Anderzijds verwijst de naam naar Anastasia Nikolajevna Romanova (1901 - 1918), grootvorstin van Rusland, de vierde en jongste dochter van tsaar Nicolaas II van Rusland.

Verwijzingen die kloppen met de tragische levensgeschiedenis van Anastasia: zij werd als onderdeel van een gehele clan (tsarenfamilie de Romanovs) vermoord, context van hongeropstanden, zoals in het voorwoord beschreven, namen als Olga, Nicolaas (Nicolas), George V (mogelijke verwijzing naar Perec zelf en naar het getal vijf), het mysterie na de vermeende dood van de gehele familie leken er een of twee lichamen verdwenen te zijn. In het westen is de geruchtenstroom op gang gekomen dat Anastasia in plaats van dood vermist zou zijn. Verschillende mensen hebben zich vervolgens uitgegeven voor Anastasia. Thematisch zeer kloppend met *La Disparition*.

dolly - Horizontaal en verticaal bewegend karretje waarop een camera wordt gemonteerd.

p 172 *Daar kwam Anastasia. Haar kimono van wit glasbatist, waarin 'n gitzwart borduurpatroon zichtbaar was (...)* Lang bracht Albin daar totaal stil zijn tijd door, hij zag uit naar dat godinachtig figuur van Anastasia, waar zijn schuilplaats uitzicht op bood – Deze scene wordt eveneens herverteld in VME:

‘een Albanese bandiet aan de voeten van een vamp die in een kimono met zwarte noppen gehuld is’ - VME, NL, p. 475.

‘un brigand albanais aux pieds d’une vamp drapée dans un kimono blanc à pois noirs’ VME, FR, p. 562

en:

‘Albanese bandiet die over zijn liefde voor een filmster zingt’ – VME, NL, p. 242.

‘le brigand albanais chantant son amour à la star d’Hollywood’ – VME, FR, p. 294

p 173 *Hij kwam omhoog, alsof bij Grootmacht Pan was* – ‘Hij kwam omhoog’ verwijst naar hemzelf, maar ook naar zijn fallus die eveneens omhoog kwam.

Grootmacht Pan – (Grand Pan in het origineel). Eerste letters van de alwetende Grote Pan van dit verhaal is die andere G.P. te weten: Georges Perec.

p 173-174 *Jouw lichaam [tot en met] waarin wij ’n monolithisch, symbiotisch lichaam zijn* – Ode, gebaseerd op het Bijbelse Hooglied.

p 173 *vrij naar Salomo’s Lofzang* – In het origineel staat: *Canticum Canticorum Salomomis*. Dit Latinisme heb ik uit mijn vertaling geweerd. Dit stuk is een hervertelling van het Bijbelse Hooglied, ook wel Hooglied van Salomo genoemd (zie Bijbel, p. 594). Een synoniem voor het begrip ‘Hooglied van Salomo’ is ‘Salomo’s Lofzang’. Vooral Hooglied 4 en Hooglied 7 uit de Bijbel zijn herkenbaar in Perec’s tekst, alsmede herkenbaar in de vertaalde vorm. Stukken van Hooglied 5 en 6 eveneens. Daarnaast is *Le Cantique des cantiques* (1938) ook een titel van Giraudoux. In VME, NL, p. 242 staat: ‘Albanese bandiet die over zijn liefde voor een filmster zingt.’ Deze zin verwijst naar bovenstaande scène uit *La Disparition*.

Jouw frons, ’n pracht van ’n triomfboog - Vergelijk Perecs zin: *Ton sourcil, l’arc triomphal* (Perec) met deze zin: *L’arc pur de ton sourcil* (Contrerimes, 1921) van Paul-Jean Toulet.

p 174 *aluminiumsilicaat* – [kaolin in het Frans] Kaolien is een aluminiumsilicaat dat wit blijft na het stoken en dat de vorm van het voorwerp vasthoudt. Verwijzing naar wit dus.

in navolging van Jason, twintig jaar lang ’n stormachtig avontuur zou doorstaan – Verwijzing naar Jason uit de Griekse mythologie die evenveel avonturen moest doorstaan om het gulden vlies te bemachtigen als Albin hier aangeeft te willen doorstaan om tot dat andere vlies te mogen reiken.

dat listig klimaat vol lust in 't nachtblucht – De woorden 'listig, lust, licht' vormen een klankspel, vergelijkbaar met het origineel *m'annulant, m'absorbant, m'abolissant*.

p 175

'Jij zou miljonair in hriwnas zijn.'

'n Dollar is twintig, of wacht, twintig plus bijna acht hriwnas waard (...)

'Thirty-six thousand,' [dollars] – Deze koers klopt. Bij 1.000.000 hriwnas en een uitkomst in dollars van 36.000 is een dollar ($1.000.000 : 36.000 = 27,7777$ hriwnas waard). Dit komt overeen met de "twintig plus bijna acht hriwnas" zoals in de vertaling opgenomen. In het origineel is een dollar 28 hriwnas waard: de vertaling is accurater in zijn uit te rekenen koers dan Perec zelf, door het woordje corrigerende woordje "bijna" (zie ook: Lee, 2000, p. 142).

Don Juan – Don Juan; legendarische vrouwenverleider van Spaanse herkomst. Don Juan nodigt in de overlevering het standbeeld van een door hem gedode man uit voor een diner. De stenen gast verschijnt inderdaad en Don Juan gaat ten onder. Het onderwerp heeft veel schrijvers geïnspireerd. Muzikaal werd Don Juan o.a. geportretteerd in Mozarts opera *Don Giovanni* (1787). Ook herverteld via deze mythe van de stenen gast (Uomo bianco) in hoofdstuk 9.

Casanova – Giacomo Girolamo Casanova (1725 – 1798) was een beroemd 18e-eeuwse avonturier uit Venetië, wiens naam synoniem werd voor *vrouwenversierder*.

Valmont – Onweerstaanbare rokkenjager en hartenbreker uit het boek *Les Liaisons dangereuses* van auteur Choderlos de Laclos dat dat verhaalt over verleiding, wraak en menselijke meedogenloosheid.

p 176

't Was alsof 't Walpurgisnacht was – De Walpurgisnacht is een feestnacht voor heksen. Momenteel gevierd in de nacht van 30 april op 1 mei. In de Walpurgisnacht vierde men een groot feest met volledige seksuele vrijheid.

waar hij in 't rood avonduur romantisch 'n groot avontuur vol kaarslicht in gaat -

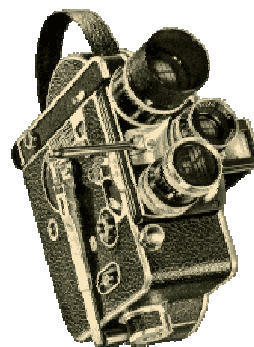
Woordspeling (rood avonduur – groot avontuur) die de woordspeling van Perec op dezelfde pagina ("brûlant, bouillant") weerspiegelt. Het begrip 'groot avontuur'

verwijst overigens naar *La grande Aventure*, de werktitel van Perecs werk, voordat het *Les Choses* wordt. (zie: Bellos, 1993, p. 303)

p 177

'n *Nagra* – Merknaam voor professionele audio opnameapparatuur bij films. De Mono Nagra 4.2, bijvoorbeeld, is tientallen jaren de standaard geweest als de mastering recorder voor films. Dit type is in 1968 geïntroduceerd.

'n *Paillard* – Afkorting voor de Paillard Bolex H-16. Zwitsers merknaam/ typenaam voor een 16mm cinema handfilmcamera die zo degelijk en ingenieus in elkaar zat dat het een begrip is geworden in de filmwereld.

'n *twintigkanaals mixapparaat* – In het Frans *sono*. Apparaat waarmee geluid opgenomen, versterkt en vervormd kan worden.

Hajdu – Etienne Hajdu, Etienne Hajdu (1907 - 1996). Hongaars-Roemeense kunstenaar (genaturaliseerd tot Fransman). Ontwikkelt zich tot figuratief en abstract kunstenaar.

'n *Dolly lijkt op 'n Hajdu* – Wie kunstwerken als *Livia* (1968) of *La Parisienne* (1947) van Etienne Hajdu opzoekt begrijpt hoe Perec er bij komt om een dolly – een bewegend karretje waarop een camera wordt gemonteerd - na een brand te vergelijken met het werk van Hajdu. Deze kunstwerken van Hajdu zien er uit als een gesmolten of versmolten camera met statief.

Naum Gabo – Gabo, Naum (eig. Neemija Pevsner; 1890-1977). Amerikaans beeldhouwer van Russische afkomst. Belangrijk vertegenwoordiger van het constructivisme. Kwam in Parijs in contact met het kubisme. Vervaardigde abstract-geometrische constructies uit metaal, glas, draad en plastic. In Nederland bekend door zijn *Gestileerde bloem* (1957) vóór de Rotterdamse Bijenkorf. (Perec heeft het over Nahum Gabo i.p.v. over Naum Gabo.) Nahum is boek uit de Bijbel.

Baldaccini – César Baldaccini. Frans beeldend kunstenaar. Bekend om zijn kunstwerken met schroot, kleine gelaste stukjes metaal en samengeperste autoonderdelen.

Copyright Baldaccini-afbeelding onbekend

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 17

p 178 *Vladimir Iljitsj* – Verwijzing naar Lenin (eig. Vladimir Iljitsj Oeljanov; 1870-1924). Russisch revolutionair en staatsman, oprichter van de Communistische Partij, stichter van de Sovjetstaat.

Na 'n maand had zij koorts, doordat onoplosbaar slijm in haar long, vooral links, vastzat – Verwijzing naar het kuchgeluid “uh uh!” dat een fonetische e in het Frans oplevert.

in '20 was film nog altijd stom; acht jaar daarna, in augustus, was spraak plots 'n must – Een manier om het over het jaartal “1928” te hebben, zonder de contrainte geweld aan te doen. Het jaartal '28 rechtstreeks noemen – achtentwintig - is verboden vanwege de e.

1928 is tevens het jaar dat Douglas Haig Clifford (E) geboren is (in 1968 is het twintig jaar geleden dat Haig op 20-jarige leeftijd stierf). 1928 is daarnaast het jaar dat de historische Haig ook juist stierf.

Voor hier: niet toevallig dat Anastasia niet mee kan in de overgang van stomme films naar films met dialogen: de e kan niet gezegd worden (zie ook: Lee, 2000, p. 139).

't kwam op 't conto van 'n film van A. Crossland – Verwijzing naar *The jazz singer* van Allan Crossland (i.e. eerste film die niet stom was).

Symbolische waarde : in de spraakloze wereld en in de wereld met spraak heersen er totaal andere waarden. Beiden kunnen niet voorstellen hoe het er in de andere wereld aan toe zou gaan. Vergelijk deze twee werelden ook met de kernthematiek in *Morels uitvinding*: zie hoofdstuk 2 van deze publicatie. Een succesvolle artiest uit het stomme tijdperk verliest haar waarde, haar houdbaarheid in een wereld vol spraak. Tot nog toe scheen zij een prima, volwaardige, complete actrice te zijn (vergelijk haar met de taal zonder 'e': daarbinnen geen probleem). In de nieuwe wereld raakt zij uitgerangeerd, omdat zij iets cruciaals (namelijk de spraak van de letter e) blijkt te missen.

Faruk (...) Baudoin (...) Taft (...) Woodrow Wilson (...) J. Ramsay MacDonald (...) Sir Winston Churchill (...) Vladimir Iljitsj Uljanov – Allen leden van het koningshuis, wereldleiders of politici.

p 179

Manhattans Radio-City Building – Radio City Building, Rockefeller Center, Manhattan, New York. Het R.C.A. Radio City building is zeventig verdiepingen hoog, met een hoogte van 853 voet. Het gebouw bevindt zich op de overgang van *fifth* en *sixth* avenue. Deze overgang van 5 naar 6 vormt een mooie verwijzing naar het aantal klinkers.

Thomas Mann (...) 'Was ik Anastasia maar op 't spoor, voordat mijn roman Magic Mountain uitkwam, dan koos Hans Castorp absoluut voor haar in plaats van voor Clawdia Chauchat.' – Hans Castorp en Clawdia Chauchat zijn hoofdpersonen in de roman *De Toverberg (Magic Mountain)* van Thomas Mann.

Gotha-almanak – In de *Almanac de Gotha* stonden de gegevens van alle Europese adel (inclusief vorstenhuis). Een vermelding in deze almanak betekende dat je bestond voor de buitenwereld en behoorde tot een gezelschap van uitverkorenen.

p 180

machtswoord – Hier in de betekenis van: bevel/ gebod.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 18

p 182 *dat staat vast* – Naast de gewone betekenis, is dit een verwijzing naar de val van Haig, die immers doldraait en dus niet vaststaat, maar omvalt.

Katun – In de Maya kalender was een katun een periode van 20 tun. Iedere tun telde 360 dagen, zodat een katun iets minder dan twintig jaar duurde.

p 183 *Champollion, maar ook Laranda, Arago, Alcalá, Riga, Riccoboni, Von Schönbhan, maar ook Wright* – Verwijzing naar lipogrammatische auteurs. Voor een opsomming/analyse zie hieronder.

Champollion – Verwijzing naar Egyptoloog, met name beroemd door zijn ontcijfering van de hiërogliefen op de Rosetta Steen, die voor onontcijferbaar werd gehouden (zie ook hoofdstuk 10, 't Manco).

Laranda – Nestor van Laranda uit Asia Minor. Hij herschreef de Ilias en in elk van de vierentwintig Zangen een volgende letter van het alfabet weglief (zie ook: Harry Mulisch, *De Verteller Verteld*, p. 63). Van Laranda schreef al in de 3e of 4e eeuw een lipogrammatische Ilias, waarbij het eerste vers een lipogram in A was, het tweede een lipogram in B, et cetera (zie: Helmlé, AVF, p. 341).

Arago – Verwijzing naar Jacques Arago, schrijver van *Voyage autour du monde sans la lettre A*, ook wel bekend onder de titel '*Curieux voyage autour du monde*'.

Alcalá – Alonso de Alcalá y Herrera (12 sept 1599 = 21 nov. 1682) schrijver. Zijn lipogrammatisch werk (ed. 1641, in Lissabon) heet voluit: *Varios efectos de amor, en cinco novelas exemplares, u nuevo artificio para escribir prosa y versos sin una de las letras vocales*. Het e-loze stuk heet: *la carroza con las damas*. (Uit: Perec, *Histoire du lipogramme*, p. 77 / p. 83)

Riga – Pierre de Riga, (?? – 1209) heeft in zijn werk *Aurora* veel passages opgenomen waar letters uit geweerd worden. Hij vertaalde de Bijbel en veelal werd een Bijbelse bijdrage gevolgd door een samenvattend lipogrammatisch vers.

Het eerste samenvattende gezang is zonder a, het tweede zonder b, et cetera. (GP, *Histoire*, p. 80).

Riccoboni – Mogelijk Marie-Jeanne Riccoboni.

Von Schönthan – Paul von Schonthan (1883). (zie: GP, *Histoire*, p. 81)

Wright – Ernest Vincent Wright (1872 – 1939) auteur van het lipogrammatische *Gadsby. A Story of Over 50,000 Words Without Using the Letter "E"* tikte op een typemachine, waarbij hij de toets 'e' onwrikbaar vastknoopte, zodat hij ook niet per ongeluk toch een 'e' zou toelaten in het te tikken lipogrammatisch manuscript. Boek kwam uit in het jaar van zijn dood. Wright komt verder nog (behalve op p 183, 't Manco) voor als personage (lord) Gadsby V. Wright op de volgende pagina's: p. 57, p 61 (het Engelse stuk op deze pagina komt uit zijn boek *Gadsby*), p 85, p 111, p 267.

p 185

dat onnavolgbaar misbaar – Dubbele betekenis: 1) misbaar als "gemist kunnen worden" (tegenover het begrip onmisbaar) en 2) misbaar als "luid geschreeuw".

Azincourt-Urbino is 'n rit van 'n dag of 'n nacht lang, dat is zo'n twaalf uur, hooguit win jij daar nog 'n minuut of tachtig op – Hier heb ik de moeilijke Indo-taal van Perec vermeden. Dit komt de leesbaarheid ten goede. Deze Indo-taal is waarschijnlijk een kunstgreep van Perec geweest om de Franse tijdsaanduidingen (heure, minutes, demi-heure) en Franse afstanden (kilomètres, distance) te vermijden. Wel in de vorm tot een vergelijkbare lengte van zin gekomen met meerdere manieren om de tijd aante duiden (dagen, uren, minuten).

p 186

Villacorta-Rodas – Verwijzing naar Antonio Villacorta en Flavio Rodas; vertalers van *Popol Vuh*; hun vertaling (Guatemala 1927) wordt door velen gezien als het standaardwerk.

R.P. Sabagun – Verwijzing naar Fray Bernardino de Sahagún (1500 –1590), auteur van standaardwerken over de Indianen van Midden-Amerika. R. P. is daarbij een afkorting voor Reverendus Pater, Reverend Pere.

Chilam Balam, l'Isil, l'Oaxaca, l'Uaxactun - Klinkerpangram/ klinkervolgorde (hier vet door vertaler).

Lacandon (...) Chiapas – De Lacandones zijn het inheemse volk van La Selva Lacandona in Chiapas, Mexico. Reeds vele honderden jaren lang wonen en leven zij in het Lacandon woud. Ze staan vooral bekend om hun witte (! GW) lange tunieken van katoen en hun lange zwarte haar.

Babylonisch patois – 'Baragouin' in het origineel (van het Bretonse "bara gwin", i.e.: "du pain et du vin"). Fonetische deformatie met de intentie om de schijn op te wekken dat men met een buitenlandse taal van doen heeft. Voorbeeld:
"Fous gombrenez ze gue che feux dire, che zubbouse?"
"Vous comprenez ce que je veux dire, je suppose?"

p 187

dat 't om 'n klankloos jargon gaat – In het origineel staat er jargon avocal. Dit is te lezen als jargon waarvan een vocaal atonaal is. Het woord avocal verwijst uiteraard ook naar de naam van hoofdpersoon A. Vocalis.

Ba va sa ka ma sar pa ta par da

Bi vi si ki mi sis pi ti pir di

Bo vo so ko mo sor po to por do...

Dit is de lipogrammatistische versie van het kinderwijsje 'Buvant un coup'. Dit kinderwijsje is een spel met de klinkers. Originele zin waar 'Buvons un coup' mee begint: Buvons un coup ma serpette est perdue.

Dit kinderwijsje wordt (net als Urbanus' hit 'Hottentot' een aantal decennia later) herhaald in elke klinkervariant. Als volgt :

Buvons un coup ma serpette est perdue.

Mais le manche, mais le manche

Buvons un coup ma serpette est perdue

Mais le manche est revenu

Bava(s) a ca(p) ma sarpatta a parda

Ma la mache, ma la mache

Bava(s) a ca(p) ma sarpatta a parda

Ma la macha a ravana
Boivoi(s) oi coi(p) moi soirpointte oi poirdoi
Mois loi moichoi, moi loi moichoi
Moi loi moichoi oi roivoinoi
Bivi(s)... Beuveu(s)...

Ak Hab At Añ Da Hâ Val Ga Grâf
An Ma Vra 'Xal Ap At Staf Bâ
Na' Da Ar At Sa Râ As Tan

In het Franse origineel staat:

Ja Gra Va Sa La Dâ La Ma Tâñ
A Ma Va Jaš 'A 'Ta Krat' Dâ
La Pa Sa Ya Ra Da Ra Cha

Dit is een lipogrammatische en gecodeerde versie van:

'J'ai gravé cela dans la montagne et ma vengeance est écrite dans la poussière du rocher.' Deze zin is op zijn beurt een transcriptie van een citaat van de Franse versie van *Aventures d'Arthur Gordon Pym* van Edgar Allan Poe, heruitgegeven in 1975, p. 298 (met dank ook aan Mireille Ribière; Parayre, 1992, p. 421).

In het Nederlands is de grondtekst genomen van *Het reisverhaal van Arthur Gordon Pym*, vertaald door Mariëlla de Kuyper, Loeb, uitgevers BV, © 1986:

***'Ik heb het in de heuvels gegrift
en mijn wraak zal op het stof bin-
nen de rots rusten.'***

In vertaling omvat deze quote eveneens 25 lettergrepen (!), net als in het Frans. Tevens zijn een aantal markante letters en leestekens op vergelijkbare, logische plekken in de tekst opgenomen (zie ook Parayre, 1992, p. 420-422).

Chinook – Chinook Jargon, waar soms versimpeld en inaccuraat naar wordt verwezen als Chinook, is een soort steno (waarschijnlijk maar 600 woorden in omvang), die historisch gebruikt werd tussen oorspronkelijke Amerikaanse stammen aan de Noordwestkust en later door de Europeanen en Europeaanse Amerikanen, om handel met hen te voeren en die in dezelfde contreien woonden. Mooi voorbeeld van beperkte taal met eigen regels en grammatica.

Volapük – Kunsttaal die in 1880 werd geconstrueerd door Johann Martin Schleyer, een katholieke priester in Baden, Duitsland. Opkomst van het Esperanto heeft bijgedragen aan het verdwijnen. Veel Volapükclubs werden Esperantoclubs.

p 188

hij bakt 't als 'n ijsblok moot voor moot kapot – Verwijzing naar de zegswijze: hij hakt iets aan mootjes. 'Moot voor moot' verwijst eveneens naar het franse origineel mot à mot, dat 'woord voor woord' betekent.

alsof hij zich in Augustus vastbijt, 'm 't pad afsnijdt, 'm afknijpt, zo doorstrijdt, zodat 't op op Augustus' kruisiging lijkt – Vergelijkbare klankrijm als in het Frans: parlait, bardait, dardait, lardait.

***IK KRAS MIJN VOORSCHRIFT 'OOG OM
OOG, TAND OM TAND' IN 'N KLIF ZODAT
DAT POLIJSTVLAK OP 'N ROTSWAND RUST -***

Deze regel is eveneens een e-loze transcriptie van Pym's regel (zie hierboven).

in 't Palais Ducal in Urbino – Het gebouw verwijst mogelijk naar de hoofdletter E. Zie vorm van het gebouw.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 19

- p 191 *'Mijn god!*' – Perec grijpt in het origineel naar een anglicisme, te weten: My God!
In vertaling is deze oversteek niet nodig.
- 'n albatros in 'n hand van 'n matroos vol jolijt* – Verwijzing naar Baudelaire, *L'Albatros*:
"Souvent, pour s'amuser, les hommes d'équipage prennent des albatros"
Nederlandse vertaling van Baudelaire:
"Vaak vangt het scheepsvolk, om verveling te verdrijven,
De vogel albatros die op zijn wieken wijd,
Als lome reisgenoot, elk schip nabij kan blijven
Dat over 't bitter diep der oceanen glijdt."
- p 191-192 *nog voordat hij 'n stap voorwaarts ging, gaf Augustus 'n gil alsof d'r 'n misthoorn opklonk, 'n gil van Astaroth, 'n gil van 'n Sfinx in zijn val, zo klonk d'r 'n Grido Indivolato uit zijn long op, alsof 'n aaskraai zijn borstkas aanvrat* – De gil die hij uitstoot is hier ongetwijfeld 'Haig', dus 'Egg', dus 'Oeufs' dus 'E' (het woord 'oeufs' wordt in het Frans hetzelfde uitgesproken als de E).
- p 192 *Astaroth* – Astaroth verschijnt als een lelijke engel, een draak berijdend, terwijl hij een slang in zijn linkerhand houdt. Mensen dienen uit zijn buurt te blijven alleen al vanwege zijn stinkende adem. Hij kan alle geheimen uit dit leven blootleggen.
- 'n Grido Indivolato* – Letterlijk: een diabolische schreeuw. Dit is een verwijzing naar Don Giovanni, waar dit begrip letterlijk voorkomt.
- 't zag d'r uit alsof 'n stroomstoot door zijn lichaam ging of dat 'n lichtschicht 'm trof* – John Lee beweert dat de initialen van Amaury Conson en Douglas (Haig) Clifford (AC-DC) al vooruitwijzen naar de wijze waarop deze personen hun dood vinden. AC/DC (AC: Alternating Current, dus wisselspanning; DC: direct current, dus gelijkstroom) staat voor de soorten stroom in de Angelsaksische landen.

Om deze mogelijke verwijzing in vertaling te behouden zijn hier de begrippen stroomstoot en lichtschicht hier behouden (zie ook dood Amaury Conson AC; p. 241 LD).

p 193

Anton Vocalis kon, zoals bij Larbaud, als 'n soort Barnabooth inslaan wat hij maar wou, omdat hij 'n mijn had, zo rijk aan grondstof – zink, strontium, platinum, kobalt – dat 't hoogst onwaarschijnlijk was dat zo'n bron ooit droog zou staan – Larbaud en Barnabooth verwijzen als namen naar Valery Larbaud en de Zuid-Amerikaanse dichter Barnabooth, een steenrijke, literaire schepping van Valery Larbaud. (zie: Valery Larbaud, A. O. Barnabooth, Ses oeuvres complètes. Son journal intime (1913). (Montfrans, 2003, p. 81).

In Perecs latere werk (VME) komen we de naam Bartlebooth tegen, Perecs samentrekking van de namen Barnabooth (van Larbaud dus) en Bartleby (personage van Melville).

Ik trok op uitnodiging van Anton 'n hoop rond. Ik zat zijn bijzijn op 'n saai trans-Atlantisch schip, ik wist via Anton dat 't 's nachts op 'n camping ijskoud kon zijn, ik stond vol ontzag voor panorama's vol natuurschoon, ik wist wat voor nasmaak 't gaf als 'n trip voortijdig afbrak – Verwijzing naar Flauberts L'Education sentimentale, 3e deel, hoofdstuk VI:

'Il voyagea.

Il connut la mélancholie des paquebots, les froids réveils sous la tente, l'étourdissement des paysages et des ruines, l'amertume des sympathies interrompues.'

p 194

Ik dacht waarlijk dat hij door zou slaan – Dubbelzinnig van betekenis. Zin kan gelezen als letterlijk doorslaan of als figuurlijk doorslaan.

p 195

Uit biologisch oogpunt was Douglas Haig niks van Augustus. Hij was voogd in opdracht van 'n tramp, waarbij als naam Tryphiodorus in zijn paspoort stond – Hier blijkt Haig geen zoon van Augustus. Hij blijkt zoon van Arthur Wilburg Savorgnan te zijn. Voor een toelichting op de naam Tryphiodorus, zie hoofdstuk 12, deze publicatie.

'n Magnaat uit Schotland – Bij Perec is het irlandais, maar Iers of Ierland mag niet. Door de contrainte ben ik een eiland naar het westen opgeschoven.

‘Wat,’ slaakt Amaury Conson, hij stikt bijna, ‘Haig, Anton als bro...!’ – Dit afgebroken woord bro... verwijst naar broers; stijlfiguur is hier apocoptische reticentia, zoals Perec op een vergelijkbare manier ook gebruikt op bijvoorbeeld pagina p. 221 van LD: *J’ai compris, ils m’ont u..., il m’a u... !*

p 197 *Zijn loopbaan ving in Aubusson aan, alwaar hij advocaat was [et cetera]* – In deze alinea wordt de loopbaan van Anton geschetst. Deze loopt via de volgende plaatsen: **Aubusson, Issoudon, Ornans, Ursins, Yvazoulay (Ysarounay in het Nederlands)**. Een levensloop langs alle klinkers dus. Door de opsomming wordt het gemis van de ‘e’ tegelijkertijd onthuld én verhuld: onthulling door verhulling, dus. Perec verwijst in de bijzinnen die op de plaatsnamen volgen nog eens extra naar de voorletters/ de klinkers A, I, O, U, Y (alfabetisch dus!). Als volgt:

ORIGINEEL	FRANS (PEREC)	VERTALING (VD WIEL)
Aubusson, mais à coup sûr ça n’alla pas fort	ce A n’alla pas fort	Niks aan (niks a)
Issoudun, y faisant du Droit Commun	droit comme un I (Parayre, 1998)	waar hij, stijf als ’n hark, stipt, aangaf wat voor lijn d’r in ’n strafzaak zat (stijf/ stip/ lijn)
Ornans (...), il circulait toujours à moto	il circulait toujours à mot O	Loopbaan (...): hij trok (...) op zijn motor rond (...) hij was daar ’n macho. (o- baan/ rond/ mag O)
Ursins (...) au mitan du Jura	au mitan du Jura (...il y a un U !) ih midden van de Hura (... Is er een U)	in ’t Mid-Jura, of althans, wat oostwaarts daarvan [rechts van het midden van het woord Mid-Jura bevindt zich een U]
Yvazoulay, un trou, (...) dont on ignorait tout	il va où l’è? (Parayre, 1998), un trou (= un omission) (...), ignore E tout	(...) ’t gat Ysarounay (...)’t, dichtbij Ursins, zo'n gat waar niks was (gat/ Is er een E/ waar niks was, als een zwart gat)

Yvazoulay is waarschijnlijk een verbastering van de Franse naam Vézelay (zie VME p. 97). Zie ook nawoord in boek *'t Manco* (p 301-302) en zie *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

Lhomond – Deze naam zou kunnen verwijzen naar Charles François Lhomond (1727-1794), Frans grammaticakundig, taalkundig, erudiet man.

Pas 'n tijd daarna hoor ik dat 't om 't gat Ysarounay ging, dichtbij Ursins, zo'n gat waar niks was – In het Frans staat Yvazoulay voor “il va où l'è” (Parayre, 1998) en ook het woord ‘trou’ valt in het Frans op dubbelzinnige wijze te lezen, namelijk als naam voor een klein gehucht, maar ook als gat in de zin van gemis. Het woord gat heeft dezelfde dubbele betekenis in het Nederlands.

't gat Ysarounay – Fonetisch vertelt deze plaatsnaam ons: “'t gat, is er een e” (met behoud van fonetische verwijzing, vergelijkbare spelling als origineel en dubbelzinnig gebruik van het woord ‘gat’).

zo'n gat waar niks was – Deze bijzin versterkt het gegeven dat de ‘e’ verdwenen is, alsof er een zwart gat is, waar – net als in het heelal – geen enkel signaal meer uit naar voren komt.

Ursins – Parayre (1992, p. 65) vraagt zich af of deze naam te maken heeft met een historisch personage, te weten: Marie Anne de la Trémoille, prinses van Ursins (1642 – 1722). Ursins verwijst mogelijk (ook?) naar de oerzonde (Ur-sin), te weten: het gebruik van een ‘e’.

p 198

'n Vijftal of 'n half dozijn axolotls duikt op, 'n ansjovis, 'n tarbot, 'n tonijn, minimaal twintig plus nog 'ns vijf voorns – Van de axolotls (een amfibieachtige molsalamander) is de albino-versie een veelgezien exemplaar. Bij de axolotl bevinden er zich drie uitstekende halfvinnen aan weerszijden van zijn kop, die dus twee ‘hoofd’letters E vormen. (zie: Lee, 2000, p. 140).

Voor de rest worden hier met name witte

vissen genoemd. De ansjovis gooit roet in het eten. De vraag blijft natuurlijk of Perec deze vissoorten expres (vanwege hun kleur) opsomt. Op bijgaande foto van een axolotl is te zien hoe deze de letter E aan weerszijden als zwemmende uithangborden meedraagt.

Hij is ruim 'n yard lang, of 'n vaam zowaar – Een yard (0,9144 meter) tegenover een vaam = een vadem = 6 voet = 1,698 (Amsterdamse vadem) of 1,88 m (Rijnlandse vadem). Een andere vertaaloplossing zou zijn geweest: 50 tot 80 inch (= 1,27 meter of 2,03 meter).

p 199

bij zong zijn zmirot hooguit als 't 'm uitkwam – Een zmirot is de zang op de Joodse wekelijkse rustdag sjabbat (elke vrijdagavond na zonsondergang). Z-z-z is een passende alliteratie, want drie woorden groot.

Sjavuot, of Purim, of Chanuka, Sukkot, Rosh Hasjana, of Jom Kippur – Typisch joodse feestdagen.

Gäfil-Fisch – Taalvariant (reeds in het origineel van Perec) op het Joodse gerecht gefillte fisch, één van de gerechten die onlosmakelijk bij het joodse nieuwjaar horen.

Olga grijpt 'n bakbijn vast, plaatst Jonas op 'n snijplank, waarna zij in 'n bouw zijn romp doorbakt. Daarop volgt 'n gil.

't Volk in huis komt ijlings op haar af.

Wild kijkt Olga rond, dan wijst zij aan wat d'r op haar snijplank ligt: nog totaal intact prijkt in 'n plooi van Jonas' buik dat initiaal van Zahir, 'n pronkstuk, dat blinkt in 't licht!

Zo komt aan 't licht dat Haig als kind zijn goudvis, omdat hij 'm zo graag mocht, zijn Zahir, dat pronkstuk dat hij ooit van Augustus' pink schoof, als gift schonk – Vergelijk deze anekdote met de smakelijke variant van Nabokov in *Laughter in the dark* op dit thema:

'Er was eens een man,' zei Rex terwijl hij en Margot de hoek om gingen, 'die een manchetknoop met een diamant in de grote blauwe zee verloor en twintig jaar later, op precies dezelfde dag, een vrijdag kennelijk, zat hij een flinke vis te eten –

maar er zat geen diamant in. Dat vind ik het mooie van toeval.' – Vladimir Nabokov, *Laughter in the dark*.

p 200

D'r is acuut 'n arts, 'n drogist of 'n boyscout nodig, opdat zo'n figuur zo haar dood voorkomt, maar daar is noch 'n arts, noch 'n drogist, noch 'n boyscout, zodat 'n infuus of 'n drukeband mist, zodat schoonmaak van haar wond onhaalbaar wordt, ofschoon afplakking van haar wond, wondafdichting, inspuiting van 'n antibioticum, uitschrijving van 'n opiaat of narcotica, pijnstilling, of valium voor ontspanning van haar lijf nodig is. 't Is zinloos, zo'n arts mist – Verwijzing die in het Nederlands is uit te leggen als: de (E van Eerste!) van EHBO mist en daarmee blijft alle acute hulp uit.

op Olga's strot – In het origineel gebruikt Perec de creatieve samentrekking l'arynx, verwijzend naar de larynx (het strottenhoofd).

Onban 't woord – Lipogrammatistische verwijzing naar de term Onbeantwoord. Vergelijk met origineel: het onbestaande Maldiction (“slechte uitspraak”) verwijst naar het woord Malédiction (Noodlot). ‘Onban’ uit de vertaling slaat op dat noodlot. De ‘e’ die uit het woord verdwijnt, levert zowel in het origineel als in de vertaling een niet bestaand woord op; een niet bestaand woord waar echter wel betekenis aan kan worden toegekend. Juist die betekenisgeving van de e-loze versie van dit woord, zet de romanpersonages op het verkeerde been. Inhoudelijk klopt het ook: Het ongebande woord zou juist wel de e kunnen dragen, maar hier dus niet. Het vraagstuk blijkt dus onbeantwoord, in de zin van niet beantwoord en ook in de zin van niet te beantwoorden. Overigens schrijft Perec samen met Prévost in de jaren 1971-1972 een filmscript getiteld *Malédiction!* dat nooit daadwerkelijk verfilmd wordt (zie: Bellos, 1993, p. 481-482).

p 199-200

Hervertelling van scene uit Thomas Manns roman *De uitverkorene*. Hieronder een vergelijking van teksten rondom de vondst van een ring, danwel een sleutel in een vis net voordat hij verorberd gaat worden. *De uitverkorene* (l'Élu, i.e. l'e lu) van Mann, vergeleken met de tekst zoals in 't Manco is opgenomen.

Georges Perec, <i>'t Manco</i> vondst van de ring in de vis ter verorbering	Mann; <i>De uitverkorene</i> vondst van de sleutel in de vis ter verorbering
Na schoonmaak van Jonas in 'n bad, omdat hij nog zo irritant ruikt, zo'n aroma van slijk dat 'n goudvis bij zich draagt als 'n stilstaand bassin zijn thuis is	Hij bracht de vis in een tobbe binnen (...) Laat ik hem dadelijk wassen en schoonmaken, zodat de kookster aan de gang kan gaan.
Olga grijpt 'n hakbijl vast, plaatst Jonas op 'n snijplank, waarna zij in 'n houw zijn romp doorhakt. Daarop volgt 'n gil. 't Volk in huis komt ijlings op haar af.	Op dat ogenblik (...) klonk een schorre kreet van de plaats waar de visser met de vis bezig was, een schreeuw van ontsteltenis en uiterste verbazing, die de heren deed opschrikken en omkijken. (...) De heren stonden op en liepen naar (...) de visser vol schrik – p. 263-264, Mann.
Wild kijkt Olga rond, dan wijst zij aan wat d'r op haar snijplank ligt: nog totaal intact prijkt in 'n plooi van Jonas' buik dat initiaal van Zahir, 'n pronkstuk, dat blinkt in 't licht!	Op een glibberige plank lag de vis, schoon geschraapt en opengesneden en de man hield in zijn bevuilde handen een voorwerp, een sleutel, waar hij met een strakke blik naar keek. – p. 264, Mann.
Zo komt aan 't licht dat Haig als kind zijn goudvis, omdat hij 'm zo graag mocht, zijn Zahir, dat pronkstuk dat hij ooit van Augustus' pink schoof, als gift schonk.	Van (...) de eenzame, woeste plek (...) de grimmige rots (...) een voetboei op slot, waarvan hij de sleutel in het meer had gegoooid. – p. 265, Mann.
Olga gilt, zij ijlt wat, drukt haar hand op haar voorhoofd, waardoor 't daar, door 't transsudaat dat uit Jonas druipt, 'n rood spoor nalaat, daarna valt zij als 'n blok, waarbij zij haar hoofd zo hard stoot dat zij 'n basisfractuur aan haar hoofd oploopt!	Verdoemd verdoemd (...) God heeft me gestraft (...) en de visser steunde de ellebogen weer op de tafel (...) een transfiguratie voor de anderen, maar een vloek voor mij.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 20

p 201 *daar start jouw Doomsday* – Verwijzing via klanknabootsing ‘Doomsday’ naar het motto ‘verdoem de e’ of ‘doom de e’ (daarnaast is het Nederlandse woord ‘mist’ in het Engels ‘doom’ wat ook passend is).

p 203 *roman à tiroirs* – [Letterlijk:] roman in schuifladen. Verzameling van novellen of raamvertelling: voor een aantal verhalen, die als het ware in één lijst geplaatst zijn, die bij elkaar behoren. Het beroemdste voorbeeld van een roman à tiroirs is de *Decamerone*.

roman noir – De roman noir is vaak (maar niet per se) een “roman policier”, een politieroman, detective of spionageroman, waarin een vrij pessimistische blik wordt geworpen op de wereld en op de personages.

Mathurin – Charles Robert Mathurin (ook wel Maturin ; 1780 - 1824). Literair schrijver van gothische romans.

Jan Potocki – De Poolse graaf Jan Potocki (1761-1815) was uiterst veelzijdig: geleerde, schrijver, diplomaat, wereldreiziger, avonturier, natuurkundige, etnoloog, taalkundige, onderwijsverbeteraar, parlamentslid, één van de allereerste ballonvaarders, revolutionair. Onder zijn talrijke werken neemt *Manuscript gevonden te Zaragoza* (Manuscrit trouvé à Saragosse, 1804, Gallimard, Folio) een bijzondere plaats in, waarin personages voorkomen die avonturen vertellen in welke andere helden voorkomen die op hun beurt weer hun avonturen vertellen, waardoor de verhalen in elkaar overgaan, en over en weer naar elkaar verwijzen.

Hoffmann – Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (E.T.A. Hoffmann, 1776-1822). Duits schrijver en componist. Eerst jurist, kortstondige carrière als dirigent-componist (1808-14), ontwikkelde zich daarna literair met grotesk-bizarre verhalen tot belangrijke figuur tijdens overgang van Romantiek naar vroeg realisme.

Balzac – Balzac, Honoré de (1799-1850). Frans schrijver, wiens werk tot de wereldliteratuur gerekend wordt. Schreef o.a. ruim negentig romans die onderling samenhangen. Deze immense cyclus, *La comédie humaine* genoemd, beschrijft gedetailleerd de Franse samenleving van 1795-1848 in al haar geledingen. Ertoe behoort o.a. *Le Père Goriot* (1835).

Vautrin, Goriot, Rastignac – Allen personages uit Honoré de Balzacs roman *Le Père Goriot* (1835).

Pons – Verwijzing naar het werk *Le cousin Pons* (Balzac, 1848).

p 203-204 *Xanadu* – Dit begrip komt niet in Perecs origineel voor. Perec kende het echter wel en verwerkte het in VME (Zie VME, NL, p. 184). Het is een begrip dat voorkomt bij de dichter Samuel Taylor Coleridge (1772-1834) in zijn gedicht *Kublai Khan* (ook wel: *Kubla Khan*) uit 1797, waar hij dit begrip Xanadu gebruikt om een soort ideale wereld te beschrijven (die hij overigens onder invloed van opium leerde 'kennen'). Xanadu verwordt aldus tot een metafoor voor rijkdom, weelderigheid en overvloed.

p 204 *'t Volk maalt maar wat, staart onachtzaam voor zich uit* – Het begrip 'maalt' is hier dubbelzinnig. De twee betekenissen zitten beiden in tekst, want a) ze malen de maaltijd met hun kaken en b) ze malen in hun hoofd om de dood van Olga.

p 205 *opopanax* – Naam van roman van Monique Wittig. Ook door Perec gespeld als opoponax (zie p 58, *'t Manco*). Letterlijke betekenis: zekere rotsplant van het Middellandse Zeegebied waarvan het gomhars gebruikt wordt als parfum.

Pallas – Pallas (Pallas Athene) is de godin van de wijsheid, vandaar de associatie met de uil, zoals beschreven in LD. Pallas staat tegelijkertijd voor het (her)vinden van de innerlijke moed vanuit de wijsheid (het innerlijk weten) dat de mens opgewassen is en zal zijn tegen het leven.

daarna staat 'm plots 'n roman bij, waaruit hij twaalf of twintig jaar daarvoor ooit 'n hoofdstuk las, waarin 'n tuin symbool stond voor Dood, 'n park was 't, dat hij in pacht had; vond hij 't

mooi? Ja. 't Zou garant staan voor zijn afgang – Het boek *Under the Volcano* van Lowry eindigt met een citaat waar Perec hier naar verwijst. De tuin staat voor de dood, voor de ondergang, voor het verloren Paradijs. Het leitmotiv van *Under the Volcano* is:

¿LE GUSTA ESTE JARDIN
QUE ES SUYO?
¡EVITE QUE SUS HIJOS LO DESTRUYAN!

*DO YOU LIKE THIS GARDEN
OF YOURS?
SEE TO IT THAT YOUR CHILDREN DO NOT DESTROY IT.*

*BEVALT DEZE TUIN JE
DIE VAN JOU IS?
VOORKOM DAT JOUW KINDEREN HEM RUÏNEREN!*

Betekenis: in plaats van vijandig dient deze tekst als een uitnodiging te worden gezien. Maar hoe dan ook laat deze tekst zien dat de mens zelf verantwoordelijk is, een keuze heeft en dus ook een slechte keuze kan maken, net als bij het paradijs het geval was, (vrij vertaald via:

<http://answers.google.com/answers/threadview?id=484244>)

Waar las hij dat toch? (...) Op 't laatst volgt 'n klopjacht naar dat stuk uitschot: noch 'n Samaritaan, noch 'n Barmhartig Figuur kan 'm dan nog bijstaan – Verwijzing naar Malcolm Lowry's *Under the Vulcano*, 1947. Op de laatste pagina komt de volgende tekst voor:

'No one would help him even if he could. Now he was the one dying by the wayside where no good Samaritan would halt.' – Lowry, p. 375.

Als klapstuk volgt 'n worp van zijn dood lichaam in 'n ravijn – De eindzin uit Lowry's *Under the Volcano* luidt: 'Somebody threw a dead dog after him down the ravine.' (Lowry, p. 375.)

p 206 *Moby Dick* – Roman over witte (!) walvis van Melville, herverteld in hoofdstuk 8 van LD.

Van Vogts Non-A Saga – Verwijzing naar de Science Fiction roman *De wereld van Nul-A* van A.E. van Vogt. Nul-A uit de titel verwijst in dit geval *niet* naar het niet voorkomen van de letter 'a' in het boek, maar Nul-A staat voor niet-Aristotelische wereld. Op woordniveau verwijst Nul-A/ Non-A natuurlijk wel naar het lipogramatische kerngegeven van het boek.

Ofschoon een niet-Aristotelische wereld weinig met LD van doen lijkt, blijkt bij nadere bestudering het tegendeel waar. Niet-Aristotelisch blijkt te staan voor: niet-overeenkomstig het gedachtenpatroon waaraan generaties lang gestalte is gegeven door de volgelingen van Aristoteles (Van Vogt, *Nul-A*, p. 7-8). Nul-A staat dus voor een geheel ander paradigma/ axioma van waaruit gegaan wordt.

Van Vogt aan het woord:

Hij (de hoofdpersoon, GW) heeft een opvatting over zichzelf die fout is.

[Hoofdpersonen, GW] zijn echter zo diep in de misvatting weggezakt, en zijn (...) zo bereid hun beperkte rol te aanvaarden dat ze daaraan nimmer twijfelen (Van Vogt p. 9).

Vertaald naar LD: de opvatting die de hoofdpersonen in LD over zichzelf hebben, zou kunnen zijn dat ze de aanname doen dat taal uit 25 letters bestaat en dat zij daarmee het gehele taalspectrum kunnen beslaan. De (hoofd)personages in LD nemen dit e-loze bestaan voor waar aan; net zoals wij een taalspectrum met 26 letters ook voor waar, voor absoluut en voor totaal aanzien. We twijfelen hier nooit aan...

Of Christian Bourgois' logo waar hij ooit 'n doordruk van op 'n kastrug zag staan? –

Verwijzing naar het gespiegelde logo (vandaar doordruk) van uitgever Christian Bourgois. Links het oorspronkelijke logo van Bourgois. Rechts de gespiegelde versie (zie ook: Lee, 2001).

zo'n vorktand, attribuut van Tritons papa –
Verwijzing naar de drietand van
Neptunus (Rom.)/ Poseidon (Gr.).
Poseidon is Tritons vader. De drietand
is weer een rechtstreekse beschrijving
van de hoofdletter E.

dat obscuur Symbool van Insluiting, (...) dat hij op 'n omslag van 'n roman van Roubaud,
zoals Gallimard 't ooit uitgaf, zag staan? – Verwijzing naar de roman ϵ uit 1968 van
Jacques Roubaud.

Dit teken staat in de wiskunde voor: “element van” of “behoort toe aan”
(‘appartenant à’ in het Frans), het symbool dat een element aan zijn wiskundige set
koppelt, een symbool dat in het Frans zoveel betekent als “het teken van er bij
horen” (Bellos, 1993, p. 390). Uitgegeven bij Gallimard, Parijs, in het jaar 1967.

Blanc ou l'Oubi van Aragon – Verwijzing naar roman *Blanche ou l'Oubli* (1967) van
Louis Aragon. Thema van blanco of vergetelheid sluit prachtig aan op de
thematiek van LD. Zie ook hoofdstuk 6.

Un Grand Cri Vain – Verwijzing naar ‘Un grand écrivain’. Als titel Frans zo
gelaten, net als Blanc ou l'Oubli.

La Disparition ? Of – in 'n variant daarop, uit Holland afkomstig – 't Manco? – Laatste
stukje is toegevoegd door de vertaler.

p 207

Ik vat 't nu, zij gaan mij v..., hij zal mij v...! – Apocoptische reticentia.

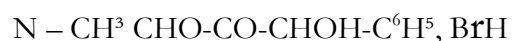
koning Mithridatis – Verwijzing naar: Mithridates VI, koning van Pontus. Hij nam
regelmatig verdund gif tot zich, om zo dodelijke doses te kunnen weerstaan, een
praktijk die *mythridatisme* genoemd wordt.

koning Mithridatis (of wat was zijn naam) – De bijzin tussen haakjes slaat hier op het
feit dat er sprake is van een paragram: een schertsende verandering van een letter

in een naam: zijn naam luidt eigenlijk Mithridates is en niet Mithridatis. Het bijzinnetje laat doorschemeren aan de lezer dat er iets niet helemaal klopt.

zijn uur u – Het uur van de waarheid. Mooi vanwege de losse klinker in deze noodlottige uitdrukking en als verwijzing naar het aangehaalde gedicht in hoofdstuk 10.

Homatropini hydrobromidum – Verwijzing naar Homotrapine Hydrobromide. Van dit molecuul wordt een Franse versie gegeven die prachtig de getallen drie en vijf en zes bevat als “tot de macht” getallen. Originele tekst in het Frans:

In het lipogrammatistische Nederlands mag H_3C of C_6H_5 echter niet, omdat de drie en de zes in het Nederlands de e bevatten. Als oplossing heb ik het molecuul daarom uitgeschreven, wat vanuit de chemie ook een geoorloofde notatiewijze is.

Overigens moeten in het Frans eigenlijk de getallen in de chemische verbindingen in subscript worden opgeschreven in plaats van in superscript.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 21

p 211 *Fangio, Stirling Moss, Jim Clark of Brabham* – Formule-I coureurs.

Bloch and Wartburg (...) Dauzat (...) Thomas – Schrijvers van etymologisch Frans woordenboek/ etymologisch-semantiche specialisten.

p 211 *Daarna was hij d'r nog 'n aantal maal schuldig aan dat 'n dodars of 'n dakduif doodging (daarop dook Dido, dat dikwijf, d'r driftig op af), 'n chinchilla volgt, 'n bastaardbond, kortharig, daarna, als klap op 'n vuurpijl, vloog hij nog op 'n blaag van vijf jaar oud, waardoor d'r uit wraak spontaan bijna 'n opstoot of 'n lynchpartij ontstond, waarop Aloysius 'n hoop doodsangst uitstond* – In het origineel : Puis il aplatit tour à tour un dindon dodu (dont Didon dîna dit-on du dos), un chat, un bichon à poil ras, puis, pour finir un bambin qui n'avait pas six ans, scandalisant la population au point qu'Aloysius craignit un instant pour son salut.

Dit tautogram is een verwijzing naar Witold Gombrowicz, *Cosmos* (1965, p. 141); zie ook Lee, 2001, p. 16-17) die schrijft : “le dos d'un dodu dindon”. In de Nederlandse vertaling van Gombrowicz: de poot van een Kulkakalkoen (p. 108).

Spel ook met een beroemde Franse tongbreker. Vergelijk :

Didon dîna, dit-on, du dos dodu d'un dindon (Franse tongbreker) met :
un dindon dodu (dont Didon dîna dit-on du dos) (Perecs origineel)

Gevonden op : <http://french.about.com/cs/francophonie/a/tonguetwisters.htm>

Een andere vertaling naar het Nederlands had dus kunnen luiden :

'n kat (hij krabt zijn krul dus van 'n trap).

Twee bijzonderheden in deze zin:

* In het Franse origineel staat in de tekst een reeks van een kleine tien woorden, beginnende met een 'd'. Deze alliteratie/ tautogram is zoveel mogelijk intact gehouden in de vertaling, inclusief drie maal binnenalliteratie: vier woorden die per woord tweemaal een 'd'-klank in zich dragen. In het origineel: dindon dodu Didon dit-on. In de vertaling: dodars dakduif doodging Dido.

* Vanaf de letter 'd' loopt de opsomming alfabetisch af, via 'c' (chat) naar 'b' (bichon/ bambin), naar 'a' (Aloysius). In de vertaling wordt dat 'c' (chinchilla), 'b' (bastaardhond/ blaag) en de 'a' (Aloysius).

't oogt maar doods, vind ik – Dubbele betekenis van doods, aangezien doods verwijst naar de verlaten toestand en verwijst naar de dood die daar rondwaart.

p 212 *zo zat is als 'n konijn* – [in het origineel: Il a dû s'assoupir, plus rond qu'un Polonais] Dit is waarschijnlijk een verwijzing naar Emile Zola's *l'Assommoir*, een boek dat Perec in hoofdstuk 26 met naam en toenaam aanhaalt. Hier verwijst hij – ook gezien de vergelijkbare context – mogelijk naar het volgende fragment uit *l'Assommoir*:

En arrivant rue de la Goutte-d'Or, elle trouva toute la maison bouleversée. Ses ouvrières avaient quitté l'établi, et étaient dans la cour, à regarder en l'air. Elle interrogea Clémence.

- C'est le père Bijard qui flanque une roulée à sa femme, répondit la repasseuse. Il était sous la porte, **gris comme un Polonais**, à la guetter revenir du lavoir... Il lui a fait grimper l'escalier à coups de poing, et maintenant il l'assomme là-haut, dans leur chambre...
Tenez, entendez-vous les cris?

Augustus gaf zijn pijp aan Martin – Martin als lipogram van Maarten.

p 214 *'t Inschrift in 't wit op 'n rand van 't biljart* – Dit is een variant op het beroemde kernzin van Raymond Roussel 'Les lettres du blanc sur les bandes du vieux billard' (*Parmi les Noirs*). Zie ook *'t Manco, 'n schatkist* (Van de Wiel, 2009).

katun – Zie hoofdstuk 18. Een katun is ongeveer 20 jaar. In de Maya kalender was een **katun** een periode van 20 tun. Eén tun is 360 dagen.

Koning Clodion – Verwijzing naar "Clodius der Franken" (ca 380 - ca 447-450). Zijn bijnaam was onder andere: **Langhaar**.

Samson – Samson (ook wel *Simson*) was een richter van Israël. Zonder hoofdhaar was hij krachteloos, met het groeien van zijn haar namen zijn krachten weer toe.

p 216 *dat individu dat 'n klank uit zijn jachthoorn voortbracht (natuurlijk vond dit in 'n dicht woud plaats)* – Verwijzing naar Alfred de Vigny's gedicht *Le Cor* :

Vigny: *J'aime le son du cor le soir au fond des bois.*

Perec: *qui saurait mugir un son dans son cor (tout ça arrivant, pour sûr, au fond d'un bois.)*

ranz favori – Verwijzing naar de frase 'Ranz des vaches', oftewel Kuhreigen, een landelijke melodie die Zwitserse herders op een Alpenhoorn spelen.

Minacht 'n slaaf krachtig, hij maakt jou machtig/ Maak 'n slaaf machtig, hij minacht jou krachtig! – Komt als citaat uit *Gargantua* van Rabelais, hoofdstuk XXV (Frans) of uit boek 1, hoofdstuk XXXII:

Rabelais FR: Oignez villain, il vous poindra. Poignez villain, il vous oindra.

(*Gargantua*, Boek I, hoofdstuk 32).

Rabelais (Engelse vertaling): Anoint a villain, he will prick you: prick a villain, and he will anoint you (Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit).

p 217 *In naam van Catarina: stik d'r toch in* – 'Fouchtra' en 'bournats' uit het origineel zijn woorden typisch uit de streek Auvergne: Perec verwijst met deze woorden en met plaatsnamen uit deze streek naar de Auvergne zonder dit woord te gebruiken.

Het is niet voor niets dat Perec in hoofdstuk 3 en hoofdstuk 21 via zijn taalgebruik naar de Auvergne verwijst. Het wapen/ blazoen van de Auvergne staat hiernaast en verwijst duidelijk naar de hoofdletter E.

bournat(s) – Het vak van een bournat bestaat traditiegetrouw uit de handel in wijn en charbon. Naam komt van charbonier, dat via via bournats wordt (mogelijk dat de verkopers riepen “charbon y a ! charbon y a !” De klank van het woord bournat zou daarmee geboren zijn) of is door Parijzenaren aangewend om de migranten mee aan te duiden.

Blaaskaak – De term ‘fanfaron’ uit het origineel vertaald als blaaskaak. Dubbele betekenis hier, aangezien hij aan het opscheppen is met zijn kunsten op de jachthoorn.

't ballali – Fanfare op de jachthoorns als een hert bij een hertenjacht tot staan is gebracht; bedoeld om de jachthonden op te hitsen.

polka van 't cachot – Polka du Mitard. Oorspronkelijke auteur van dit stuk is: de dichter Paul Quéré (Parayre, 1992, p. 406).

dan klinkt 't alsof hij, klikklak triktrak, via 'n trap omhoog komt (...) Zo duikt Arthur Wilburg Savorgnan op – Hieruit kunnen we opmaken dat op dat moment de verdeling in huis als volgt is:

Zolder (zeer hoog; zie einde H 20):	A maury Conson
B.G.:	A loysius Swann
Sous-sol (laag in het huis):	A rthur Wilburg Savorgnan

De drie namen, beginnend met een A, zijn in het huis zo verdeeld, dat er op elke etage een A staat. Deze positionering staat symbool voor de hoofdletter E.

dan klinkt 't alsof hij, klikklak, triktrak, via 'n trap omhoogkomt, hij hinkt, dat staat vast – Laatste stuk van de zin is een dubbelzinnige zinsnede: hij hinkt, dat staat vast (hinkt hij nu of staat hij nu vast?). Niet letterlijk zo in het origineel, maar het is de OuLiPo-manier van met taal omgaan.

Vertaling van: puis qui monta, cahin-caha, clopin-clopant.

p 219

Noyon – Palindroom.

PARIJS. MAANDAG. 12.05 UUR. HOOR ZOJUIST DAT YVON CONSON DOODGING OP PAROS. STOP. DAT DIT KLOPT KUN JIJ STAP VOOR STAP IN ARRAS NAGAAN. STOP.

Inhoud: Maandag klopt, want origineel is SIX MAI. MIDI TROIS. Zes mei 1968 was een maandag, dus als zodanig vertaald om in de contrainte te blijven. Van 12.03 naar 12.05 is twee minuten gesmokkeld, wat mij een prima marge lijkt.

Vorm: Zowel origineel als vertaling **25 (!)** woorden (12.05 als één woord rekenend). Dit is een verwijzing naar het lipogrammatische alfabet.

vlag van Schotland – Eigenlijk irlandais. Dat land is in het Nederlands maar lastig lipogrammatisch te maken. Schotland brengt schot in de zaak. Aangezien de oude naam van Schotland eigenlijk Albion luidt, is Schotland een goede keuze als vertaling. Albion verwijst naar Blanco/ Wit. Dit geldt voor alle keren dat Schotland genoemd wordt.

p 220 *lokaal zuiphol* – Klankanagram voor 'zuip alcohol'.

'n ruig dranklokaal voor dronkaards of voor 'n matrooskorps, alwaar 'n barman, Kok, 't volk zo'n hoop schonk dat alcohol als doodsoorzaak daar 't vaakst voorkwam – De naam Coq uit het origineel verwijst naar Long John Silver uit Robert Louis Stevensons *Schateiland*, want in dat boek is dat zijn bijnaam. Bijnaam van Long John Silver is in het origineel sea-cook (Scheepskok). Hier heet de man in het dranklokaal dan ook Kok.

'n aas, 'n aas, nog 'n aas – Verwijzing naar drie Azen. Alleen 'Un As noir' en nog 'un as noir' (zie verwijzing in hoofdstuk 10) redden het niet. Een rode aas is nodig. Hierdoor weet Yvon dat het een valsaard is, want in 't Manco is geen plaats voor rode teksten, rode kaarten. Zo is ook de tekst die rood is in het gehele boek tekst met een e. Dit is tekst die buiten de romanwerkelijkheid valt.

p 221 *'n aastrits* – Zie aantekening hierboven. Yvon speelt ook vals in antwoord op het vals spelen van de ander!

onfortuinlijk – Dubbelzinnig gebruik: 1) ongelukkig zijn en 2) geen fortuin meer hebbende.

p 222 *bristolkarton* – Ivoorkarton, extra wit karton. Veelal gebruikt als tekenpapier voor krijttekeningen en bijvoorbeeld voor het vervaardigen van visitekaartjes.

p 223 *Hij wijst 'n foto aan waarop 'n jachtig figuur staat dat 'm aanstaart. 't Gaat om 'n individu, grof van bouw, 'n bos vol bruin, pluizig krulbaar, hij draagt 'n baard, maar 'n snor mist.*

Dwars op zijn lip prijkt 'n jaap, 'n insnijding, licht van tint – Dit is een zelfportret van Perec, waarbij Perec zichzelf als Baardmans (Barbu) omschrijft. Perec had inderdaad een kleine snee over zijn lip lopen en een baard zonder snor.

Voor de snee dwars op zijn lip verwijs ik naar twee citaten van Bellos. 'he was found to be medically and technically fit for [military] service (...). The little scar on his upper lip was recorded as his only distinguishing feature' (Bellos, 1993, p.184) en: 'Perec acquired [the scar] in an accident with a ski-stick in the changing room of his primary school at Villard-de-Lans.' – Bellos, 1993, p. 212.

Voor het pluizig krulhaar verwijs ik graag naar de volgende foto:

foorklant – Kermisklant.

Kalmuks – Bijvoeglijk naamwoord van: Kalmoecken (Kalmukken). Westmongoolse veeteeltnomaden.

p 224

als warhoofd staat paf – De term “hij staat paf” betekent letterlijk: opgeblazen, opgezet zijn/ figuurlijk: niet wetend wat je overkomt;

Vgl origineel : “bouffi, brouillon” bouffi is lett opgeblazen = dubbelzinnig.

1. opgeblazen als persoon (dik, sloom);
2. wind waait door het huis.

warhoofd – Dubbelzinnig, want:

1. Het haar op zijn hoofd in de war (letterlijk) en
2. niet wetend wat hem overkomt (figuurlijk)

in al zijn spanning – Aloysius Swann vraagt in al zijn spanning naar Amaury Conson = AC is gelijkstroom, dus spanning als woord is hier een verwijzing naar (zie ook Lee, 1988, p. 114).

'Amaury Conson,' laat *Arthur Wilburg Savorgnan* *zich uit, 'is d'r uit!'* – Dit is een dubbelzinnige uitspraak:

1. Amaury doorziet het geheim van de e, dus hij is d'r uit, in de zin van: hij kent het geheim;
2. maar doordat hij het geheim kent is er geen plaats meer in het verhaal voor hem, dus is hij vanaf dan ook uit het verhaal; hij is er dus letterlijk en figuurlijk 'uit'.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 22

p 225 *zijn Gradus ad Parnassum* – Naam voor oude, alfabetisch ingerichte leerboeken der prosodie en algemene letterkundige en historische leergangen. Hier ook bedoeld als magnum opus (ook een e-loos begrip overigens). Het begrip Gradus ad Parnassum draagt bovendien de initialen van Georges Perec in zich.

Waarin 'n stamcultuur aan 'n snoodaard voorschrijft dat hij zijn Gradus ad Parnassum vindingrijke afmaakt, waarop d'r – na 'n aanslag – nog 'n aanslag of vijf volgt – Dit motto is niet alleen van toepassing op Maximin, maar ook op toepassing op Georges Perec. Hij (Perec dus) staat in hoofdstuk 22 nog voor zijn grootste taak, te weten: hij als snoodaard moet nu zijn klus afmaken. In navolging van de uitdrukking 'Wie A zegt, moet ook B zeggen' geldt hier voor Perec 'Wie de eerste E niet zegt, moet ook de laatste E niet zeggen'.

afmaakt – de dubbele betekenis. 1. Doden 2. Afmaken wat je begonnen bent.

Ik zag niks, want d'r ontstond kortsluiting – Kortsluiting past bij de dood van Amaury Conson, want zijn initialen zijn AC (nadat Douglas Clifford – DC – ook al doodgegaan is onder de omstandigheden dat hij een stroomstoot kreeg of een lichtschicht hem raakte.). AC/DC gaan dus beiden via stroom dood of er gebeurt iets met de stroom zodra zij doodgaan (zie ook Lee, 1988, p. 114).

Maar wann...? – Stijlfiguur apocope.

Baardmans – Vertaling van 'le Barbu' (de bebaarde). In het Frans dubbelzinnig, want barbu betekent ook gokspel (zie Bellos, 1993, p. 302).

p 226 *majoraat* – Hier in de betekenis van: erfrecht van de oudste zoon, onverdeeld familiegoed dat op dat oudste lid moet overgaan.

p 228 *No way* – Dubbelzinnige term. 'No way' staat voor 'no e' (geen e).

waarna ik vurig van wal stak – Dubbelzinnig:

1 sigaar wordt met vuur aangestoken;

2 verhaal wordt vurig afgestoken.

't Gaat om 'n drama waarin ik voorkom, maar waarin ook jij voorkomt – Dubbele betekenis van het woord drama.

1 Drama in termen van dramatische gebeurtenis;

2 Drama in termen van romandrama; het romandrama waar de personages onwetend deel van uitmaken.

p 229

ik ging langs bij 'n omkoopbaar magistraat, zijn adjunct, 'n advocaat, 'n commissaris, 'n kantoorpik, 'n calicot, 'n corrupt orgaan waaraan ik 'n hoop kwijt was, maar ofschoon mijn aanpak grondig was, bracht mijn tocht toch niks aan 't licht – Hoogte van de functies loopt af: ik-persoon komt bij steeds lagere functie uit. Een 'calicot' is een manufacturiersbediende.

ik zag, ik wist, ik won – Verwijzing naar/ variatie op het Latijnse *Veni, vidi, vici* (ik kwam, ik zag, ik (over)won) van Julius Caesar.

It is a story told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing – Citaat afkomstig uit Shakespeare's *Macbeth* (met het woord 'tale' in plaats van 'story'). De zin voorafgaand aan dit citaat luidt bij Shakespeare: 'And then is heard no more' een mooie thematische "easter egg". Voorts ook verwijzing naar William Faulkners *The Sound and the Fury*.

p 229-230

'n Omvangrijk drama, dat maar confuus was, dat d'r vaak onzinnig uitzag, soms gigantisch knap was; 't ging om Wraaklust, waarbij 'n individu constant naar ons op jacht was. Hij zwoor ons, stijfkoppig als hij was, twintig jaar daarvoor af. Nooit klonk d'r wat barmhartigs in zijn woord door; hij was op ons uit: hij wou wraak, hij wou tot zijn dood 'n man zijn van 'Oog om oog, tand om tand', hij was onstuitbaar haatzuchtig naar ons; hij zou doorgaan in zijn jacht op ons tot jij 'n ons woog, tot ik dood in 'n plas Wondvocht lag.

Stuk voor stuk bracht hij gruwzaam ons Kroost om! – Dit hoofdstuk kent een familiegeschiedenis die eenzelfde intrige kent als de film *Noblesse oblige* (1949) van Robert Hamer. Het verhaal gaat bij Hamer over een zevental leden van de familie

d'Ascoyne die zullen worden vermoord door de erfgenaam zodra zij gekroond worden. Zie de gelijkenissen met Perec:

* een zevental (Maximin, Nicias, Optat, Parfait, Quasimodo, Romuald en Sabin);

* het thema van erfopvolging;

* het thema van wraaklust.

Deze film is overigens een bron die Perec zelf aanhaalt in een interview in 1978 (zie: Bertelli, 2003, p. 278).

p 230

Zo'n Baardaap, zijn kin, zijn bals vol haar, zo'n bruinbarig krultangfiguur! – Hier omschrijft Perec zichzelf.

Jouw papa, mijn papa (ik ontloop zijn naam, of althans uitspraak daarvan) – Personage ontloopt het uitspreken van zijn naam, omdat in Perecs naam een E in voorkomt. Vergelijkbaar met het niet uitspreken van de naam van God in sommige culturen of het schrijven van de naam Jahweh in de Joodse traditie zonder klinkers, te weten: JHWH. De schrijver verhoudt zich hier tot zijn personages als God tot de mens.

't Kapitaal dat in hun clan omging was, naar 't schijnt, zo kolossaal groot dat 't volk sprak van 'n rijkdom à la koning Midas – Het woord 'kapitaal' is hier meermalen te lezen in de driedubbele betekenis van a) een grote som geld en b) de veelvoorkomende kapitale (= cruciale) letter E, en c) de derde betekenis van Kapitaal, te weten: hoofdletter. Deze betekenissen zijn eveneens in vertaling opgenomen (zie ook Parayre, p. 166-167.)

'n rijkdom à la koning Midas – Koning van Frygië die alles wat hij aanraakte in goud veranderde.

Dauphin – Oudste zoon van de koning van Frankrijk. Naar de dolfinen in het wapen. Titel der kroonprinsen van Frankrijk van 1349 tot 1830.

't majoraat – 1) voorrecht van het oudste lid van een familie in erfeniszaken. 2) erfrecht van de oudste zoon, onverdeeld familiegoed dat op dat oudste lid moet overgaan. Hier in beide betekenissen opgenomen.

p 231 *nakroost* – Nakomelingen; hier bedoeld als de nakomelingen na de eerste nakomeling.

Sint ut sunt aut non sint – [Letterlijk ‘ze moeten zijn zoals ze zijn of ze moeten niet zijn’.] Woorden waarmee de inflexibele generaal der jezuïetenorde Lorenzo Ricci in 1764 weigerde de statuten van de orde te veranderen Lorenzo Ricci. Ook geciteerd door Balzac.

Summum Jus, summa Injuria – Herschrijving van ‘Jus summum saepe summa injuria’, i.e. het hoogste recht is vaak het hoogste onrecht. Cicero Off. 1, 10, 33; Liebs p. 203). Perec laat het woord ‘saepe’ weg (= vaak/ dikwijls), dus hier staat: het hoogste recht is het hoogste onrecht.

allodium – Vrij erfgoed (van het Latijnse: roerend goed, erfenis).

Wij voor Jou, Jij voor Ons – Herschrijving van “Eén voor allen, allen voor één”. Verwijzing naar *De Drie Muskietiers* van Alexandre Dumas. In het origineel van Dumas en bij Perec vormt dit chiasme een palindroom op woordniveau: Un pour Tous, Tous pour Un.

Homo homini Lupus – Betekenis: ‘de ene mens is voor de andere een wolf’, i.e. zijn grootste vijand (naar Plaut. Asin. 495: *Lupus est homo homini*).

p 232-241 *[ALGEMEEN SYMBOLISCH]* – Maximin doodt achtereenvolgens zijn broers Nicias, Optat, Parfait, Quasimodo, Romuald, Sabin. Dit is een verwijzing naar het alfabet. De letter M doodt opvolgend de N, O, P, Q, R, S, om maar de volgende in de rij te kunnen zijn. Alfabetisch gegeven dus. Hier verwijs ik naar Parayre’s artikel dat hier in zijn geheel over gaat.

Perec heeft in dit deel van LD per letter (dus per naam) veel hints gestopt betreffende die letter (dus die naam). Zie onderstaande analyse over Maximin, Nicias, Optat, Parfait, Quasimodo, Romuald en Sabin.

Naam (letter)	Fransse verwijzingen	Nederlandse verwijzingen
Maximin (M)	Pas l'M = pas l'aime (geen liefde voor zijn broers)	Geen M = GeMeen
Nicias (N)	Nabot = nain (met een ongunstige betekenis) Plutot obtus = niais (= dom) Insignifiant = N significant Maison du nain = son du N Pays d'Arc = deel van l'Aisne Buddha = Zen = de N Collapsus suffocant = perdre être à court d'haleine	Prins Gautama = boeddha = Zen = de N Uitnodiging = uit N Onnodig = on-N Onsignifiant = N significant in zijn zij stak = lendenen = end een N 'n attack = N attack (aanval op de N) in shock = N shock 'n coma = N coma non = no N / N on
Optat (O)	ALG : Pas l'o –(letterlijk : geen water, wel alcohol) Plutôt falot = plutôt va l'o Palot = pas l'o Si faiblard quant aux os ! Quartaut = écarte o Optat s'ingurgita illico un bon quart du quartaut (haal quart weg van quartaut = aut = o) Hainaut = Haine [du] o Ipsa facto Lasso = vorm van o Lasso = lasse o/ o lasse	Onoorbaar = on o zo broos = o broos of -ontwrichting = o ontwrichting 'n soos uit kwam = o's uit 'n postiljon = o st Gainaut = Geen O oorlam (...) o zo lam = o lam dat d'r wat loos was = de o's zijn loos, dat is er aan de hand! oplossing op = o opgelost stoop = st! o os aan 't spit = o's aan 't spit = o weg lasso = vorm van een o, 'n vuurbol = vorm van een o Hologram = hol o
Parfait (P)	On n'avait pas la paix (= On n'avait pas la P) Un profond pouah = ou a P Palper = pas le P Lapper = las [du] P	Mikpunt = mikken op de P lastpost = p als last 'n plaagal op straat = p lag al op straat Klopjacht – p jacht dit wil ik voor nop!= dit wil ik voor no p. spuitsoda = p uit apathisch = a pathisch = geen p zijn siroop = “zijn p is er op” daaruit droop = anagram voor “d'r uit door p”
Quasimodo (Q)	Pas de Q = pas d'écu Bas du cul – Bas du Q/ pas de Q Occupation – O Q patient IQ Culs blancs – Q blancs Discours – Dit Q	hij bracht kul uit = hij bracht Q uit IQ was dat van 'n vijfjarig kind = Q is laag Cumul = synoniem voor hobby Kwikstaart = Q kunstvlucht = Q vlucht -> Q vlucht weg kustplaats = Q st!

	<p>3 x cinq = sin Q/ sine Q 2 x du lac un – lacune (Q) accu – a-Q= anti-Q quidam – Q-dam hydrocution – hydro-Q (leidt tot dood)</p>	<p>kuuroord = Q-oord -> weg van Q Franciscus = is Q's dagcursus = dag Q! (Q gaat weg) quidproquo = Q voor Q 'n munt naar 'm, 'n dukaat = verwijzing naar "ecu" onkundig = on-Q [dukaat] waar hij toch van rondkomt = letter waar hij toch van rondkomt = vorm van de Q (rond van vorm) Moord op quidam Quasimodo = moord op Q Q accuraat / accu = a-Q (= niet-Q) stroomcircuit = Q wie? coulant / kwik = alg verwijzing naar Q acuut dood = Q dood</p>
Romuuld (R)	<p>louchant d'air craintif = R paraissait à l'horizon = paraissait dans l'air Horizon – Ho, R y sans prit l'air – prit le R L'arrogant ballon (ballon avec air/ ballon avec R) trou d'air – trou de R court d'air – Court de R Romuuld s'asphyxiat = Romuuld n'a pas d'air = Pas de R!</p>	<p>air = R arglistig = list rondom de r vol argwaan = r waan maar voorbij = r voorbij solitaire = R uitgesloten via airmail = R alg 'n luchtballon = lucht = air -> R-ballon draad = R-daad argon = R gone = R weg/ R geen = geen R/ tot ontsnapping van dat arrogant ballongas kwam = ontsnapping van air = ontsnapping van R; aircrash wordt Romuuld fataal = R crasht neer d'r (...) uitzoog = de R uit vacuüm = geen air meer/ geen R meer</p>
Sabin (S)	<p>Grand Dragon du Loch = monster van Loch Ness = Loch een S Rudolf – verwijst naar Rudolf Hess = Rudolf S = SS-lid. Ook link in VME, NL, p. 312 legt Perec een verband tussen SS en Loch Ness: 'de verhalen over verborgen schatten van de SS en meer van dat soort monsters van Loch Ness.' (zie VME, hfstk LXII).</p>	<p>krijgskunst = krijg de S kunst rücksichtslos = geen zicht op s doodsbang = dood S nul, komma nul manco's = nul, komma nul manco S 'n soi-disant « Groot Draakachtig Monstrum uit 'n Loch » = monster van Loch Ness = het gat, waar een monster zou zitten dat in feite nooit gezien is. dat als naam Rudolf had = Rudolf Hess = Rudolf S = Lid van de SS granaat (...) Rudolfs hol = ass op scherp= S op scherp Zodra Sabin van bil ging, tot ontploffing kwam = ass ontploft= S</p>

p 232 *prins Gautama* – In het origineel is sprake van “Bouddha”. Synoniem voor Bouddha (Boeddha in het Nederlands, bevat e, dus mag niet) is prins Gautama (vóór zijn verlichting).

p 233 *Darwisischool* – Eigenlijk: Derwisj. Islamitische monniken in de Soefi-leer.

p 234 *'n krachtig soort profylaxis* – Voorbehoeding, voorkoming van ziekten.

anti-catarraal (...) 'n aft, van *arthritis*, van *bronchitis*, van 'n *cataract*, van *chalazion* – Tendens van abc-opsomming hier intact gehouden.

chlorosis – Vorm van anemie die vroeger soms bij jonge vrouwen voorkwam; men trok wit weg in het gezicht, deze ziekte is dus in lijn met de symboliek van het blanco.

p 235 *waarna hij vond dat dat Parfaits schuld was* – Maximin vindt Parfait schuldig aan een slecht product. Dit is als volgt uit te leggen: Dat dit ijs als parfait niks voorstelt kan kloppen: dé ingrediënten voor parfaitijs zijn: slagroom en... ei. Dat ei zit er als ingrediënt in een e-loze wereld niet in. Dus naast het feit dat Maximin Parfait eenvoudigweg op de kast wil jagen, heeft hij waarschijnlijk nog gelijk ook. Parfait heeft een goede naam in deze e-loze wereld, omdat al het volk dat daar rondloopt niet beter weet. Zij kennen alleen parfaits zonder ei. Vergelijkbaar met mensen die opgroeien in een bepaald politiek systeem en niet weten wat ze missen, hoe ze onderdrukt worden, hoe ze gemanipuleerd worden, omdat ze geen vergelijkingsmateriaal hebben of dit vergelijkingsmateriaal wordt hen via censuur structureel onthouden.

'God sprak toch ook al ooit: "Uit As zijt gij ontstaan, als Ijs zult gij opgaan?" ' – Variant op Bijbels citaat: Want as zijt gij en tot as zult gij wederkeren. (Gen, 3: 19).

p 236 *Sint-Franciscus* – Sint Franciscus van Assisi (Assisi, 1181/1182 - 1226): geestelijke en heilige uit Assisi, Italië. Stichter van de orde der minderbroeders of franciscanen. Leefde als

rondtrekkend bedelmonnik. Hij preekte voor vogels. Werelddierendag valt op zijn feestdag, 4 oktober. Afbeelding: Franciscus van Assisi, preek voor de vogels.

(...) *sprong Quasimodo in 'n impuls kwik in dat bassin* – Vertaling van 'Faisant ni six moins cinq ni cinq moins trois', dit is een creatieve manier van Perec om de uitdrukking 'ne faisant ni un(e), ni deux' lipogrammatisch uit te drukken. Immers: noch 6-5 noch 5-3 = noch 1 noch 2. De uitdrukking betekent: zonder zich te bedenken.

Romuald kwam na Quasimodo – Driedubbele betekenis: zowel in de lijn van opvolging tot kroonprins, als in de lijn om vermoord te worden, als in het alfabet (R komt na Q).

p 237 *dat 't dat arrogant ballongas d'r massaal uit zoog* – Het woord arrogant verwijst naar een air hebben (= R), dus in deze regel: ontsnapping van R.

spahi's – Naam van de leden van een Arabische inlandse cavalerie in Franse krijgsdienst.

p 239 *bij houdt d'r 'n stokpaard op na!* - In het Nederlands klopt stokpaard voor een soort van levende opblaaspop.

'n duo à la Lucio & Simplicio Godina – Siamese tweelingbroers, geboren op de Filippijnen (1908 – 1936). Perec gebruikt elders ook het &-teken.

'Groots Draakachtig Monstrum uit 'n Loch' - Verwijzing naar Loch Ness. Ness verwijst naar 'een S', i.e. de letter S.

Rudolf – Verwijzing naar Rudolf Hess. Hess is een verwijzing naar de letter S. Deze naam is zelfs tegelijkertijd ook een verwijzing naar het begrip SS. En via de SS een verwijzing naar de S.

p 240 *waarop hij zijn granaat zo inbracht dat dat ding in Rudolfs hol zat* – Letterlijke beschrijving hoe de 'ass' (de 'S') voor de ontploffing zorgt

zodra Sabin van bil ging, tot ontploffing kwam – Woordgrap met betrekking tot de 'ass' ('S') en de vrijpartij die tezamen via het werkwoord 'van bil gaan' voor de ontploffing zorgt.

p 241

Zijn Magnificat – Zijn Lofzang.

zijn Totaluja – E-loze versie van Halleluja. Vergelijk met origineel: eveneens een fantasiewoord, namelijk: Vazilua. 'Vas-y' is synoniem voor 'allez'. Halleluia is te lezen als Alle-luia. Synoniem voor Alle is Totaal. Vandaar hier het woord Totaluja op een vergelijkbare wijze als Perec tot zijn Vazilua komt.

't oudst lid van hun tak bij 't Kapitaal van hun Clan kon – Kapitaal is hier (ook weer) dubbelzinnig op te vatten. Degene die het Kapitaal beheert, of het kapitaal in de familie houdt, is degene die de E in de kluis houdt en afschermt voor het volk. Kapitaal is dubbelzinnig en betekent zowel fortuin/ rijkdom als hoofdletter. Ook te zien in het tijdsbeeld van de jaren '60, waarin communisme – macht bij het volk/ alles delen met de rest– tegenover het kapitalisme wordt geplaatst, dat de macht in handen heeft. In dit boek geldt dat degene die het kapitaal (de letter E) in handen heeft, het volk klein en kort houdt en dat die een erfenis achterhoudt voor het volk en het volk afknijpt. Een kapitalist is in LD dus iemand die het volk een kapitaal onthoudt, i.e. iemand die de E achterhoudt.

totaalpatrimonium – Patrimonium is het vaderlijk erfdeel, het aangeërfd goed. Het totaalpatrimonium is het geheel aan vaderlijke erfdelen.

p 242

doordat zo'n kind, in navolging van Swifts 'Proposition', in 'n maaltijd opging, waarbij dit kind voor jacht doorging, alsof 't 'n mals stuk lam was of 'n stuk wild zwijn aan 't spit voor 'n lord van Brits komaf – Verwijzing naar Jonathan Swifts *Modest Proposition* waarin hij – bitter ironisch – het gegeven uitwerkt om baby's van arme mensen vet te mesten en voor de slacht te verkopen aan de Engelse landheren, zodat ze hun ouders niet langer tot last zouden zijn.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 23

p 243 *won zij uit voorzorg voor ons 'n non voor zich* – De non als functie is dubbelzinnig; een non is over het algemeen hulpvaardig en reddend ingesteld. Daarnaast straalt het woord non in zijn geheel iets ontkenneuds uit (non-actief; non-verbaal, non-stop, non-fictie, non-profit), wat klopt met het thema en zwarte kleding (met witte accenten) past in zwart-wit-rood constellatie van het boek. De reddende rol hoort bij het zwart.

non Ursula – De non krijgt hier een naam om het lidwoord te vermijden. Gilbert Adair maakt in zijn Engelse vertaling overigens van de non een “doctor”. Zie ook 't Manco, 'n *schatkist* (Van de Wiel, 2009) voor verdere uitleg en verklaring.

Doordat haar matriarchaal instinct in opspraak kwam, won zij uit voorzorg voor ons 'n non voor zich, waarbij hun afspraak was dat zij voor uithuisplaatsing van ons garant zou staan, waarbij haar zorg ook nog 'ns was dat haar spoor onnavolgbaar zou zijn. Non Ursula stond voor haar paraat, zij bood haar hulp in dit drama – Parallellen met één van Perecs jeugdfantasiën:

‘Another one of Perec’s teenage fantasies came from the notorious Finaly Case (see Jms 248). The Finaly children had been entrusted by their Jewish parents, who had subsequently been deported and gassed, to a Catholic spinster, Mademoiselle Brun, who brought them up as her own, and as Catholics (...) It was not at all like what had happened tot Georges Perec, but at the age of eighteen he was not averse to having people believe that he, too, had been kidnapped’ (Bellos, 1993, p. 128).

p 245 *Guadalajara (...) Tiflis (...) Tobolsk (...) Oslo (...) Uskub (...) Hull (...) Oxford* – Allemaal plaatsnamen die in één alinea – in eerste instantie alfabetisch (A, I, O, U) – een monosyllabische opsomming vormen van de klinkers. Y ontbreekt. Twee alinea’s verderop gaat het nog even verder met *Bororo* en *Paraña*.

want ik kon via wat voor transport dan ook in hooguit 'n dag vanuit Uskub in Sofia zijn – Via wat voor T dan ook van U naar S (hier vetgemaakt in de tekst door mij; zie Parayre, 1992, p. 60).

p 246 *sinopia* – Voortekening in houtskool (bij fresco's).

Manhattans Josiah Macy Junior Foundation – Bestaande stichting die gezondheid wil bevorderen in Manhattan, New York.

dat gigantisch opus van Oskar Schärf-Hainisch von Schlussnig-Figl – Oskar Scharf-Hainisch [sic] is personage uit VME, (zie VME, p. 276). Volgens VME levert Oskar een bijdrage aan het *Bulletin de l'Institut de Linguistique de Louvain*, waarbij zijn voordracht als titel meekrijgt: *Sur l'usage du fricatif dans les parlers du Parâna* [sic]. Niet toevallig gezien het feit dat in LD het woord fricatif en Paraña [sic] ook voorkomen. Uit de index van VME leren we overigens dat de fictieve Oskar filoloog is.

'n gutturaalklank – Keelklank, bijv de g, ch, k.

p 247 *omdat ik na kon gaan dat 'n jaar of twintig daarvóór 'n idioot straatjong op doortocht was naar Mitrovitsa, 'n groot dorp nabij Uskub* – Parayre maakt de lezer er in zijn proefschrift attent op dat Perec hier refereert aan het gedicht *Gaspard Hauser chante* van Verlaine, over het tragische wolfskind dat amper kon praten (idioot straatjong). Het woord Mitrovitsa analyseert hij als een “calembour” voor “mis trop vite ça” (Parayre, LLD, p. 67/ 476; Arts, p. 173).

Hij sprak niks van hun taal in hun tongval [tot en met] waarop jouw hoofd in houtskool stond – In het origineel van Perec komen hier ineens zeer veel woorden voor die met een p beginnen: patois, pays, panards, parassait, paysan, primordial, pain, photo-robot in een paar zinnen. Het lijkt of Perecs woordenboek daar heeft opengelegen? Met name beginletters ‘pa’? Zie LD, p. 263.

p 248 *pavor nocturnis* – Nachtelijke paniek. Term die onder andere diagnostisch gebruikt wordt in de psychiatrie.

p 248-249 *Ik dacht aan 'n dag – maar wat voor dag was dat toch – 't was 'n flashback van minimaal twintig jaar daarvoor, dat ik nog 'n jojo had, jij 'n bromtol, dat non Ursula ons op haar schoot nam, waarna zij, bijna onhoorbaar haar waarschuwing uitsprak dat d'r in 'n land nu nog*

maximaal op afstand voor ons 'n Baardmans was, 'n figuur dat fout voor ons zou zijn, nu of ooit, daarna gaf zij aans ons door dat hij op 'n dag, ooit, als jij of ik 'n kind had, ook op ons kroost uit was; dus zij vond't cruciaal dat ik, of jij, uit voorzorg constant zuinig op ons kroost zou zijn, opdat Baardmans nooit zijn slag zou slaan.

Maar op wat voor spoor ik ook doordacht, ik was door mijn flashbacks nog altijd confuus, 't was ook zo vaag, dat ik pas 'n dag of acht daarna uitvond wat voor aanwijzing daar in mijn waan zat.

Plots kwam 't woord 'Acapulco' in mij op, waar ik van oorsprong vandaan kwam. Ik wou 'n draadloos contact naar Acapulco. Daar kon ik, brokstuk voor brokstuk, nagaan dat mama 'n trio aan baby's in haar buik had, dat 'n switch van ons plaatsvond uit voorzorg op moord op ons als duo, daarna dat 'n non ons opnam

Biografisch te koppelen aan :

“During the exodus from Belleville in 1940, the lady who had hidden Jojo (...) had not known how to tell the boy what it was that he had to keep secret [W 52] ; it has to be supposed that before Jojo went to board at Collège Turenne, someone – perhaps his uncle – found a way to make him understand what he must not reveal. (...) the means [Georges Perec] had to use to follow the injunction was – to forget. The injunction, however it was put, must have had the force of a command : You must forget....” (Bellos, 1993, p. 68)

Jojo is bijnaam van Georges Perec (zie begin van bovenstaand citaat).

De non die hem opnam (zie laatste zin, geciteerd uit LD) was er niet, maar wel zijn tante Esther Bienenfeld die hem opnam. Daar waar de oorlog noopte tot vergeten als overlevingstrategie, daar wordt herinneren Perecs overlevingsstrategie voor de rest van zijn leven.

p 250 *twintig (...) plus vijf* – Verwijzing naar alfabet zonder e. Hier belangrijk vanwege de volgende opmerking, waarin gerefereerd wordt naar het verdwijnen van de kapitaal E uit het alfabet.

waarbij d'r 'n diamant uitsprong – Dubbelzinnig te lezen. 1) te lezen als: ergens in opvallen; 2) een diamant die afscheid nam (namelijk de e) in de context van 25 andere diamanten.

keob-i-noor – Naam van een bijzonder grote diamant, behorende tot de Engelse kroonjuwelen. Letterlijk betekent het “berg van licht”.

'n grootmogol – Naam van beroemde diamant, ook de orlow genoemd. Is verdwenen (!) en sindsdien onvindbaar.

Woris Day – Gewerkt met de namen Woris Day/ Doris Day in plaats van Onassis/Onassinck uit het origineel.

Wie de naam ‘Onassis’ uitspreekt hoor ‘on a six’. In een e-loze wereld waar niet langer zes maar vijf klinkers heersen zal zijn naam meeveranderen. Vandaar zijn naam Onassinck (klinkt als: ‘on a cinq’). Men heeft in deze e-loze wereld immers nog maar 5 klinkers. Om deze woordspeling te vertalen ben ik gekomen op de allusie Woris Day (‘Waar is de e’) in plaats van Doris Day (‘Daar is de e’).

Over de personages Doris Day en Onassis: beiden leefden in hetzelfde tijdgewricht, beiden waren beroemdheden en publieke figuren in dezelfde jaren; beiden hadden nogal wat te besteden, dus daarmee zijn beide figuren geschikt om de scène verder te helpen. De woordverwijzing gaat hier boven de letterlijke inhoud en bijvoorbeeld boven het geslacht. Zie ook ‘Nawoord van de vertaler’ in het boek *'t Manco*, pagina 304.

Woris Day blind (...) haar kapitaal zou afstaan – De woordspeling loopt door via het woord blind. ‘Waar is de e blind’ oftewel blind zijn voor de letter e.

Ook het feit dat Woris Day “*blind haar kapitaal zou afstaan*” is een dubbelzinnige opmerking. Letterlijk zou zij haar eigen kapitaal, dus haar rijkdom ervoor over hebben om deze grote diamant te verkrijgen. Figuurlijk staat er dat Day haar kapitaal, dus haar eigen letter (= de e) zou afstaan.

Dit heeft iets van het verkopen van haar ziel aan de duivel (het cruciale van haar naam is ze bereid op te geven, daarmee geeft ze haar identiteit op). Deze faustiaanse thematiek past binnen de vloek die ontstaat als de e als kapitaal zou verdwijnen.

ook al was haar dat 'n rib uit haar lijf – De rib uit haar lijf verwijst naar de vrouwelijke vorm (want Eva ontstond uit Adams rib uit zijn lijf). Verwijzing naar de taal waarin voor de rib voor de vrouwelijke vorm staat. In de vrouwelijke vorm wordt

de e vaak gereserveerd, bijvoorbeeld in het onderscheid un/ une. Of in het Nederlands psycholoog/ psychologe.

- p 250 *nabob* – Onderkoning, gouverneur in het rijk van de grote mogol; Europeaan die in Indië schatrijk geworden is.
- p 250-251 *op zijn voorarm staat hun typisch Clansymbool* – Verwijzing naar verschillende elementen uit de Tweede Wereldoorlog. Enerzijds verwijst dit teken op de arm naar de concentratiekampen, waarin de gevangenen een nummer op hun arm getatoeëerd kregen als teken van hun zogenaamde ‘anders zijn’. Anderzijds op de Jodenster die Joden op hun kleding (vaak op de arm) moesten dragen om ze – in negatieve zin – herkenbaar te maken. De vloek die op de clan in *'t Manco* rust, lijkt op de ban en de verbanning van het Joodse volk. Ik breng in herinnering dat Perec Jood was en zijn moeder in Auschwitz verdwenen is. Het laatste dat hij over haar vernam was via een regeringsdocument dat ‘Acte de **Disparition**’ (!) heet. Het teken van de Jodenster kan worden uitgelegd als een teken à la de letter e in deze roman: het is een teken dat staat voor verdwijning.
- p 251 *want 't was 'n ring, bijna totaal rond, maar boog af tot in 'n dwars, bijna horizontaal lijnstuk* – Kernzin die een aantal keer terugkomt. O.a. op p. 18 (H1) en p. 134 (H12) van *'t Manco*.
- Barakalla Oufik* – Barak' allah oufik betekent Gods zegen is met u, dus: dank u.
- gallons* - Engelse inhoudsmaat; 1 gallon = 4,546 liter (in Noord-Amerika: 3, 7853 liter).
- Jawohl, I said* – Spel met nationaliteiten en taal.
- shudda I zay* – *way spiqua anglisch* – Engels accent van een Fransman nabootsend. Dat typisch Engels-Frans accent, zoals ook te beluisteren in bijvoorbeeld de tv-serie ‘Allo, allo’.
- p 252 *histrion's* – Rondreizende toneelspelers.

p 253 *Variorum* – Teksteditie met verklaringen en commentaren (“met aantekeningen van verschillende schrijvers of uitgevers”).

Ali Baba – Verwijzing naar eerste twee letters van het alfabet. Herververtelling van het verhaal van Ali Baba, aangeleverd door Raymond Queneau (zie o.a. Parayre, 1992, p. 390/ p. 406). Raymond Queneau's bijdragen zijn respectievelijk deze en het e/a-lipogram op pagina 277 van 't Manco.

“*Rijngoud*” – ‘Das Rheingold’ (1853), het eerste deel van de vierdelige godencyclus ‘Der Ring des Nibelungen’ van Richard Wagner.

ocarina – Muziekinstrument in de vorm van een vogelromp, met negen toongaten en een kort buisje in het midden waarop geblazen wordt.

p 253-254 *Hij maakt 'n som, haalt x van y af, tracht dan y maal z, of 't kwadraat van x? 'n Kwart dozijn plus vijf, dat was acht; acht plus twaalf, dat was twintig. 'Wat,' komt dat stom jong tot zijn slotsom, 'n som?'* – De sommen in Ali Baba's verhaal laten zien dat Ali Baba's wereld schijnt te kloppen: hij kan zijn sommen maken. Hij ziet niet dat hij beperkt is in zijn sommen. Het legt bloot dat je de wereld blijft zien vanuit de eenheden die je kent. Het is baanbrekend om werkelijk buiten de normale scoop te kijken, wat bijvoorbeeld gebeurde toen tijd en ruimte door Einstein plotseling als niet-constant werden gezien. In principe kunnen we alleen communiceren met de grootheden die wij allen kennen en zien. Buiten deze kaders dingen zien is vreselijk moeilijk maar - misschien wel vanwege de moeilijkheid – juist ook een interessante manier van kijken. Hiertoe lijkt Perec pogingen te ondernemen. In die zin is hij een neo-Platonist (denk aan: de grot van Plato: wat we zien zijn slechts schaduwen; de werkelijkheid (het vuur) bevindt zich daarachter, is onzichtbaar, onzegbaar, maar als drijvende kracht achter de schaduwen constant aanwezig). We zien iets tweedimensionaals, de kunst is om de derde dimensie te zoeken. Hoe onlogischer de plek, hoe groter de vindkans. Het gat, waarin we verdwijnen, waar niets lijkt te zijn, kan de uitkomst bieden.
Zijn code klopt niet, want de e ontbreekt. Hij kan ‘Sesam open u’ niet meer zeggen, dus gaat de rots niet open.

p 254 *Slotsom* – Woordspeling: som is het slot op Ali Baba's rotswand/ grot

Slaapzang – Dit stuk is onder de naam *la Chanson du Topinambour* aangeleverd door Jean Queval (zie: Parayre, 1992, p. 390/ p. 406). Franse gedicht is in de vorm van hoofdletter E (met name via de afgebroken stukken zin). Aangezien het om een slaapliedje gaat, heb ik er voor gekozen om twee beroemde slaapliedjes uit het Nederlands hier op te nemen om de herkenbaarheid van teksten en de pastiche die plaatsvindt voor Nederlandstalige lezers zichtbaar te maken.

p 255 *Doding op praatgraag volk uit Ankara dat uit hun school klappt, volgt nog voordat zo'n gast zijn zin kan afma...* – Wat hij zegt overkomt hem. Apocope.

BLIJF UIT MIJN BUURT, VRIND, OF 'T LOOPT FATAAL VOOR JOU AF!
– 12 woorden, zowel in het Nederlands als in het Frans.

Als signatuur stond d'r 'n moorddadig pictogram op dat karton van 'n cagoulard, waarbij dat manschap d'r zo hantain uitzag als 'n Ku-Klux-Klans Koning, 'n lansvaan in zijn hand vast, waaraan in triplo 'n stuk stof hing – Minimaal drie verwijzingen naar de hoofdletter E:

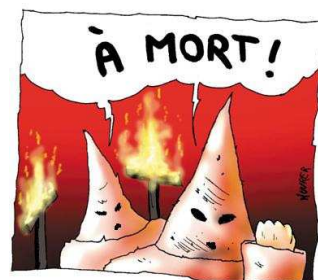
1) Cagoulard = maffiafiguur (zie hieronder), maar betekent ook bivakmuts.

Bivakmuts heeft drie uitsparingen voor ogen en mond. Dit beeld (Pictogram van drie uitsparingen) verwijst als beeld al naar de E.

2) Naam Ku-Klux-Klan (= 3x K), hun kleding vergelijkbaar met bivakmuts

en een verwijzing naar de hoofdletter E door de vlammen bij hun vlammeende kruizen, waarbij de vlammen op een gekantelde letter E lijken.

3) Vaan met drie stukken stof is onmiskenbaar de verwijzing naar de vervloekte (hoofd)letter E.

De context hier is er een van vermoorden en onderdrukken, van verbranden tot verbannen (zowel Ku-Klux-Klan als Cagoulards)

cagoulard – Verwijzing naar La Cagoule. La Cagoule is de bijnaam die de pers gaf aan *Organisation secrète d'action révolutionnaire*, ook bekend onder de naam *Comité secret d'action révolutionnaire* (CSAR), een extreem-rechtse groepering die actief was in de jaren '30 in Frankrijk.

Ku-Klux-Klans Koning – Blanco koning, verwijzing naar wit.

'n lansvaan in zĳn hand vast, waaraan in triplo 'n stuk stof hing – Verwijzing naar de hoofdletter E.

p 256 *pijpzak* – 'biniou' in het origineel. Bijna alle doedelzakken maken gebruik van een of meer bourdons. Een bourdon staat voor een speelpijp. In 't Manco is dit instrument daarmee een verwijzing naar het symbolische woord 'bourdon' voor de weggevalen letter e.

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 24

p 259 *Wat start bij 'n man vol minachting, finisht bij 'n gast vol gramschap* – Alliteraties (man minachting/ gast gramschap) vergelijkbaar als in het origineel (mari morfondu/ frangin furibard).

Commandant Crubovin – Een naam die in de lijn ligt met een zich herhalend personage in Perecs werk. In de roman *De dingen* (*Les Choses*) gaat het om een stoomschip dat Jérôme en Sylvie naar Tunesië vaart, genaamd Commandant-Crubellier. (zie : *De dingen*, 1990, p. 102). In *Een man die slaapt* ('Un homme qui dort') gaat het om een Docteur Raphaël Crubellier, Stomatologiste (p. 76). In VME wordt de naam opgenomen in Norbert Crubellier (p. 570), later komt de rue Simon-Crubellier nog aan bod (zie ook Magné, 1990, p. 193-194).

In *Les Extraordinaires Aventures de Monsieur Eveready* (1969) komt de boot Commandant-Crubellier weer terug (zie ook: Bellos, 1993, p. 206, p. 445).

Yolanda, 'n typist van 'n pastoor aan boord – De secretaresse Yolande komt in Perecs theaterwerk *L'augmentation* terug dat hij in 1969, waarschijnlijk aansluitend aan LD, maar mogelijk ook deels simultaan met LD, schreef.

Op 'n dag, in 'n vlucht richting Afrika (...) dwingt 'n motorstoring ons (...) tot 'n noodlanding: ik land na 'n duikvlucht op 'n aftands stuk grond dat (...) nog 'n flink stuk van Marokko's Sahara blijkt. Bij mijn crash gaat mijn staartstuk kapot.

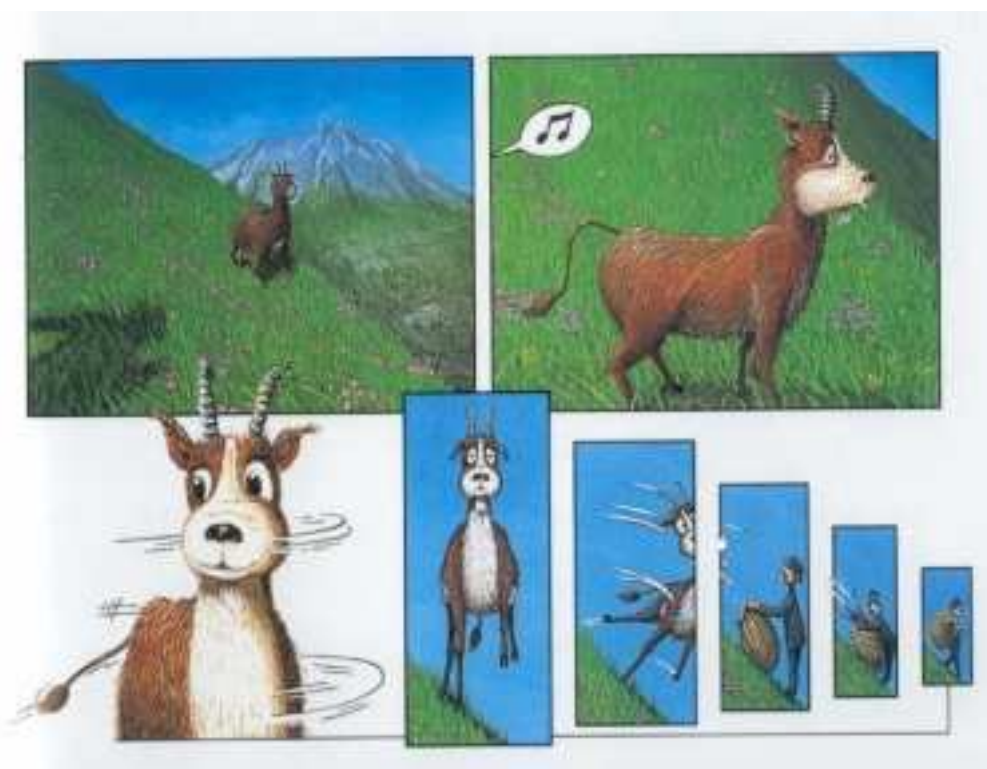
D'r is 'n mondvoorraad aan boord (...) maar ons vocht gaat zo vlug op dat aanvulling daarvan cruciaal is (...) 'n Dag of acht gaat 't zo prima. (...) Dan krijgt 't paar dorst. Hun Spa raakt op – Verwijzing naar *Le petit Prince* van Antoine de Saint-Exupéry. Zie *le petit Prince*, p. 11: 'une panne dans le désert du Sahara. Il y a six ans. Quelque chose s'était cassé dans mon moteur (...) J'avais à peine de l'eau à boire pour huit jours' –Uit: *Le petit Prince*, Folio junior, Parijs, 1946, p. 11

Ik heb overigens in mijn vertaling de termijn van acht dagen, zoals bij Saint-Exupéry genoemd, teruggebracht in de tekst (zie: Parayre, 1992, p. 439).

dwingt 'n motorstoring ons – 'Mayday! Mayday!' – *tot 'n noodlanding* – De term 'Mayday!' is te lezen als SOS-signaal* , maar ook als de e-woorden mede, mede. Dan staat er

ineens: dwingt 'n motorstoring ons – mede! mede! – tot een noodlanding. Deze lezing verwijst naar het grote noodlot dat over alle personages hangt. Niet alleen de motorstoring dwingt tot een noodlanding, maar ook de banvloek vanuit de taal zorgt ervoor dat de personages steeds wat fataals overkomt. De schrijver die daarbij onzichtbaar blijft, maar de touwtjes mede! mede! in handen heeft, maakt het lot van de personages compleet.

Ik vang 'n dabu, 'n amusant soort rotsschaaplam dat wat lijkt op 'n klifboorn, maar dat, omdat 't zich voortplant op 'n flank van 'n rotspartij, op 'n vlak stuk grond dwaas oogt, omdat hij links kortpotig is, maar langpotig aan zijn dalzij, zodat hij juist op 'n schuin vlak in balans kan staan, waarbij zijn vangst als volgt gaat: zing zo hard jij kan 't "tsjilp tsielp" van 'n kroonduif na, dat zo irritant klinkt dat hij 't waarlijk haat. Hij raakt uit zijn hum, wordt kwaad, maar vooral onvoorzichtig, want doordat hij zich ondoordacht plots omdraait, raakt hij zijn balans kwijt, waardoor hij van 'n rotsblok in 'n nauw gat valt, waaruit jij 'm handig opvist – Beroemde anekdote van een niet-bestaande diersoort die ik in stripvorm als onderstaand op het Internet tegenkwam:

Fabels en legendes en niet-bestaande dieren passen naadloos in het thema van verdwijning en onvindbaarheid, want in het geval van de dahu geldt dat dit dier er is en tegelijkertijd dat dit dier er niet is.

p 260 *Dan is 't alsof ik 'n pot goud vind* – [Vergelijk origineel: J'avais un foutu pot = letterlijk: ik had 'n kapotte waterkan. Figuurlijk: ik had geluk.] Hier vertaald vanuit de figuurlijke betekenis van geluk hebben dat hij iemand tegenkwam in deze verlaten woestijn. In het Frans blijft echter ook de letterlijke betekenis kloppend, want Arthur Wilburg Savorgnan is hier zwervend door de woestijn alsof hij een kapotte waterkan had, te weten: zonder iets op zak, zonder eten of drinken bij zich. In vertaling is de pot gebleven, maar met goud gevuld (heb je overigens ook niks aan in de woestijn...)

p 261 *Daar 's avonds op zijn paard rijdt, strijdvaan aan zijn lans/ Door land dat stinkt naar Dood, daar wordt 't zwart Vannacht* – Perec maakt hier gebruik van het werk *Après la bataille* van Victor Hugo. Hierin komt de scene voor dat een man een gewonde man uit de strijd een fles rum te drinken geeft om aan te sterken.

Bij Victor Hugo :

**Parcourait à cheval, le soir d'une bataille,
Le champ couvert de morts sur qui tombait la nuit.**

(Uit: *Après la bataille/ La légende des siècles*)

Bij Perec:

**Parcourait à dada au soir d'un grand combat
Un champ puant la Mort sur qui tombait la Nuit**

Wat voor woord drukt uit wat ik doormaak nu blijkt dat zij dood is? – Verwijzing naar het feit dat een woord met een 'e' zou kunnen uitdrukken wat hij hier doormaken (maar dat is onzegbaar). Hier drukt Perec het uitdrukkingsloze van de taal uit.

Hier legt Perec het manco van taal in zijn algemeen bloot. Als wij rouwen (of heel erg verliefd zijn, of iemand verrast ons totaal) dan kunnen wij aan onze gevoelens niet goed woorden geven. In een e-loze wereld is dit ook zo. Taal schiet tekort op momenten dat het er werkelijk toe doet.

Wat voor woord drukt uit wat ik doormaak nu blijkt dat zij dood is? Wat voor woord is daar voor mijn smart? Voor zo'n ramp? Twintigmaal wou ik ook dood, ik bracht ons kroost bijna om, ik was suïcidaal, zo trok ik 't mij aan dat zij doodging – Aan dit stuk valt op hoe onbarmhartig Baardman/ Perec als schrijver is. Het verhaal lijkt op dat van Ismaël en Hagar uit de Hebreeuwse Bijbel, waarin God een bron laat ontspringen in hun doorkruising van de woestijn. God in bovenstaande overlevering is barmhartiger dan de schrijver Perec...

p 262 *Casimir* – In 1948 voorspelde Hendrik Casimir op theoretische gronden het Casimir-effect, een bepaald elektromagnetisch verschijnsel. In 1958 werd zijn vermoeden experimenteel bevestigd.

p 264 *Ini mini mutto/Twaalf pond grutto/Twaalf pond kaas/Ini mini mutto/Is mijn baas* –
Alternatief I : uit spuit/mijn bocht gaat uit/in spin/mijn bocht gaat in
Alternatief II: A ram sam sam/ kuli, kuli kuli kuli ram sam sam.

dat ik Anton incognito als Tryphiodorus in Glasgow slijt – In LD staat hier als plaatsnaam Dublin. Bij Glasgow kan ik echter het woord Iers (irlandais, Irish) dat verderop voorkomt in deze zin vertalen met Schots/ uit Schotland. Daarom een verplaatsing van Dublin (Ierland) naar Glasgow (Schotland).

waarbij haar man lord Horatio Vocalis blijkt – Lord Horatio lijkt een verwijzing naar lord admiraal Horatio Nelson. Niet in de laatste plaats vanwege de verwijzing in VME: “bijnaam Horatio is huldeblijk aan admiraal Nelson” VME, NL, p. 339.

'n tabaksmagenaar, waardoor d'r schot in mijn zaak komt – Uitdrukking dubbelzinnig: 1 schot in mijn zaak als: het schoot op, het gaat vooruit. 2 schot in mijn zaak: een Schot, van Schotse afkomst komt zo in mijn zaak terecht.

Dunhill – Logo van Dunhill is een soort hoofdletter E op zijn kant (door de lange strepen aan de D, de H en twee maal de letter L. Ook al in Perecs tijd.

Latakia-tabak (...) virginiatapak – Over Dunhill London Mixture wordt op het Internet gesproken met de woorden: “Skillfully blended Latakia with Virginia and Turkish. Pleasant aroma and a flavor never tiring.”

maar zijn richtlijn is zo lastig dat - na lord Horatio's dood – 't product dat ontstaat nog maar 'n schim is van wat Balkan Sobrani ooit was – Het woord schim verwijst naar het blanco, het thema van wit, van oplossen in het niets.

p 265 “'n Sanatorium, ja,” antwoord ik op zo'n toon, dat 't lijkt alsof ik 'n doodslok luid, alsof 'n gongslag rondklinkt, 't slaat in als 'n bom – Verwijzing naar bourdon.

alsof Grimaud (in plaats van op 'n Bromsnor wijs ik nu op Athos' hulpkracht, dat zwijszaam figuur) aan 't woord is als hij zich tot d'Artagnan, Porthos, Athos, Aramis richt, waarbij hij claimt dat hij d'r bij is op 't tijdstip dat Mordaunt Sanson aan 't zwaard rijgt – Grimaud, d'Artagnan, Porthos, Athos, Aramis, Milady, Mordaunt (zoon van Milady), Sanson, zijn figuren uit *De drie musketiers* van Alexandre Dumas.

als blijkt dat Sanson twintig jaar daarvoor Milady, Mordaunts mama in 'n pan bakt – Hier verwijst Perec naar de inhoud van het vervolgverhaal op *De Drie Musketiers* te weten *Vingt ans après (Twintig jaar later, 1845)*. In Perecs hervertelling gaat het daarbij over ‘vingt ans avant’, dus – zoals in bovenstaand citaat uit de grondtekst van 't Manco ook opgenomen – om ‘twintig jaar daarvoor’.

Davos (...) Davos (...) Davos (...) sanatorium (...) Sanatorium (...) Sanatorium (...)
Anastasia (...) Anastasia (...) Anastasia – Drie herhalingen van drie keer een begrip staan zeer dicht bij elkaar in de tekst en drie keer een begrip. Grafische verwijzingen naar hoofdletter E.

p 266 *dus ga ik dorstig 'n bar in, alwaar ik wat frisdrank koop [tot en met] alwaar 't tot kidnapping van mijn bambino's kwam* – Hervertelling van de Rattenvanger van Hamelen (Légende du joueur de flute de Hamelin), sprookje geannoteerd door De Gebroeders Grimm. De hieronder gebruikte fragmenten zijn afkomstig uit ‘De rattenvanger van Hamelen’ zoals opgenomen in *Lekturama's Luister Sprookjes en Vertellingen, 1985*.

't Manco	Rattenvanger van Hamelen
<p>dus ga ik dorstig 'n bar in, alwaar ik wat frisdrank koop. Ik rust wat uit, nip wat aan mijn glas, als ik plots 'n gil hoor, alsof 'n spalling op 't schavot ligt.</p> <p>Ik sprint wat ik kan. D'r is plots chaos alom in 't park. Ik zag mama's, nanny's, 'n parkwacht, ik las hun afschuw in hun blik. 't Volk draait bijna door, 'n kind huilt, zijn jankpartij vindt massaal bijval, 'n wanhoopsgil klinkt op, 'n vrouw pinkt 'n traan uit haar oog</p>	<p>In het stadhuis kon niemand de muziek horen, omdat de mensen zoveel lawaai maakten. (...) Intussen was het feest op het stadhuis afgelopen. De mensen gingen naar huis en... ontdekten dat hun kinderen verdwenen waren. Alle mensen van Hamelen renden naar het huis van de burgemeester. Die zat op de stoep van zijn huis en wist niet wat hij moest doen</p>
<p>'t Volk dat daar rondloopt claimt dat d'r 'n schraal manschap 't bos uit kwam, groot van postuur, op zijn hoofd had hij 'n zotskap als van 'n nar, bizar van vorm</p>	<p>“Ik kan er voor zorgen dat de ratten verdwijnen.” Het was de stem van een magere man (...). De man had een rode jas aan met oranje pofmouwen. Daar overheen droeg hij een groen vest met gouden gespen. Op zijn hoofd droeg hij een rode hoed met een lange rode veer.</p>
<p>hij floot luchtig op zijn fluit, waardoor hij aandacht trok.</p> <p>Daarop kwam 'n hoop jong volk op 'm af, ook mijn duo, alsof hij honing aan zijn kont had; hij was op aantrekking van mijn zoons uit, dat jong grut ging waar hij ook ging, waarbij tot slot mijn kroost in 't bos stond,</p>	<p>[De rattenvanger van Hamelen] poetste de fluit op en begon te spelen. Maar de kinderen van Hamelen hoorden de muziek wèl. Opeens kwam er een kind het plein op hollen. En toen nog één en nog één. En al heel gauw stond het hele plein vol met kinderen. Ze dansten op de maat van de muziek. De man speelde door tot alle kinderen van Hamelen naar het plein waren gekomen. Toen stond hij op en liep naar de stadspoort. En... alle kinderen liepen achter hem aan. (...) Ze liepen over de brug en begonnen de berg aan de overkant te beklimmen.</p>
<p>alwaar 't tot kidnapping van mijn bambino's kwam.</p>	<p>want ook zijn vijf kinderen waren verdwenen.</p>

spalling – Varken dat minder dan een jaar oud is.

p 266-267 *'t Volk strikt in hun strooptocht niks als 't stronk voor stronk 't struikhout afstruint* – Vertaling van het allitererend zinnetje “On battit bois puis buissons”.

p 267 *daarnaast stroomt hij 't hoogst in in Ulm* – Ulm verwijst naar Rue d'Ulm waar *l'École normale supérieure* gevestigd zit. Deze leerlingen spreken een eigen jargon, waaronder het werkwoord ‘caciquer’ (terugkomend in deze zelfde zin in LD als ‘caciquant’. ‘Caciquer’ staat voor “het behalen van het beste cijfer”.

CNRS – Centre National de la Recherche Scientifique (zie ook hoofdstuk 8). Plek waar Perec werkte.

“Pathovocalisation” dat in opdracht van stichting Martial Cantaral – Verwijzingen:
‘pathovocalisation’ staat voor zoiets als het ziektebeeld van de spraak, i.e. de e-loze taal. Mogelijke verwijzing naar “pataphysicien” zoals dat voorkomt bij schrijver Alfred Jarry.

*stichting Martial Cantaral – Verwijzing naar hoofdpersonage uit Roussels roman *Locus Solus* (zie ook p 37 en 57 van 't Manco).*

Dat jij nalatig in jouw houding was, is voor mij minimaal zo fataal als mijn papa's moorddaanslag. 't Vraagstuk van schuld ontstond doordat jij nalatig was, doordat jij nooit info aan mij afstond, daar draait 't mij nu om, dus daarom richt ik mijn wraak voortaan op jou! –
Biografisch te koppelen aan het thema schuld en aan de obsessie om maar niet te vergeten: ‘Guilt attached itself to the self-inflicted eradication of Jojo’s warmest memories. He grew into a man always puzzled by memory and sometimes obsessed with the fear of forgetting’ (Bellos, 1993, p. 68).

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 25

p 271 *Wat symbolisch finisht in 'n significant blanco* – Vooruitwijzing naar de eindzin van dit hoofdstuk. Het hoofdstuk eindigt immers met een plotsklaps afgebroken zin, waar de e net niet gezegd wordt, maar er ook niets anders voor in de plaats komt. Geen punt, geen vraagteken, geen uitroepeteken, maar een blanco plaats. Dit meest verre benadering van de e. De weglating van het teken komt dichterbij door het wit waarin dit hoofdstuk eindigt dan de vervanging ervoor door drie puntjes, of iets dergelijks.

p 273 *Alas, poor Yorick!* – Deze zin is afkomstig uit *Tristram Shandy* van Laurence Sterne. Sterne verwijst op zijn beurt naar dezelfde letterlijke zin, zoals deze in *Hamlet* van Shakespeare is opgenomen (Scène V). Het betreft de scène, waarin Hamlet de schedel van Yorick vasthoudt, waarop hij de oude hofnar herkent. Hij gaat daarbij op in een mijmering betreffende vergankelijkheid, dus plaats in het manuscript klopt, aangezien ze bezig zijn bewust te worden van hun eigen vergankelijkheid (het einde van de roman nadert immers...)

dit is 't rapport van adjudant Pons – Verwijzing naar de herschrijving zonder 'e' van het verhaal *Rosa* door Maurice Pons, welke volgt op pagina 291 tot en met 294. Dit is een bijdrage geweest van Maurice Pons zelf (zie ook: Bellos, p. 402).

p 273-276 *Wasqu'lhham: Vandaag [tot en met] hij hoort niks van 'n vluchtpoging of 'n voortvluchtig individu* – Dit stuk is door Maurice Pons geschreven. Een lipogrammatische hervertelling van zijn boek *Rosa*. Voor een schematische vergelijking zie Parayre, 1992, p. 653-654.

Ik krijg sterk de indruk dat Maurice Pons' woordenboek bij het schrijven van zijn hervertelling van *Rosa* (of Perecs woordenboek tijdens diens herschrijving van Pons' hervertelling) bij aanvang ter inspiratie tussen de lettercombinaties "fa" tot en met "ga" opengeslagen heeft gelegen, gezien de grote concentratie woorden die beginnen met fa, fu, fo, gai, ga. Te weten op totaal één pagina smalle tekst (half p. 291, half p. 292): fulmina, (tot en met gr? -> gronda), fit (faire), garnison (2x), Folkoch, fusils, fournirait, fouilla, fantassin, gaillard, galons, fugitifs, fronca, furibond, faux, (dan even niks, dan weer:) galons, faction, florin d'or, fuyard.

Op pagina 293 van het origineel komt vervolgens een grote concentratie woorden voor die loopt van “ba” tot en met “co”. In anderhalve alinea: bataillons, cordon, Canton, consistant, canalisation, cour, bistrot, baldaquin, auscultat.

Op pagina 294 van LD loopt de concentratie van alfabetische woorden van “acc” tot en met “av”. In twee alinea’s komen voor: assassinat, avocat, appuyait, accusation, acquitta, acclamation, approbation. Verderop op deze pagina 294 (LD) een concentratie woorden, lopend van “pl” tot en met “pu”. In één alinea: plaidait, point, probant, plaignant, public, (ap)probation. En een concentratie van “ba” of “bra” tot en met “co”: In twee alinea’s: bravos, bruyants, commandait, bazooka, caboulot, compta, conscrit.

p 276

duikt bij opruiming van 't slooppand 'n Blancpain op, 'n waar kunststuk in rococostijl, waarbij zijn glasplaat in 'n omlijsting van chic gouddraad zat – Dit is een literaire verwijzing naar het origineel van Pons: “découvert avant-hier, parmi les gravats (...) une montre à savonnette de grande valeur, en or fin ciselé et gravé d’initiales anciennes.” Uit: Rosa, M. Pons.

'n Blancpain – Het *Oignon* horloge (“ui” horloge) was in de mode tijdens de regeerperiode van Lodewijk de Veertiende. Dik, uitpuilend, bolvormig (bijna 2,5 cm dik) en met veel ornamenten en decoraties, deed dit horloge zijn naam en zijn periode eer aan.

Voor de vertaling gekozen voor een verwijzing naar dit soort horloge door het merk te noemen, te weten: Blancpain, wat tevens een directe(re) verwijzing is naar het thema Blanco.

p 277

“Doop dit kind” [tot en met] *kilo's in goud.* – Dit stuk zonder ‘e’ én zonder ‘a’ in Perecs origineel is van Queneau’s hand (zie ook: Bellos, p. 402). In het Duits is dit stuk vertaald zonder ‘r’ in plaats zonder ‘a’ (en wel ook zonder de ‘e’ uiteraard).

'n Condor stijgt op, 't luchtruim in. 'n Lynx kijkt uit voor hij 'n dingo in 't zicht krijgt. 'n Wolf vlucht. 'n Rund springt op. Hun vluchtrichting: zuid, noord of oost? 'n Grizzly loopt 'n wondschot in zijn strot op – In het e/a-lipogram zijn er zes diersoorten die allen vluchten of doodgaan ('n Condor, 'n lynx, 'n dingo, 'n wolf, 'n rund en 'n Grizzly).

Dit is een verwijzing naar de zes klinkers. Daarnaast zijn er vijf van de zes diersoorten die gewoonlijk roven en aanvallen, maar die nu vluchten of doodgaan. Dit maakt dat de vijf klinkers apart komen te staan van de zesde.

Het rund is het enige dier dat geen roofdier is maar een kuddedier. Als een kuddedier vlucht, dan vlucht de hele kudde. Het rund staat in vertaling voor de e: vanaf het moment dat er een e vlucht, gaan ze er met zijn allen vandoor. Zo kan het gebeurd zijn in *'t Manco*...

Lynx (...) grizzly – In het Frans lijkt er maar één 'y' in te zitten (zie Aloysius' uitspraak), maar er zitten er twee in (het allereerste woord *ondoyons* en op eenderde van de tekst *whisky*). Er bevindt zich in het Frans (naast het feit dat de 'a' en de 'e' ontbreken) ook geen één enkele 'z' in de tekst. Op het ontbreken van de 'z' wordt niet gewezen door de personages/ door Perec: waarschijnlijk bewust, om het onbewust weggelatene uit een tekst voelbaar te maken. De lezer zit ongemerkt in een z-loze wereld.

In het Nederlands komt er geen 'e', geen 'a', geen 'q' en geen 'f' in voor. Expres zitten er wel twee y's in (*lynx/ grizzly*), ofschoon ook in het Nederlands Aloysius beweert dat er maar éénmaal een y in de tekst is opgenomen. De 'q' en met name de 'f' hebben de functie van de 'z': ze komen namelijk in het geheel niet voor, maar ze worden over het hoofd gezien. Precies waar *'t Manco* over gaat.

Overigens komt in het Nederlands de 'x' maar één keer voor. In schema:

Perec:	Van de Wiel:
Geen a/ geen e/	Geen a / geen e
2x y: <i>ondoyons/ whisky</i> personages zien maar één y	2x y: <i>Lynx/ grizzly*</i> personages zien maar één y
Geen z	Geen q en geen f
	Eenmaal x

Zuid, noord, oost? – Verwijzing naar het ontbreken van de windrichting west; vergelijkbaar met de allereerste twee woorden uit het origineel (*Trois cardinaux*), een zinsnede die – ook – staat voor drie windrichtingen.

p 278 *Maar wat in dit stuk ook nooit vóórkomt, is 'n* – De zin stopt abrupt hier. Ottavio Ottaviani wil hier 'e' zeggen als laatste woord, maar dat belet de schrijver Perec hem als een Alwetende, beslissende God. Hij laat Ottavio voor hij deze verbande letter wil spreken ter plekke sterven (zie begin hoofdstuk 26).

GEVONDEN VOORWERPEN IN HOOFDSTUK 26

p 279 *Statig, mollig als 'n Buck Mulligan, als hij zijn 'Introïbo' zingt, als hij uit 't trapgat komt, zo krijgt hij 't formaat van 'n ballon, zoals papa's of mama's voor hun kind inslaan als zij bij Palais-Royal of bij 't park van Montsouris zijn* – Verwijzing naar eerste zin uit het werk *Ulysses* van James Joyce: 'Stately, plump Buck Mulligan came from the stairhead, bearing a bowl of lather on which a mirror and a razor lay crossed'. Nederlandse vertaling: 'Statig kwam de dikke Buck Mulligan uit het trapgat. Hij droeg een kom zeepschuim waarop een spiegel en een scheermes gekruist lagen' (vert. Paul Claes & Mon Nys; De Bezige Bij, 1994).

p 280 *Mijn naam is al 'n aanwijzing op zich, " 'n blanco cygnaal " ?* – Vergelijk deze woordspeling met de oorspronkelijke. In LD is Swann vrij vertaald: een witte zwaan, staat voor : un cygnal blanc/ blanc cygnal, staat voor : blanc signal, staat voor : blanco symbool, want signal betekent symbool in het Frans.

Rougon-Macquart – De algemene titel *Les Rougon-Macquart* hergroeperen een totaal van twintig romans, geschreven door Émile Zola tussen 1871 en 1893.

L'Assommoir – *L'Assommoir* is een roman van de hand van Émile Zola gepubliceerd in 1877, het zevende deel uit de serie *Les Rougon-Macquart*.

Nana – *Nana* is een roman van Émile Zola, het negende deel uit de serie *Les Rougon-Macquart*.

waar ook Lyndon B. Johnson (...) zijn vrucht van plukt (...) want hij gooit massa's granadilla's op Hanoi, waardoor hij – naar plan – zijn vijand als 'n bakbanaan in 'n pan bakt – Dubbelzinnige woordkeuzes: vrucht plukken, de ananas, granadilla's, bakbanaan zijn allen verwijzingen naar het fruit en naar de oorlog die onder Johnson plaatsvindt (granaten, in de pan hakken, gooien van bommen).

massa's granadilla's – Woordspeling met de betekenissen granaat(appel) en handgranaat door Perec.

bakbanaan in 'n pan bakt – Verwijzing naar Verre Oosten (Vietnam)

naar plan – Dubbelzinnig: 1) volgens plan 2) ellendig akelig plan - GW

p 281 *in 'n ijf of in 'n pinus* – Het enige verbindende element van een ijf en een pinus is de letter i. Net als in het origineel: 'tapi dans un if ou dans un sapin' (LD p. 301). Het is juist de i die woont in beide boomsoorten. Het woordje 'in' of 'dans' moet dus letterlijk genomen worden hier!

Betekeningen kloppen. Een pinus (een grove den), is net als 'un sapin' (een spar) een naaldboom.

myosotis – Vergeet-mij-nietje. Symbolisch op te vatten hier.

uit 'n top van 'n pinus – Ook woordelijk op te vatten: de top van het woord pinus is het puntje van de i. De i is de hoogste letter, dus een subtiele verwijzing dat het bij deze aanval van de vogel uit de boom om de i gaat. Vergelijk sapin uit origineel, waarbij de i eveneens de hoogste letter is, te weten: de enige letter die aan de bovenkant uitsteekt.

wat jij (...) ook uitstraalt – Dubbelzinnig te lezen, gezien de straling.

organisator van dit gala gaat d'r al van uit dat jij van 't Japans go houdt – Verwijzing naar andere titel waar Perec aan heeft meegewerkt. In het origineel staat er *ton goût pour l'art subtil du Go*; de titel waar Perec medeauteur van is, heet *Petit traité invitant à la découverte de l'art subtil du go* (Pierre Lussion, Georges Perec, Jacques Roubaud; 1969).

p 282 *Girardon (...) Coustou (...) Gimond (...) Rodin* – Beeldhouwers.

waardoor dat kolossaal blok juist als jij daar loopt omvalt, op jou valt, zodat jij ons ontvalt - Dubbele betekenis en rijmrijtje à la Perec.

p 280-283 Algemeen: dit gehele stuk is gebaseerd op de klankassociaties van de achtereenvolgende klinkercombinaties un a, un e, un i, un o en un u. Zie ook het

artikel 'Perec verkettert met letters' in *De Revisor*, 2, 2009 (Van de Wiel, 2009).

De verwijzingen zijn als volgt:

- UN A = ananas, *Nana* (titel Zola), Hanoi
- UN E = un noeud, un nez
- UN I = dans un if ou dans un sapin (bevindt zich de letter i)
Un nid, uranium, anis
- UN O = Un no, (een Japanse toneelvorm)
Go (als bordspel); Go verwijst naar de o en naar het heengaan ervan via de Engelse betekenis van Go; zie Parayre, 1992, p. 351-352.
inhibant circuit (vorm van de o die uitdooft)
- UN U = maints nus
un Rodin, un nu (= een naakt)

In vertaling zijn de meeste begrippen waar mogelijk eveneens opgenomen. Waar dat lastiger was, heb ik me in ieder geval proberen te houden aan de inhoud en de vormtechnische symboliek geïntegreerd. Zo komt in het Nederlands 'n e' klanktechnisch overeen met 'nee'. Om deze ontkenning in de tekst te vlechten zijn de volgende twee frasen opgenomen "*n wurkkoord – jaabaa – en 'Ontmannig doordat ik jouw lid d'r afhak – ja –*" Deze woordjes ja lezend, roept bij de lezer automatisch het woordje nee op. Deze twee "ja's" verwijzen naar de ongeschreven reactie van de ander op het horen van de sadistische bedoelingen. De lezer denkt automatisch bij het lezen van deze woordjes ja de woordjes nee. Dat moet immers logischerwijze de reactie zijn geweest. "Nee!" , staat daarbij voor 'een e'!

Het begrip 'n i kent in het Nederlands pendanten via woorden als 'n radiologisch afvalunit (afval 'n i), uranium en 'n unicum en "in 'n ijf of in 'n pinus"... bevindt zich geen vogel maar in beide boomsoorten de letter i.

Bij de u is de inhoud van standbeelden geen geweld aangedaan, ofschoon de standbeelden geen verwijzing vormen in het Nederlands naar 'n nu. Bij deze letter is de kern van de moord veranderd in de timing waarbij het standbeeld valt ("Ja, nul" en het uur u). (Zie Parayre, 1992, p. 347-354)

De vier alinea's eindigen achtereenvolgens met de volgende kenmerkende begrippen: A-alinea met disparition, de I-alinea met irradiant, de O-alinea met abolir, de U alinea met annulation.

- p 282 *'t Blijkt maar dat Arthur Wilburg Savorgnan valt voor wat humor,' luidt Arthur Wilburg Savorgnans slotsom droog* – In vertaling is de val van het standbeeld ironisch gemaakt via het gegeven dat Arthur van zichzelf vindt dat hij iemand is die voor humor valt. In het origineel zitten er nog meer clous in verborgen:
'Nul n'a jamais dit qu'Arthur Wilburg Savorgnan n'avait pas d'humour, dit aussitôt Arthur Wilburg Savorgnan [...] (p. 303, LD) - Naast de inhoud brengt Perec in deze zin nog een extra laag aan: 'nul n'a' staat voor 'nul A' (geen A), 'jamais dit' voor 'jamais d'I' (nooit de i), 'pas d'humour' voor 'pas d'U' (geen U), 'dit aussitôt' staat voor 'dito d'O' (hetzelfde geldt voor de O).

hic & nunc - Perecs creatieve oplossing van hier en nu uit 't Latijn (*hic et nunc*). Dit leesteken permitteert hij zich hier en op pagina 194. Op beide plaatsen heb ik dit creatieve latinisme in het Nederlands overgenomen.

- p 282-283 *Want kijk rond: waar wij nu zijn vind jij noch 'n granaatananas [tot en met] juist op dit tijdstip omvalt* – Zin waarin alle moordscenario's nog eens de revue passeren. Granaatananas staat voor 'n a, Schud jij jouw hoofd staat voor 'n nee (?n E), 'n unit staat voor 'n U (niet), 'n Japans gala staat voor 'n No en juist op dit tijdstip staat voor nu (?n U).

- p 283 *Maar op mijn lichaam draag ik nog 'n klapstuk dat mij van pas komt* - Klapstuk staat hier letterlijk voor zowel pistool als typemachine. Daarnaast staat het figuurlijk voor: verrassend einde via een simpele aanslag (zie verderop) na vijf moeilijke, omslachtige manieren.

Smith-Corona – Deze naam is een verhaspeling van het klassieke pistool Smith & Wesson (zie ook: Motte, 1990; p. 46) en de merknaam L.C. Smith & Corona Typewriters Inc. Perec lijkt het te hebben over een pistool, maar heeft het in werkelijkheid over een typemachine. Waarom? In feite is de schrijver degene die met zijn typemachine in één klap (!) , met één druk op de knop, met één aanslag (!)

iemand kan vermoorden (verMoorden in de zin van: het omgekeerde van verWoorden).

Hij pakt zijn Smith-Corona. 'n Aanslag volgt, waarop Arthur Wilburg Savorgnan, zijn inzinking al nabij, doodgaat – Deze gehele zin is dubbelzinnig te lezen: wie de zin leest alsof Smith-Corona een pistool is, leest de zin geheel anders, dan wie de zin leest waarbij Smith-Corona een typemachine is. Het woord aanslag verwijst naar:
a) een moordaanslag en tegelijkertijd naar:
b) een aanslag van een toets (de e uiteraard) op de typemachine van de schrijver.

Perec laat eveneens de dubbelzinnige betekenis bestaan. Hij heeft het over *raya* van het werkwoord *rayer*, dat het trekken van een geweersloop betekent, maar ook: doorhalen, schrappen (dit is wat de schrijver letterlijk doet). Dus mooie dubbele betekenis van Perec, waarin hij het pistoolschot en het schrappen (uit het verhaal) en de verdwijning (LD) in één keer weet over te brengen.

dat tikt aan – Dubbelzinnig te lezen. Ook als tik met de typemachine.

Much ado about nothing – Titel van komedie van William Shakespeare, maar waarschijnlijk verwijst Perec hier niet inhoudelijk naar Shakespeare's werk, maar naar de letterlijke betekenis van *Much ado about nothing*, te weten: een hoop ophef om niks. Deze titel verwijst dan naar een hoop gedoe met de ananas, de nid, de no, de nu, om vervolgens via een aanslag met een Smith-Corona Arthur Wilburg Savorgnan te doden.

Qui va piano va sano – Samentrekking van Frans en Italiaans (zie qui vergeleken met de rest) voor het oorspronkelijk Italiaanse gezegde: *Chi va piano va sano, chi va sano, va lontano*. (Hij die langzaam gaat, gaat gezond, hij die gezond gaat komt ver.) In het Nederlands te lezen als: haastige spoed is zelden goed.

Finis Coronat Opus – Letterlijk: het einde bekroont het werk. Ook wel te lezen als: eind goed, al goed. (zie DVD, p. 4174).

't gaat nu richting 't slotwoord – Dubbelzinnig m.b.t. einde hoofdstuk 25.

Dus, vraagt Squaw, luidt dit 't tijdstip in van ons Finis Coronat Opus? Is dit 't slothoofdstuk van ons avontuur? Zit 't d'r voor ons nu op (...) Ja, knikt Aloysius Swann, dit is waar 't in uitmondt, 't gaat nu richting 't slotwoord – Het boek eindigt met twee overlevenden waarbij Swann een grote daderrol heeft. Dit zijn Squaw en Swann. Het feit dat zij overblijven kan, vanwege hun initialen, een verwijzing zijn naar de SS die een hele clan (Joden) vermoord hebben.

p 284

Nooit toont 't manco zijn kardinaal punt – Het coda, het afsluitend rondmaken van de eerste twee woorden uit de roman (trois cardinaux) (zie: Parayre, 1992, p. 89; Lee, 2001, *Réflexions d'un dénicheur*, p. 21). De zoektocht heeft voor de romanfiguren opgeleverd dat er geen vierde kardinaal punt kan worden getoond. In het Frans Ouest, Sud, Nord, maar geen Est. In het Nederlands is de dubbelzinnigheid dat *de roman* 't Manco nooit zijn kardinaal punt (= de E) toont.

'n **doodvonnis**,

'n **doodvonnis** als 'n vuist van staal,

'n **doodvonnis** als 'n vuistslag zo hard,

'n **doodvonnis** dat zijn spoor automatisch wist,

'n **doodvonnis** dat, zoals altijd, 't *Album sacraal* laat, zoals 'n romanhistoricus dit protocol, ooit daarvoor, zwart op wit uitschrijft,

'n **doodvonnis** ons 't slot van zijn roman toont = 6x doodsvonnis. Eindelijk wordt het getal zes (zoals: zes klinkers) geconstateerd, maar dat vormt tegelijkertijd het einde van de roman.

'n **doodvonnis** ons 't slot van zijn roman toont – Laatste regel dubbelzinnig:

- 1) de roman heeft een slot, d.w.z. heeft een einde.
- 2) de roman heeft een slot, d.w.z. er zit een slot op. De letter e wordt immers buitengesloten. Sleutel tot ontcijfering is bij de oplettende lezer bekend, maar bij de hoofdpersonages niet.

GEVONDEN VOORWERPEN IN NASCHRIFT

p 287-290 *Algemeen: betekenis nawoord* – Deze tekst bevat Perecs verantwoording, de aanleiding, de genese, de ontstaansgeschiedenis, de aanpak en de reflectie op het project en op het resultaat van dit project. Dit hoofdstuk is eerder vertaald door Piet Meeuse, onder zijn “nom de plume” Pit Mus, in Raster 54.

Algemeen: hij-vorm versus ik-vorm – Dit hoofdstuk is door Perec in de hij-vorm geschreven. Sommige auteurs gaan ervan uit dat hij dit expres heeft gedaan, om zo de schrijver zelf – zelfs in zijn eigen nawoord – te laten verdwijnen. Ik twijfel hier sterk over: ik denk dat het een gedwongen keuze was voor Perec, omdat hij de eerste persoonsvorm enkelvoud (“je”), vanwege de e moest vermijden. Ik heb ervoor gekozen in mijn vertaling om de logischer lezende ik-vorm te kiezen (in het lipogrammatische Nederlands is het schrijven in de hij-vorm of de ik-vorm qua moeilijkheidsgraad nagenoeg hetzelfde).

p 287 *waarbij ik wou dat mijn voorschrift motor zou zijn voor mijn romanstructuur, romanlijn, plot, inhoud* – Ik citeer Montfrans: ‘Het was Perec er [in *La Disparition*; GW] niet om te doen een van tevoren bedacht verhaal zonder *e* te vertellen. Integendeel, **het ontbreken van die e moest de motor van de handeling worden.**’ – Montfrans, 2003, p. 53. [vetgedrukt door GW]

Ofschoon ik tot nog vooral proza had voltooid, waarin 't ging om 'n losstaand voorval – Verwijzing mogelijk naar *Wat voor brommertje met verbroemd stuur achter op de binnenplaats?* van Georges Perec, waarin een jonge militair zich, om afgekeurd te laten worden, wil laten verminken door vrienden, waarop deze vrienden zo teerhartig zijn om hem een dosis slaapmiddelen toe te dienen en hem bij zijn kazerne af te leveren. Net voor vertrek roepen de vrienden luid zijn naam, terwijl de trein klaar staat te vertrekken. Ze krijgen geen antwoord. Of hij de dans is ontsprongen blijft dan ook de vraag (zie ook: Montfrans, 2003, p. 44).

om mijn psychologisch of sociaal ik – Verwijzing waarschijnlijk naar het boek *l'Âge* en naar *L'Arbre*, projecten waar Perec zich in 1968/1969 mee bezighoudt. Hij schrijft

over het project *L'Arbre*: 'Ik heb al veel gewerkt aan dit plan; meer dan zes maanden lang heb ik, privé, eens per week mijn tante geïnterviewd' (Raster, p. 75).
Montfrans over *l'Âge*: '*L'Âge* is bedoeld als (...) een zelfportret van de schrijver. Perec wil er de gevoelens van ontmoediging en ontgoocheling in beschrijving die zich bij het ouder worden aan hem opdringen. (...) woorden getuigen van de dramatische geboorte van een autobiografisch ik.' – Montfrans, 2003, p. 49.

om mijn aanpassing of mijn aanpassingsstoornis – Verwijzing naar *Un homme qui dort*, oftewel *Een man die slaapt*. Dit boek gaat over een lusteloze student die de wereld radicaal afwijst (zie ook Montfrans, 2003, p. 37).

of om mijn vraatzucht, waardoor d'r bij mij, naar 't schijnt, 'n dingdwang ontstond – Verwijzing naar *Les Choses*, oftewel *De dingen*, een boek waarin twee mensen zich gretig laten conditioneren door de maatschappij waarin ze leven (zie ook Montfrans, 2003, p. 37).

dit waagstuk komt voort uit bluffpraat – Volgens het nawoord van Helmlé begon het schrijven van LD als een soort weddenschap.

p 288

Alras ontpop ik mij tot 'n waar fanaticus, zodat ik mij als waaghals vol in dit avontuur stort, waardoor ik 'n manuscript, waar al 'n hoop tijd inzit, laat voor wat 't is, ondanks dat 't script bijna af is – Uit Bellos' biografie over Perec weten we: '[*La Disparition*] proved irresistible to him. It displaced the historical and autobiographical interest of *l'Arbre*; it displaced the introspection of the abandoned book about being thirty; it displaced the literary potential of the recently remembered W. The lipogram became an obsession and an absolutely necessary book.' – Bellos, 1993, p. 396.
Uit Perecs *Brief aan Maurice Nadeau* van 7 juli 1969 (zie: Raster 54, p. 74) weten we via Perecs eigen pen: 'In de tijd toen ik begon aan *La Disparition* (in december 1967), heb ik alles waarmee ik bezig was volkomen laten vallen; ik had toen, ruwweg, drie plannen: (...) Automatische Produktie van Franse Literatuur (PALF), (...) *L'Arbre* (...) en *l'Âge*.' (p. 74-76).

daarna draaf ik zo blij als 'n kind (of blijk ik kinds?) bijna door, opdat ik mijn dorst maar stil; want mijn hartstocht raast door mijn lijf, zodat ik daarna onhoudbaar door wil gaan –

Een citaat van Catherine Clément is hier op zijn plaats. Zij schrijft: 'Je me souviens: le Moulin d'Andé, en février 1968, Georges excité, amoureux, écrivain comme un fou *La Disparition*' – Catherine Clément. (zie : Bertelli, 2003, p. 265). Deze zelfde opgewonden, bevlogen, fanatieke bijna kindse staat beschrijft Perec zelf ook in zijn nawoord hier.

Frank Lloyd Wright – Perec heeft eens een huis gezien van de hand van Frank Lloyd Wright dat hij nooit vergeten is. Het betrof een huis zonder deur; op een geheel andere manier opgebouwd dan huizen gewoonlijk worden opgebouwd (zie *Espaces Espèces*, p. 53; zie Bellos, 1993, p. 369; zie Parayre, 1992, p. 412).

Mathias Sandorf – Werk van Jules Verne. In dit werk komt ontcijfering voor als thema.

Locus Solus – Werk van Raymond Roussel.

Bijur (...) Fourbis – Verwijzing naar Michel Leiris (1948). *La règle du jeu*, Biffures (*La règle du jeu*, I) en Leiris, M. (1955). *La règle du jeu*, *Fourbis* (*La règle du jeu*, II), Gallimard, Pris.

Ook uit een interview met Georges Perec uit 1978 weten we dat hij deze werken ten zeerste waardeert: "La règle du jeu (...) c'est le titre générique de quatre livres de Leiris que j'admire énormément et qui sont même l'un de mes modèles d'écriture (zie : Bertelli, 2003, p. 267).

p 289

waarin ik dat psychologisch script, dat bijna altijd uitmondt in 'n moraal, waar ons smaakvol Frankrijk toch op boogt, waar 'n prozaïst normaal lof voor oogst of nationaal aandacht voor krijgt, totaal loslaat – Algehele strekking: Perec houdt ervan als de beschrijvingen zelf als personages fungeren. In een eerder interview over *Les Choses* vertelt hij hoe hij de "psychologie" van de roman verwerpt. Hij houdt van verhalen waarin de personages kleur krijgen door de handelingen die ze plegen, de gebaren die ze maken, door de dingen waarmee de personages zich omgeven. Hij typeert liever een personage door het soort horloge dat dit personage draagt te beschrijven dan expliciet te benoemen dat de man dit kent, dat weet, zus wenst, zo denkt. (Perec/Pawlikowska, 1983, p. 71).

waarvoor ik 'n oud krachtig stijlfiguur uit mijn kast haal dat al 'n tijdlang uit is – Verwijzing naar lipogram als stijlfiguur.

Ramun Quayno – Verwijzing naar Raymond Queneau, oprichter van OuLiPo. Adair heeft het in de Engelse vertaling (p. 283) heeft het over Raymond Q. Knowall.

Ramun Quayno (...) 'Schrijf nooit zo dat volk daar mistroostig van wordt' – In een interview haalt Perec deze zinsnede ook aan. Daar zegt hij: « Queneau disait déjà qu'on n'écrit pas pour embêter les gens », daarmee verwijzende naar het werk 'Bâtons, chiffres et lettres' (zie ook : Bertelli, 2003, p. 242 ; Queneau, 1965, p. 22).

p 290 *Mauriac* – Perec slaat Mauriac niet hoog aan. Hij noemt Mauriacs werk tijdens zijn diensttijd *idiotic* (Bellos, 1993, p. 190).

Blondin – Verwijzing naar Antoine Blondin (1922 - 1991). Frans schrijver. In brieven die hij in april 1956 schreef had Perec al geen hoge pet op van Blondin. Hij schrijft: 'I've got more talent than Bernard Buffet and Antoine Blondin, but that's because they haven't got any at all' (Bellos, 1993, p. 149).

'n flapdrol van Quai Conti – Quai Conti verwijst als *totum pro parte* naar de Académie Française, waar Troyat en Mauriac verpersoonlijkingen van waren.

GEVONDEN VOORWERPEN IN METAGRAFEN

- p 291-294 **Algemeen metagrafen** – Dit hoofdstuk is in rode inkt weergegeven, aangezien het hele hoofdstuk buiten de vormbeperking valt.
- p 291 Tardieu verweeft expres een aantal taalfouten in zijn tekst.
Fr	NL
Carrière -> tarriere	Carrière -> carrière
Problèmes -> proglèmes	Problemen -> proglemen
S'engloutira -> s'enbloutira	verslinden -> vervlinden
Voyelle -> noyelle	klinker -> Plinker
- p 293 Lord Holland, *Eve's Legend* – Hij publiceerde deze tekst van drie pagina's bij *Keepsake* in 1836.
- p 294 Het thema van de Papoea's en hun almaar armer wordend vocabulaire komt terug in VME, NL, p. 122:
'Wat hem vooral trof was dat zij een buitengewoon beperkt vocabulaire gebruikten dat niet meer dan enige tientallen woorden omvatte, en hij vroeg zich af of de Kubu's niet, evenals hun verre burens de Papoea's, hun vocabulaire willens en wetens verarmden door telkens als er iemand in het dorp gestorven was woorden op te heffen.'
- Er is wat met die laatste pagina 294 van Metagrafen aan de hand. Alleen al omdat de laatste pagina met metagrafen vier citaten bevat, terwijl de drie citaten voorafgaand hieraan ieder hun eigen pagina hadden. Wat zou er aan de hand kunnen zijn?
- Allereerst gaan deze vier citaten op pagina 294 van zeer specifiek naar zeer algemeen. Alsof de e eerst nog aanwijsbaar verdwenen is ('kijk, nu hebben we hem niet meer') tot de verdwenen e naar een algemeen gegeven getrokken wordt, zo de vergetelheid in.
- Ten tweede worden de citaten op pagina 294 steeds korter. Totdat het vijfde citaat er zelfs niet meer is. Kortere dan dat kan niet.

Ten derde is de afkomst van de citaten eerst zeer specifiek en vervolgens steeds moeilijker vast te stellen. Daar waar bij het eerste citaat nog drie bronnen vermeld staan (het tweede citaat nog twee, et cetera), daar is het bij het Europees-Aziatisch spreekwoord inmiddels onmogelijk vast te stellen van wie dat gezegde afkomstig is. Wie is er verantwoordelijk voor die laatste tekst? Niemand meer. Net zoals op een gegeven moment niemand meer verantwoordelijk is voor het weghalen van de e. Hij is er gewoonweg niet meer en het feit dat de e verdwenen is wordt een cultuuraspect.

Van drie bronnen, naar twee bronnen, naar een bron, naar een algemene uitdrukking zonder daadwerkelijke bronvermelding... Je kunt stellen dat het vijfde citaat (dat er niet staat) geen vermelding meer kent en dus in zijn geheel ontbreekt.

Utrecht, april 2009

Colofon

Over de auteur Georges Perec

Georges Perec (1936-1982) geldt als een van de meest ingenieuze moderne Franse schrijvers. Hij legde zich bij het schrijven vaak bewust formele restricties op. Zijn eerste roman *Les Choses* (vertaald als *De dingen*) werd in 1965 bekroond met de Prix Renaudot. Hij was vanaf 1967 lid van OuLiPo (Ouvroir de Littérature potentielle), waarvan Raymond Queneau en François Le Lionnais de oprichters waren. In 1978 kreeg hij de Prix Médicis uitgereikt voor zijn boek *La Vie mode d'emploi* (vertaald als *Het leven een gebruiksaanwijzing*). Daarnaast schreef hij onder meer *W ou le souvenir d'enfance* (vertaald als *W of de jeugdherinnering*) en het monosyllabische *Les revenentes*, waar juist als enige klinker de letter e is toegestaan.. Recente (her)uitgaven van Nederlandse titels bij De Arbeiderspers zijn *Ik ben geboren* en *Ruimten rondom*.

Over de vertaler Guido van de Wiel

Guido van de Wiel (1972) is schrijver en afgestudeerd psycholoog. Guido van de Wiel is eigenaar van Wheel Productions, een organisatieadviesbureau dat zich onder meer bezighoudt met de creërende kracht van verhalen in organisaties. Hij treedt op als spreker over onderwerpen als creativiteit, innovatie en leiderschap, en stond op het podium met Annette van Trigt, Johan Cruijff en Peter Faber. Daarnaast is hij gastdocent aan Nyenrode Business Universiteit en aan Universiteit Leiden, waar hij interactieve colleges geeft over teamwerk, cultuurverandering en stakeholdermanagement.

In het verleden heeft hij – naast zijn adviseurschap bij onder meer Berenschot – als freelance journalist gewerkt voor het *Ublad*. Als schrijver werkt hij regelmatig in opdracht voor het reclamebureau MERX en voor Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Inmiddels heeft hij een aantal romans, korte verhalen en essays op zijn naam staan en schrijft hij managementboeken op maat. Zie www.wheelproductions.nl

Contact?

Mailadres: info@wheelproductions.nl